T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BALKAN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİNİN TARİH YAZIMINA YANSIMALARI: TÜRK-YUNAN LİTERATÜRÜNÜN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

MAKBULE SAPAZ

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞAHİN KILIÇ

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BALKAN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Makbule SAPAZ tarafından hazırlanan **Türk -Yunan Nüfus Mübadelesinin Tarih Yazımına Yansımaları:Türk-Yunan Literatürünün Karşılaştırmalı** Analizi Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca **26/06/2019 Çarşamba** günü saat **11:00.** 'de yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....Kabul Edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**KANAAT**	**İMZA**
Dr.Öğr.Üyesi Şahin KILIÇ (Danışman)	Kabul edilmesine Başarılı	
Doç.Dr.İbrahim ERDAL	Kabul edilmesine Başarılı	
Dr.Öğr.Üyesi Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU	Kabul edilmesine Başarılı	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

Tezin Adı: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Tarih Yazımına Yansımaları: Türk-Yunan Literatürünün Karşılaştırmalı Analizi.

Hazırlayan: Makbule SAPAZ

ÖZET

1923 yılında Lozan Barış Konferansı'nda karara bağlanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, her iki taraftan toplamda yaklaşık iki milyon insanı içermesi ve zorunlu olması nedeniyle tarihte önemli bir yer alırken, getirdiği siyasi, ekonomik ve sosyal sonuçlar nedeniyle iki ülkenin yakın tarihinin en önemli konularından biri olmuştur.

Bu çalışmada, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin iki ülkenin tarih yazımına yansımaları incelenmiş, konuyla ilgili Türk-Yunan literatürünün karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Nüfus Mübadelesinin taraf ülkelerin tarih yazımına yansımasında başlıca iki eğilim görülmektedir. Birinci eğilim, ulus devletlerin oluşturulması çerçevesinde mübadelenin iki ülkede nüfusların homojenliğini sağlaması nedeniyle faydalı olduğu ve kısa vadede yaşanılan tüm sıkıntılarına rağmen uzun vadede olumlu sonuçları olan bir uygulama olduğu yönündedir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra beliren ikinci eğilim ise, mübadeleye insan temelli bir yaklaşım göstererek bu uygulamanın insanlara yaşattığı ağır travmaların altını çizmekte, insanların doğup büyüdükleri, vatanı bildikleri toprakları zorunlu bir şekilde terk etmelerine neden olan bu uygulamayı eleştirmektedir. Bu eğilim, birinci eğilimin tersine, mübadelenin ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapısında neden olduğu olumsuz sonuçları vurgulamaktadır.

Nüfus Mübadelesinin tarih yazımına yansımasında, taraf devletlerin taşıdığı siyasi ve ideolojik yaklaşımların da etkileri olmuştur. 1922'de Anadolu üzerindeki hayalleri son bulan ve büyük göçmen kitlesini karşılayan Yunanistan, yenilginin sonuçlarını hafifletmek ve toplumsal bütünlüğünü sağlamak amacıyla nüfus mübadelesini olumlu sonuçları olan bir gelişme olarak görmeyi tercih etmiş, çok sayıdaki göçmenin topluma katılımlarını bir başarı öyküsü olarak sunmuştur. Yeni kurulan Türkiye'de ise milli kimlik oluşturma sürecinde mübadele konusu devletin çok üzerinde durmak istemediği bir konu olmuştur. Devletlerin bu yaklaşımları konuyla ilgili tarih yazımının oluşmasını ve içeriğini etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yunanistan, Nüfus Mübadelesi, Tarihyazımı

Name of Thesis: The reflection of the Turkish –Greek Population Exchange to the historiography: The comparative analysis of Turkish and Greek literature.

Prepared by: Makbule SAPAZ

ABSTRACT

The Turkish-Greek Population Exchange which is settled at the Lausanne Conference, including nearly two million people from both side and being compulsory practice, took an important place in history. On the other hand having economic and social effects it became one of the most important issues of the two countries' recent history.

At this study, the reflection of the Turkish –Greek Population Exchange to the historiography of the two countries has been examined and been made the comparative analysis of Turkish and Greek literature about this matter. About the reflection of the Population Exchange to the historiography two main tendencies are observed. First tendency within the framework of the creation of nation states explains that it is a beneficial application because it provided the population homogeneity of two countries. And although it had the problems in the short term, it had positive results in the long term. On the other hand the second tendency that especially occurred after the 1990's, within the framework human, underlines the severe trauma of people that is caused by the Exchange Population. And criticize the application because it made the people necessarily to leave the lands at which they born and raised and adopted as a homeland. This tendency, contrary to the first one, emphasizes the negative results of the Exchange Population at the economic and social structure of the countries.

At the reflection of the Population Exchange to the historiography, the political and ideological approaches of the states also had been effected. Greece whose dreams about the Anatolia came to the end in 1922 met the immense mass of immigrants, to mitigate the consequences of defeat and to ensure social integrity, preferred to see the Population Exchange as a great development that had positive results and presented the participation of refugees in society as a success story. In newly established Turkey the state didn't prefer to focus on the issue of population at the period of creation national identity. These approaches of the states effected the formation and the content of historiography.

Key words: Turkey, Greece, Population Exchange, Historiography

ÖNSÖZ

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi üzerinden geçen yaklaşık bir asırlık zamana rağmen bugün her iki ülkede pek çok tarihçinin, farklı bilim dallarından araştırmacıların, edebiyatçıların ilgilendiği konu olmaya devam etmektedir. Üstelik 90'lı yıllardan sonra ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin konuya artan ilgileri, bu tarihsel olayın etkilerinin bugün de kamu alanında devam ettiğini göstermektedir.

Böylesine uzun bir süreçte hala üzerinde çokça konuşulan ve bilimsel çalışmaların konusu olan mübadelenin Türk ve Yunan tarih yazımına nasıl yansıdığını inceleyen bu çalışma, her iki ülkenin literatürünün kendi kaynaklarından incelenmesiyle ve konuyla ilgili taraf ülkelerin yaklaşımlarının taşıdığı siyasi ve ideolojik etkenlerin sunulmasıyla, mübadele konusunun bilimsel bir çalışma alanında incelenmesi açısından önem taşımaktadır.

Zevkle çalıştığım bu konuyu seçmemde ve çalışmamda büyük katkıları olan tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Şahin KILIÇ'a bütün içtenliğimle teşekkür ederim. Kaynak çalışmalarım esnasında kütüphanesinden faydalandığım Lozan Mübadilleri Vakfına, Trakya Üniversitesi Kütüphanesine, Yunanca kaynaklarım için Yunanistan'ın Aleksandroupoli şehrinde bulunan Eleutheroudakis Kitabevine, Selanik'teki Ianos Kitabevine ve bana yardımcı olan çalışanlarına teşekkür ederim. Son olarak desteğini her zaman hissettiğim değerli annem Leyla AKBEL'e, gösterdiği anlayış ve destek için sevgili eşim Öncü SAPAZ'a, özellikle çalışmalarım esnasında kendisine ayıramadığım zamanı küçük yaşına rağmen büyük olgunlukla karşılayan biricik oğlum Deniz SAPAZ'a ve çalışmalarım süresince desteğini esirgemeyen sevgili dostum Emine DAŞTAN ŞENZÜMRÜT'e çok teşekkür ederim. Ayrıca, çalışmamın başlangıcında beni destekleyen ve her zaman yanımda olan ancak bu süreçte kaybettiğim sevgili babam Orhan AKBEL'i büyük bir özlemle anarken manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğimi belirtmek isterim.

Makbule SAPAZ

Edirne, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET……i

ABSTRACT……...ii

ÖNSÖZ……...iii

İÇİNDEKİLER……....iv

KISALTMALAR LİSTESİ…….....vi

GİRİŞ……...1

I.BÖLÜM

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİNİN TARİHİ ARKA PLANI VE UYGULANMA SÜRECİ

1.1. Yunan İsyanı ve Bağımsız Yunanistan'ın Kurulması……...3

1.2. Balkan Savaşları, Göç Dalgaları ve İlk Nüfus Mübadelesi Girişimleri…..……12

1.3. Lozan Konferansında Mübadele Sorunu ve Sözleşmenin İmzalanması……....15

II.BÖLÜM

MÜBADİLLERİN DURUMU: MÜBADİLLERİN NAKLİ VE İSKANI

2.1. Mübadillerin Nakli……29

2.2. Mübadillerin İskanı……..34

2.3. Mübadelenin Düzenlenmesiyle İlgili Kurumlar……43

2.3.1. Karma Komisyon (Muhtelit Mübadele Komisyonu)…….……44

2.3.2. Mülteci Yerleştirme Komisyonu…….....46

2.3.3. Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti……..49

2.4. Mübadelenin Taraflar Açısından Sonuçları……..…51

2.4.1. Türkiye Açısından Mübadelenin Sonuçları……...51

2.4.2. Yunanistan Açısından Mübadelenin Sonuçları…….54

2.5. Göçmenlerin Siyasi Eğilimi…….57

III. BÖLÜM

TÜRKİYE VE YUNANİSTAN'DA MÜBADELE ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

3.1. Türk ve Yunan Tarih Yazımında Mübadele…….68

3.1.1. Yunan Tarih Yazımında Mübadele……....74

3.1.1.1. Yunan Tarih Yazımını Etkileyen İki Önemli İsim: Ladas ve Pentzopoulos.....90

3.1.1.2. Küçük Asya Araştırma Merkezi'nin (KAAM) Mübadele Tarih Yazımına Katkıları……...93

3.1.2. Türk Tarih Yazımında Mübadele……96

3.2.Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele…….....104

3.3. Türk ve Yunan Sinemasında Mübadele……..…119

SONUÇ……..……..127

KAYNAKÇA……...131

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.m.:Adı Geçen Makale

bkz.: Bakınız

C.:Cilt

KAAM : Küçük Asya Araştırmaları Merkezi

MİİV: Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti

MYK: Mülteci Yerleştirme Komisyonu

s.: Sayfa

GİRİŞ

30 Ocak 1923 tarihinde, Türkiye ve Yunanistan arasında Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün imzalanmasıyla, Türkiye'de yaşayan Ortodoks dininden Türk uyrukluları ile (İstanbul hariç), Yunanistan'da yaşayan Müslüman dininden Yunan uyruklularının (Batı Trakya hariç), 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu göçe tabi tutulacakları ve göç edenlerin Türk ve Yunan makamlarının izni olmadıkça geldikleri ülkelere yerleşmek amacıyla geri dönemeyecekleri karara bağlanmıştır.[1] Bu karar, sözleşme imzalandığı esnada Yunanistan'da yaşayan yaklaşık 350.000 Türk'ün ve Türkiye sınırları içinde yaşayan yaklaşık 200.000 Rum'un bulundukları toprakları geri dönüşü olmayan bir şekilde terk etmek zorunda oldukları anlamına geliyordu.[2] Ayrıca sözleşme Balkan Savaşları'nın olduğu 1912 yılından itibaren yaşanan yoğun göç dalgaları neticesinde yerlerini değiştirmiş Türk ve Yunan nüfusu da kapsadığı için mübadil olarak kabul edilen kişi sayısı toplamda yaklaşık iki milyon insanı içeriyordu. Buna göre, Mübadele Antlaşması savaş koşulları içinde etnik nedenlerle yaşadıkları vatanlarını terk etmek durumunda kalmış nüfusların geri dönüşünü engellerken kalan 'yabancı unsurların' göç etmesini zorunlu kılıyordu. Bu 'zorunluluk' ilkesi, onu tarihteki diğer mübadele deneyimlerinden ayıran en önemli özellikti.

Türkiye ve Yunanistan'ın yakın dönem tarihinin en önemli ve trajik olaylarından biri olan nüfus mübadelesi bireysel, toplumsal, kültürel, iktisadi ve siyasi çok yönlü sonuçları beraberinde getirdiğinden pek çok alandaki araştırmacıların ilgi alanına girmiş, bugüne kadar uzanan süreçte zengin bir literatür oluşmuştur. Mübadele anlaşmasına götüren tarihsel gelişmeler, mübadillerin naklini ve yerleştirilmesini içeren zorlu süreç, mübadillerin yeni vatanlarına uyumları, yaşadıkları sosyo-ekonomik zorluklar her iki ülkenin araştırmacıları tarafından üzerinde durulan konular olmuştur. İki ülkede de özellikle 90'lı yıllardan sonra mübadillerin ikinci ve üçüncü kuşak ailelerinin konuya artan ilgileri, kaybedilen vatanlara ve atalarının memleketlerine karşı artan nostaljik duygular, karşılıklı ziyaretler, sözlü tanıklıklara

[1] Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1995, s. 18-19.

[2] Mübadele antlaşması gereği, 1923, 1924, 1925, 1926 yıllarında Türkiye'den ayrılan Rum mübadil sayısı 189.916, Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Türk mübadil sayısı 355.635 civarındadır. Bkz. Stephan Ladas, *Exchange of Minorities:Bulgaria, Greece and Turkey,* The MacMillan Co., New York, 1932, s. 437-439.

yer veren belgeseller konunun gündemde kalmasını sağlarken mübadelenin insan temelli boyutunu ön plana çıkarmıştır.

Bu tez çalışmasında amaç, çok yönlü boyutları olan bu tarihsel olgunun tüm boyutlarının tekrar incelenmesi değildir. İlgili devletlerin, homojen ulus yaratma ve milli kimlik oluşturma süreçlerinde mübadele olgusunu siyasi ve ideolojik amaçları doğrultusunda yorumlamaları bugüne değin konuyla ilgili oluşan literatür ve tarih yazımını etkilemiştir. Bu nedenle, çalışmanın amacını oluşturan Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesinin Tarih Yazımına Yansımalarını incelerken, mübadele literatürünün taşıdığı siyasi ve ideolojik yüklerin tespiti ve her iki ülke literatürünün kendi kaynaklarından incelenerek karşılaştırmalı analizin yapılması, mübadele olgusuna objektif ve bilimsel yaklaşım sergilenmesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, iki ülkeyi dünya tarihinde ilk kez uygulanan zorunlu nüfus mübadelesine götüren tarihsel süreç ve Lozan Konferansı'nda mübadele sorununun ele alınışı, tarafların mübadeleye yaklaşımları ve talepleri, iki ülke halklarının mübadeleye tepkileri, sözleşmenin uygulanmasında yaşanan zorluklar incelenmiştir. İkinci bölümde, mübadillerin nakilleri ve yerleştirilmeleri, mübadelenin düzenlenmesiyle ilgili kurumlar, mübadelenin siyasal ve sosyal sonuçları, göçmenlerin siyasi eğilimleri ele alınmıştır. Türkiye ve Yunanistan'da Mübadele Üzerine Çalışmalar başlığındaki üçüncü bölümde, mübadele konusunun her iki ülkenin tarih yazımına nasıl yansıdığı incelenmiş, edebiyat ve sinema alanında yapılan çalışmalar sunulmuştur. Araştırmalar süresince Türkçe, Yunanca, İngilizce kaynaklardan faydalanılmış olup İngilizce ve Yunanca kaynakların çevirisi tarafımca yapılmıştır. İki ülkenin kaynaklarının incelenmesi, taraf ülkelerin konuyla ilgili literatürünün karşılaştırmalı analizinin yapılmasına imkan vermiştir. Diğer taraftan, iki ülkede mübadele sözleşmesinin imzalanmasından bugüne değin geçen süreçte konuyla ilgili yaklaşımların taşıdığı siyasi ve ideolojik etkilere ve kabul görmüş yaklaşımları eleştiren yeni yaklaşımlara yer verilmiştir.

I.BÖLÜM

TÜRK- YUNAN NÜFUS MÜBADELESİNİN TARİHİ ARKA PLANI VE UYGULANMA SÜRECİ

1.1. Yunan İsyanı ve Bağımsız Yunanistan'ın Kurulması

Osmanlı İmparatorluğunda toplum, dini bakımdan Müslim ve gayrimüslim olmak üzere iki sınıftan meydana gelmekteydi. Ermeni ve Yahudi toplulukların dışında gayrimüslim topluluklardan biri de İmparatorluğun geniş bölümüne yayılmış olan Ortodoks Hristiyan Rum milletiydi. Osmanlı'da "millet" terimi aynı dine veya mezhebe inanan insan topluluğunu ifade etmek için kullanılıyordu. İmparatorlukta yaşayan toplulukları, din veya mezhep esasına göre örgütleyerek yönetme biçimine de "Millet Sistemi" denilmekteydi.[3] Geçmiş dört yüz yıl boyunca imparatorluktaki gayri Müslim unsurlar belli bir uyum içinde varlıklarını sürdürmüşlerdi. Yönetim, maliye ve askerlik konuları dışında kalan tüm alanlarda o milletlerin kurumları serbest bırakılmıştı. Bu milletler üzerinde tam bir asimilasyona gidilmemişti. Osmanlı'da başka milletlerin egemen millete asimile olmamasının Osmanlının kibirlilik, ilgisizlik ve ruhsal dışlama içeren "bırakın yaşasınlar" politikasından kaynaklandığını değerlendirenler olmuştu.[4] Asimile olmayan azınlıkların ise zaman içinde ihtilaf oluşturması çoğu zaman kaçınılmaz bir durumdu. Osmanlı Devleti içinde kazandıkları imtiyazlar ve muafiyetler ve ticari anlamda bölgede edindikleri güç ve itibarla devlette yaşayan en rahat ve zengin azınlık sınıfı olmaya başlayan Rumlarda olan tam da buydu. On yedinci yüzyılda Avrupa ile temasa geçmeleriyle ihtilafın tohumları atılmaya başlanmıştı.

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde yüzyılın başlarında Rumların Batı'yla olan kısıtlı ilişkileri gelişmeye başladı. İmparatorluktaki Rum milleti yüzünü daha çok Batı'ya dönmeye başlarken Batı'ya seyahatleri olan bazı Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına döndüklerinde Hristiyan tebaa arasında batılı bir hareketin

---

[3] Temelini İslam hukukundan alan Millet sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul, 1992; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 1985, s. 996; Gülnihal Bozkurt, *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)* TTK.Yay., Ankara, 1996; Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 26, Yaz 2010, s. 129.

[4] Safiye Bilge Temel, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi,* G.M.Matbaacılık ve Tic.A.Ş., İstanbul, 2014, s. 46.

başlamasında etkili oldular. Diğer taraftan, Avrupa'nın da Yunan klasiklerini keşfetmeye başlamasıyla Yunanlılar, Avrupalılar tarafından büyük bir ilgi görmeye başladı. Askeri kayıplarının arttığı bu dönemde Osmanlı, Rumların gözünde giderek önemsizleşmeye başlamıştı. Osmanlı'nın gerileme süreci, eğitimli bir Yunan topluluğunun Osmanlı Devletinde yüksek kademelerde önemli mevkilere gelmesini sağlamıştı. Bu topluluk, adlarını İstanbul'da Ekümenik Patriğin ikamet ettiği Fener Bölgesinden alan Fenerlilerdi.[5] Osmanlı hükümeti artık kendi şartlarını dikte edebilecek durumda olmadığından kendisini yenilgiden en az zararla kurtaracak usta diplomatlara ihtiyacı vardı. Yeni öğrendikleri dilleri ve hareket tarzları ile Rumlar, devletin yüksek memuriyetlerinde diplomatik mevkilerde ve yönetim kademelerinde çalışmaya başladılar. Aslında pasif durumda olan Rumların, Osmanlı'nın gücünün zayıflamasıyla yeni bir evreye girdikleri ve yükseldikleri görülmekteydi. Bu, zamanla kendi güçlerinin farkına varmalarına ve Pan-Helenik hareketin doğmasına neden olacaktı.[6]

1789 Fransız ihtilaliyle birlikte, eşitlik, bağımsızlık, demokrasi gibi kavramlar yayılmaya başlarken milliyetçilik akımı Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında yaşayan uluslarda kendini göstermeye başladı. Batı dünyasıyla yakın ilişkilerde olan Yunanlılar arasında da ulusal hareketin gelişmesi Fransız İhtilali'nin getirdiği aydınlanma hareketiyle paralel olarak ilerledi. Bu aydınlanma hareketinin Yunanlılar arasında yayılmasında ve ulusal hareketin gelişiminde hiç kuşkusuz on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan, batıyla ticari ilişkileri olan, varlıklı girişimci tacirler sınıfı büyük rol oynadı.[7] Ticaretle uğraşan bu zengin ve refah seviyeleri yüksek kesim Avrupa kentlerini daha fazla ziyaret etmeye başladı. Bu ziyaretler neticesinde batıdaki düşünce hareketleriyle tanıştılar, bunları benimsediler ve yavaş yavaş Yunan orta sınıfı oluşmaya başladı. Bu ticaret burjuvazisi daha iyi yaşam koşulları ve özgürlüğün eğitim yoluyla sağlanacağının bilincine vardı. Osmanlı sınırları içerisinde yer alan kendi memleketlerinde vakıf okulları, kütüphaneler kurdular, kitap basımına destek olmaya başladılar. Genç Yunanlıların batı Avrupa'daki üniversitelerde okumalarına yardımcı oldular. Batıdaki Aydınlanma düşüncesinin Osmanlı topraklarında Rum Ortodoksların yaşadığı bölgelerde yaygınlaşmasına öncülük ettiler[8]. Aydınlanma

[5] Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 199, s. 35.
[6] Safiye Bilge Temel, *Türk-Yunan Nüfu*s…, s. 46-48.
[7] Richard Clogg, *Modern Yunanistan*…, s. 37.
[8] İbrahim Kelağa Ahmet, "Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketinin Coğrafyası, Ortaya Çıkış Süreci ve Eğitim Alanındaki Etkileri", *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Aydınlanma*, Ankara

düşüncesinin Osmanlı topraklarındaki Rum Ortodokslarda yayılmasıyla birlikte bağımsızlık düşünceleri de kuvvetlenmeye başladı. Osmanlı İmparatorluğunun boyunduruğundan kurtulup bağımsız bir devlet kurma, antik Yunan şanını yeniden canlandırma isteği de güçlendi. Ulusal hareketin ilk kıpırtıları ortaya çıkmaya başladı diyebiliriz.

Yunanistan'daki Yunanlılarda ve Anadolu'daki Rumlarda yeni bir 'ırk bilinci' gelişirken Batı Avrupa'da da benzer bir uyanış görülüyordu. Birçok batılı aydın Yunanistan hakkında yazılar yazdı ve Yunanistan'a giderek bu hareketin yayılmasına önderlik ettiler. Batı'ya göre, medeni Avrupa'nın kültürlerini borçlu oldukları dindaşları Helenler, Türklerin kötü yönetimi altındaydılar. Bu egemenlikten kurtulurlarsa Helen dünyasında sanat ve bilim eski ihtişamıyla yeniden hayat bulacaktı.

Yunanlılarda uyandırılan bu hırs, bu yeni bilinç, her yere, Yunanlı olan her yerde yayılmıştı. Odesa'dan İskenderiye'ye, Tuna boylarındaki Fenerli Beyler arasında, Fenerli Beylerin İstanbul'daki meslektaşları arasında, Ege adalarında, her yerde bu bilinç hissediliyordu. Anadolu Rumları sadece Yunanistan'ı özgürlüğüne kavuşturmayı istemiyorlardı ayrıca eskiden Bizans'a ait olduğuna inandıkları toprakların Osmanlı'dan geri alınıp Bizans'ın sürdürülmesi gibi bir hayale de kapılmışlardı. Yunanlıların düşü, Ortodoks dünyasına mensup bütün inanç sahiplerini birleştirmek ve onları Yunan İmparatorluğu içinde toplamak gibi bir hedef taşıyordu.[9] Bağımsız Yunanistan kurulduktan sonra bu *Büyük Ülkü* (Megali İdea) 1844 yılındaki anayasa çalışmaları sırasında resmi düzeyde ilk kez dile getirilecekti.[10]

Edindikleri güçlerin farkında olan Rumların Osmanlı'ya isyan etmeleri için artık sadece bir kıvılcım gerekiyordu. Eş güdümlü bir ayaklanma tasarılarını ilk geliştirenlerden biri Teselya'dan Rigas Velestinlis'tir. Yunan ihtilalinin hazırlayıcıları içinde en tanınmış ve önemli kişilerden biri olan Rigas'ın amacı Osmanlı İmparatorluğu içinde demokratik bir devrim gerçekleştirmek, İmparatorluk içinde yaşayan tüm halkları kucaklayan, Fransız modelindeki cumhuriyetçi kurumları kurmaktı. Ancak Rigas amacına ulaşamadan 1798 yılında Osmanlılar tarafından Belgrat'ta öldürüldü. Rigas Velestinlis'in öldürülmesi, 1814'de Odesa'da kurulan

---

Üniversitesi Yayınları No:401, 2014, s. 239; Bkz.Pashalis Kitromilidis, *Neoellinikos Diafotismos* [Çağdaş Yunan Aydınlanması] Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis, Atina, 2009, s. 76; Richard Clogg, *Modern Yunanistan…,* s. 40.

[9] Safiye Bilge Temel, *Türk-Yunan Nüfus*…, s. 57.

[10]Damla Demirözü, *Savaştan Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim yayınları, 2007, İstanbul, s. 22.

Philiki Eterya yani Dostluk Derneği'nin kurucularına ilham kaynağı oldu. Bu örgüt 'Anayurdu' silahlı ve düzenli bir ayaklanmayla Osmanlı boyunduruğundan kurtarmak amacıyla kurulan, Yunan bağımsızlık hareketinin bir örgütüdür.[11]

1821 yılında, Philiki Eterya cemiyetinin başında bulunan İpsilantis önderliğinde ilk ayaklanma Eflak ve Boğdan'da başlatıldıysa da başarıya ulaştırılamadı. Daha sonra Yunanlılar 1821-1829 yılları arasında birkaç kez daha ayaklandılar. Rusya, Fransa ve İngiltere Yunanistan'ın bağımsızlığını destekliyordu. Yunanistan bu devletlerin desteğini alarak Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları Makedonya, Girit ve Batı Trakya gibi bölgelerde baskı ve zülüm politikası uyguluyordu. Bu devletler, 6 Temmuz 1827 tarihli antlaşma ile Türklerle Rumların artık bir arada yaşayamayacaklarına ve kesinlikle ayrılmaları gerektiğine karar verdiler. Buna göre Türkler, Yunanistan sınırı dahilinde kalan topraklardan atılacak ve malları Yunanlılara verilecekti. Osmanlı Devletinin bu talebi kabul etmemesi üzerine 20 Ekim 1827 tarihinde Osmanlı donanması Ruslar tarafından Navarin'de yakıldı.[12] Böylece 1828-1829 Osmanlı –Rus savaşı yaşandı. Osmanlı'nın savaşı kaybetmesi neticesinde 1829 Edirne antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımış oldu. Bu dönemde Yunanistan, üzerinde 750.000 kişinin yaşadığı 55.000km^2 genişliğindeki bir alandan oluşuyordu.[13] Bu tarihten itibaren Yunanistan *Megali İdea* doğrultusunda hem topraklarını büyütmek hem de tüm Yunanlıları bir çatı altında toplamak hedefi doğrultusunda ilerledi.

Yayılan Yunan milliyetçiği karşısında Osmanlı, birbirinden farklı olan kurumların yeniden teşkilatlandırılması yoluna gitti. 1839'da Tanzimat Fermanı, Osmanlı imparatorluğunda bir dizi reformları getiriyordu. Yeni bir dönemin başlangıcı aynı zamanda Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmekteydi. Bir bakıma Tanzimat'ı "*temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kat'i safhası*" olarak değerlendirmek

---

[11] Richord Clogg, *Modern Yunanistan…,* s. 45-47.

[12] Bilal N.Şimşir, *Ege Sorunu, Belgeler (1912-1913)*, c.1, Ankara-1976, s.XXIII; Murat Karataş, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (1923-1925)* (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 15.

[13] Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK.Yay.,Ankara, 2000, s. 10; Hakkı Akalın, *Ege'de Bahar Gül mü, Diken mi!..,* Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 46; Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s.14; Murat Karataş, *Türk-Yunan Nüfus*…, s. 4.

mümkündür.[14] Tanzimat, İmparatorluğu Batı örneklerine göre düzenleme yani bir batılılaşma hareketiydi. Tanzimat Dönemi ile devletin düzenlenmesindeki asıl amaç Hristiyan tebaayı devlete bağlamak, İmparatorluk birliğini koruyup sağlamlaştırmaktı. Gayri Müslim halk, her türlü angaryanın kalkmasını, her alanda tam bir eşitliğin sağlanmasını, şahsi emniyet ve hürriyetin tam bir şekilde teminini talep etmekte ve bazen de milli ve müstakil bir idare isteğine kadar varmaktaydı. Dolayısıyla Tanzimat, sırf batılı devletlerin istekleri sonucunda ya da Avrupa'yı oyalamak için gerçekleşmemiş, isyan eden geniş gayri Müslim kitleleri bastırmak amacıyla ortaya çıkmıştı.[15] Osmanlı yönetimi diğer tebaalara eşit haklar tanıyarak onların bağımsızlık taleplerinin sona ereceğini sanıyordu. Yaşam güvencesi, itibar ve mülk edinme hakkı bütün tebaalarına uygulanacaktı. Vergiler belli bir yönteme göre konulacak ve toplanacaktı. Askerlik hizmeti yeniden yapılandırılacaktı. 1843 yılında çok ayrıntılı bir askeri reform başlatıldı.[16]

Tanzimat dönemindeki bu ıslahat teşebbüsleri istenen neticeyi vermiyor, gayrimüslim halkın hoşnutsuzluğu devam ediyordu. Eşitlik çabaları beklenenin tersine tebaalar arasındaki huzursuzluğu arttırdı. İmparatorluktaki gerici kesimin büyük tepkilerine neden oldu. Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı'nın temel kanunlarına karşı olduğu söylendi. Diğer taraftan, yönetimin üst kademelerindeki kişilerin İslam inancını taşıyan kişilerden oluşması ve İslamiyet'i Hristiyanlıktan daha üstün bir din olarak görmeleri Müslümanlarla Hristiyanların her ne kadar eşit haklara sahip olduğu söylense de bunun samimi olmasını engelliyordu. Ayrıca gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi ve gayrimüslimlerin askere alınmaması, Müslümanlarla Hristiyanlar arasına kalın bir duvar örüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun içten çöküşü hızlı bir şekilde devam ederken getirilen değişikliklerin hayata geçirilmesi de beklenilen hızda gerçekleşmiyordu.

Osmanlı'da reformlarla geçen bu süreç, Müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirinden daha fazla ayrışmasına, keskin önyargıların toplumda yeşermesine, parlak

---

[14] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktora Tezinin 50.Yılı, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd.Şti., İstanbul, 1992, s. 2. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Tanzimat nedir*?, Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmaları Dergisi, 1940-41, Tarih Araştırmaları Cildi, s. 237-263.

[15] Halil İnalcık, *Tanzimat ve*…, s. 2-4.

[16] Abdükadir Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I, İstanbul, 1994, s. 360; Ayrıca bkz. Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", Türkler, Cilt: XII:, Ankara, 2002.

Helen geçmişinin çok farkında olan ve bir gün Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasını isteyen Rum topluluğun artık Anadolu'da var olmasına yol açmıştı. Rumlara eşit haklar verildikçe onların bağımsızlık taleplerinin sona ereceği sanılmıştı. Ne var ki Rumlar kendilerini artık üstün görüyorlardı. Osmanlı ordusunun gücünü kaybetmesi, imparatorluğun coğrafi ve iktisadi bütünlüğünün temellerinin sarsılmaya başlaması, artık gözlerini batıya çeviren Rumların gözünde Osmanlı'nın değer kaybetmesine neden olmuştu. Ruslar, İngilizler ve Fransızlar için de bu büyük bir fırsattı.[17]

Diğer taraftan, 1830'dan sonra Yunanistan, zaten zor bir dönemden geçen Osmanlı'nın bu durumundan faydalanarak ve Avrupa devletlerinin desteğini de alarak sınırlarını Osmanlı aleyhinde genişletti. İngiltere, Hindistan yolu üzerinde önemli bir konumda bulunan Yunanistan'ı yanında tutabilmek için Yedi Adayı Yunanistan'a devretti.[18] 1881'de Avrupalı büyük devletlerin baskısıyla Teselya ve Narda Yunanistan'a bırakıldı.[19]

1910 yılında Venizelos'un iktidara gelmesiyle *Megali İdea* düşüncesi daha da güçlendi. Ancak bu noktada şunu belirtmekte fayda var. Türk tarafında *Megali İdea* sanki tüm Yunanlıların ortak düşüymüş gibi bir kanı hakimdir. Oysa o dönemde *Megali İdea*'yı savunanlar kadar buna karşı olanlar da vardı. Dönemin lideri Kral Konstantinos gibi "Küçük fakat saygın Yunanistan'ı" savunanlar *Megali İdea*'ya karşı çıkmışlardı. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Yunanistan'ın iki lideri arasında geçen *Megali İdea* mı yoksa Küçük fakat saygın Yunanistan mı" tartışması bütün ülkeyi etkileyecek, uzun yıllar boyunca sürecek olan siyasi bir kamplaşmanın, "Milli Bölünme"nin tohumlarını atacaktı.[20]

Venizelos'un başbakanlığı döneminde yaşanan Balkan Savaşları sonrasında Selanik başta olmak üzere Makedonya, Güney Epir, Rodos ve Adalar Denizi'ndeki adalar, 1919'da Batı Trakya Osmanlı Devletinden alındı. Neticede, Yunanistan topraklarını iki katına, 65.000km^2 den 118.000km^2 ye çıkartırken, nüfusunu

[17] Safiye Bilge Temel, *Türk-Yunan Nüfus*…, s. 55.
[18] Nedim İpek, *Mübadele*…, s. 10.
[19] Rıfat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşmasına Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)", *III.Askeri Tarih Semineri*, Ankara-1986, s.228; Murat Karataş, *Türk-Yunan Nüfus*…, s.17.
[20] Damla Demirözü, *Savaştan Barışa*…, s. 22-24.

2.666.000'den 4.363.000'e yükseltti.[21] Bağımsız Yunanistan toprağı altında gittikçe daha fazla Yunanlı toplanmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti ise Avrupa topraklarının %83'ünü nüfusunun %69'unu ve ayrıca her yıl İstanbul'a akan vergi geliri ve ürününü kaybetmiş oluyordu.[22]

Balkan Savaşları ardından gelen Birinci Dünya Savaşı öncesinde Yunanistan, İtilaf Devletleri nezdinde stratejik öneminin olduğunun farkındaydı. Bu nedenle savaşa İtilaf Devletleri'nin yanında girerek savaştan karlı çıkmak ve yeni topraklar kazanmak amacı güttü. Nitekim bu savaştan galip çıkılması durumunda kendisine Anadolu'da büyük bir toprak parçasının verileceği İngiltere tarafından garanti edilmişti. 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu İttifak Devletleri'nin yenilmesi neticesinde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Kurulduğu günden itibaren bütün toprak kazanımlarını Osmanlı aleyhinde gerçekleştiren Yunanistan'ın "Küçük Asya" hakkındaki umutları, büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu kağıt üzerinde paylaşmaya başlamasıyla canlanmıştı.[23] Birinci Dünya Savaşı galiplerinin Osmanlı Devletini nasıl paylaşacaklarını belirlemek için düzenledikleri Paris Barış Konferansı görüşmelerinde Venizelos, Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere tarafından savaşa girmeleri karşılığında söz verilen toprak isteklerini dile getirdi. Venizelos, Batı Anadolu'da yaşayan Rumların Türklere oranla gerek nüfus itibariyle gerekse ekonomik açıdan büyük üstünlüğe sahip olduğunu, sırf Hristiyan olmaları nedeniyle Türkler tarafından katledildiğini, zulme uğradığını, Hristiyanları Türklerin bu zulmünden ve boyunduruğundan kurtarmak gerektiğini belirtti. Bu konuda başından beri sürdürdüğü propagandayla Yunanistan, İzmir'i işgal etmek istemlerinin asıl sebebini bölgedeki Rumların katledilmelerini engellemek gibi gösterdi.[24]

Ayrıca bölgede yaşayan Rum nüfusunun büyüklüğü de dikkate alınırsa Batı Anadolu'nun Osmanlı Devleti'nin Türk bölgelerinin bir kısmını teşkil edemeyeceğini

---

[21]M.Murat Hatipoğlu, "Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karekter",*III.Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1986, s. 462.

[22]Murat Karataş, *Türk-Yunan Nüfus…,* s.18-20; Shaw,Stanford-J.E.Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II, İstanbul, 1983, s. 359.

[23] Yuluğ Tekin Kurat, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", III. Askeri Tarih Semineri, Ankara-1986, s. 409; Murat Karataş, *Türk-Yunan Nüfus*…, s. 24.

[24]Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,* İstanbul 1970, Baha Matbaası, s.12; İbrahim Erdal, *Mübadele, Uluslaşma sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, İstanbul, 2006, s. 24; Yuluğ Tekin Kurat, "Yunanistan'ın…, s. 410.

ileri sürerek konseyden İzmir ve çevresinin işgal edilmesini istedi.[25] Öyle ki, Lloyd George, İtalyan Dış İşleri Bakanı'nın "*Yunanlılar İzmir'e niçin çıkarıldı*" sorusuna "*İzmir sokaklarında her gün Rumların öldürüldüğü, mezalimin hızla artmakta olduğu yolunda bilgiler aldıkları için Yunanlıların İzmir'e çıkmasına izin verdikleri*" cevabını vermiştir.[26]

Doğu Akdeniz yolu üzerinde güçlü bir İtalya yerine, zayıf ve çıkarlarına hizmet eden bir Yunanistan görmek isteyen İngiltere, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasının yolunu 6 Mayıs 1919'da açtı. İngiltere, Fransa ve Amerika'nın iznini alan Yunan donanması 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkardı. Bu durum, Türk milliyetçi hareketini iyice biledi ve Türk-Yunan savaşı başlamış oldu.

Yunanlılar, Anadolu seferlerine bir "Kutsal Savaş" olarak bakıyorlardı. Yunanlılar için Anadolu seferi bir ülkenin diğer bir ülke tarafından işgal edilmesi değil, zaten kendilerine ait olan yerlerin geri alınması, Yunanlılara tarih boyunca yapılan haksızlıkların ödetildiği "Kutsal" bir davranıştı. Batı Anadolu'nun işgali boyunca Yunanistan, adalardan ve Yunanistan'dan getirdikleri Rumları bu bölgelere yerleştirerek Rumlaştırma politikası izlemiş, Türkleri Anadolu'nun içlerine göç etmeye zorlamıştır.[27] 1922 tarihinde iç bölgelere göç ettirilen Türk nüfus 90.058'i bulmuştu.[28] Batı Anadolu'da kalan nüfus, Rum çetelerin Balkanlar'da yaptığı zulüm ve baskının aynısıyla karşı kaşıya kalmıştır. Diğer taraftan yerel Rum nüfus, Yunanlıların bu kendilerine fazlaca güven duyan tavırlarının büyüsüne kapılıp onlara sonuna kadar yardımcı olmuşlardır. Yunanlıların sevinç gösterileri içinde İzmir'e ayak basması onların Batı Anadolu'daki destekçilerinin en büyük kanıtıydı. Ancak bu sevinç gösterileri diğer taraftan Türklerde çoktandır bilenen milli bilincin uyanması için de bir kıvılcım olacaktı. 1908'de Fransa'da eğitim görmüş ve kendilerine Jön Türkler denilen

---

[25] Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.5, İstanbul,1967, s. 1468; Salahi R.Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.1, Ankara, 1973, s. 35-37; Murat Karataş, *Türk-Yunan Nüfus*…, s. 25.

[26]Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999; İbrahim Erdal, Mübadele…, s. 48.

[27] Yunanlıların işgal süresince Anadolu'da gerçekleştirdikleri sürgünler hakkında detaylı bilgi için bkz. Serdar Sarısır, Yunanistan'ın uyguladığı Türk Sürgünleri (1919-1923), (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara, 2005.

[28] İbrahim Erdal, "Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi ve Türk Vapurcuları ile Yapılan Nakil Sözleşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S31-32,* Mayıs-Kasım 2003, s. 314-315.

bir grup, Türk milliyetçiliğinin yayılmasında ve milli bilincin uyandırılmasında önemli bir rol oynadı.

1920 yılına gelindiğinde *Megali İdea*'nın güçlü savunucusu Venizelos 1 Kasım 1920 seçimlerinden beklediği galibiyeti alamadı. Yunan halkı Venizelos'un *Megali İdea* politikasına "hayır" dedi. Sonuçları hem Venizelos hem de itilaf devletleri için tam bir şoktu. Seçimi "Küçük fakat saygın Yunanistan"ı isteyenler kazanmıştı.[29] Venizelos bu yenilginin ardından aktif siyaseti bıraktığını açıklayarak ülkeden ayrıldı.[30] Kendisine sadık tüm siyasi kadrolar ile ordu içindeki unsurlar ayıklandı. Alman yanlısı Kral Konstantinos tahta çıktı ve gelir gelmez ordunun subay kadrosunda büyük bir temizliğe girişti. Bunların arasında Küçük Asya ordusunun kumanda kademeleri de vardı. Konstantinos'un seçim öncesindeki vaatleri arasında tüm halkı yıldıran savaşı sona erdirmek vardı, bu vaatle oy toplamıştı ama seçimi kazandıktan sonraki ilk eylemi savaşı devam ettirmek oldu. Ancak, ordunun iki yıldır sürekli harekat halinde Anadolu'da seferber edilmesi Yunan Devleti'nin zaten kıt olan maddi kaynaklarını tükenme noktasına getirmişti. Ancak yeni kral elde ettiği kazanımları korumak yerine, zafere bu kadar yaklaşmışken geri dönemeyeceklerine inandı.

Anadolu içlerine ilerleyen Yunan Ordusu Afyon ve Kütahya'yı aldı. 20 Temmuzda Eskişehir'e girdi. Artık hedeflerinde Ankara vardı. Kral Konstantinos Ankara ve İstanbul'u da almadan bu harekâtı bitirmek niyetinde değildi. Oysa onların bu kadar ilerlemesine izin veren Türk ordusunun, bir planı vardı. Yunan Orduları Sakarya nehrine kadar gelmişti. Türkler kader savaşlarını bu arazi de vereceklerdi. Öyle de oldu. Yunan ordusu on binlerce kayıp verdi. Sakarya yenilgisinden sonra Yunanlıların Afyonkarahisar'da olağanüstü güçle inşa ettikleri, çok güvendikleri mevzileri de 26-30 Ağustos tarihleri arasında dört gün içinde yerle bir oldu. Anadolu'nun batısına doğru kaçmaya başladılar. Kaçarlarken de geçtikleri yerleri yakıp yıktılar, çoluk çocuk demeden tüm Türk halkına vahşeti yaşattılar. Türk ordusu da İzmir'e doğru giderken önünde Rumları da sürüklüyordu. Binlerce Rum, Anadolu'yu terk etmek üzere yollara düşmüşlerdi.

Yunanlılar yenilgiyi yaşarken Türklerle tek başına savaşmakta olduklarını gördüler. Fransızlar ve İtalyanlar ateşkes antlaşması yapmışlardı. İzmir limanında

[29] Damla Demirözü, *Savaştan Barışa*…, s. 24-25.
[30] 1922 yenilgisi sonrasında Lozan'da Yunanistan'ı temsil etmek üzere göreve çağırdıkları kişi Venizelos olacaktır.

bekleyen güvendikleri İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan zırhlılarının komutanları, aldıkları emirler doğrultusunda orada sadece kendilerine bağlı tebaanın mülklerini korumak ve gerektiğinde güvenli bir şekilde kentten tahliye edilmesini sağlamak üzere kalmışlardı. Müttefikler, desteklerini tam anlamıyla çekmişlerdi.[31]

Antonios Pavlidis, Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930) adlı yüksek lisans tezinde Yunanlıların Anadolu'daki yenilgisinde Venizelos'un sorumluluğunun büyük olduğuna değinmektedir. 1920'de yaptığı seçimlerin onun en büyük yanlışı olduğunu, Alman dostu olan muhalif bir partinin başa geçmesine neden olduğunu, böylece savaşın daha da körüklendiği, becerikli bilgili subayların yerine beceriksiz ve deneyimsiz subayların getirildiğini ve neticesinde de savaşın kaybedildiğini belirtir[32]. Yunan tarih yazımında da Yunan ordularının Anadolu'daki yenilgisinde, Atina'daki politikacıların, kralın ve onun oluşturduğu ordudaki üst yönetim kadrosunun hatalarının büyük olduğu görüşü yaygındır. Yunanistan'da Eylül 1922'deki askeri darbeden sonra kurulan askeri mahkemede, bu yenilginin sorumlusu olarak görülen altı üst düzey siyasi ve askeri görevlinin "vatan hainliği" suçlamasıyla kurşuna dizilmesi bunu kanıtlar niteliktedir.

Neticede, Müttefik Devletler ve Yunanistan, Türk hükümetinin milli mücadeleci askeri gücünü küçümsemişlerdi. Oysa Balkan Savaşları ve özellikle Birinci Dünya Savaşında kaybedilen topraklar, Türk milliyetçilik duygularını beslemiş, Anadolu topraklarında yeni bir milli devlet kurma idealini doğurmuştu. Türkler, Kurtuluş Savaşında Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde büyük bir kahramanlık destanı yazdılar. Yunanistan'ın, Anadolu topraklarını ele geçirerek Eski Bizans'ı canlandırma ülkülerinin son bulması Yunanistan için çok büyük bir yıkım oldu. Anadolu'daki savaş, yenilgi ve *Megali İdea*'nın son bulması Yunan tarihinde 'Küçük Asya Felaketi' olarak adlandırıldı.

1.2. Balkan Savaşları, Göç Dalgaları ve İlk Nüfus Mübadelesi Girişimleri

Türkler'in göç olgusuyla tanışıklıkları IV.yüzyıla dayanmaktadır. IV. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan batıya başlayan ilk Türk göçleri, XI. yüzyılda büyük ölçüde

[31] Mehmet Coral, *İzmir, 13 Eylül 1922, "Megali İdeanın Sonu"*, Nisan 2003, İstanbul, s. 227.
[32] Antonios Pavlidis, *Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)*,(İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1997, s. 11.

yaşanmıştır. XI. yüzyılda Anadolu'ya gelen Türkler, 1071 yılından sonra bölgeye yerleşmeye başlamışlar, bu coğrafyada Selçuklu ve daha sonra Osmanlı gibi büyük devletler kurmuşlardır. Fethettikleri yeni topraklara dinamik nüfusu iskan ederek, buraların ekonomik ve sosyolojik anlamda gelişmesini hedeflemişlerdir. Osmanlı'nın bu amaçla Türk nüfusunu yerleştirdiği topraklardan biri de Balkan topraklarıydı. Ancak bu insanlar, yüzyıllar sonra bölgeden "uluslaşmak" amacıyla çıkarılacak, geldikleri Anadolu topraklarına büyük göç kitleleri şeklinde geri dönecekti.[33]

18. yüzyılda milliyetçilik akımından fazlasıyla etkilenen Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında yaşayan uluslar, bağımsızlıklarını ilan ederek sadece kendi milletlerinden oluşan devletler yaratmak istediklerinde bu topraklar üzerinde yaşayan Türkler, bölgede istenmeyen millet durumuna gelmiş, yaşadıkları baskı ve zulümler neticesinde Anadolu'ya göç etmek durumunda bırakılmışlardır.[34] Osmanlı Devleti'nde 1699 yılından itibaren Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan göçler başlamış, İmparatorluğun Balkanlar'da ve Kafkaslar'da yaşadığı gerileme süreciyle birlikte Anadolu'ya doğru göçler artmıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Kırım'ın kaybedilmesiyle 1800'lere kadar Anadolu ve Rumeli'ye olan göçler, 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında Kafkasya'dan Anadolu'ya olan göçlerle devam etmiştir.[35] Özellikle Osmanlı Devletinin Rumeli'de karşılaştığı en büyük yenilgilerden biri, halk tarafından "93 Harbi" olarak nitelenen 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sırasında 60.000 Müslüman Osmanlı tarafına göç etmişti.[36] Bu savaştan sonra gelen 1912-1913 Balkan Savaşları, göç dalgasında son halkalardan birini oluşturmuştur. 1912-1913 yıllarında Yunanistan'dan göç eden Müslümanların sayısı 68.947, tüm Balkanlardan göç eden Müslümanların sayısı 177.352, 1914-1915 yıllarında Yunanistan'dan göç eden Müslümanların sayısı 53.718, tüm Balkanlardan ise 120.566 idi. 1920 sonunda Yunanistan'dan toplam 143.189; Balkanlardan ise 413.922 Müslüman göç etmişti.[37]

---

[33] İbrahim Erdal, *Mübadele…,* s. 18-21.

[34] Ayrıntılı bilgi için bkz.Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri,* TTK, Yay., Ankara, 1999., Ayrıca bkz. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK, Yay.C:1, Ankara, 1968, s.128, belge :132.

[35] Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876),* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1997; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908),* Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, Trabzon, 1996.

[36] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev.Bilge Umar, İnkilap Kitabevi, İst.,1998, s. 121.

[37] Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev.Dr.Kadri Mustafa Orağlı, Yedi Tepe Yayınevi, 200, 1.Baskı, 2007, s. 161.(Kitabın Orijinali için bkz. Arnold

Yaşanan savaşlar ve göçler sonrasında Balkanların dengesi artık tamamen değişmiş, Balkanlarda yeni devletler kurulmuştu. İki Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki topraklarının %80'ine yakını ve toplam nüfusun da yaklaşık %16'sını(4,2 milyon) kaybetmişti. Savaş sonrası ortaya çıkan yeni sınırlar, sorunu daha da ağırlaştırmıştı. Meriç Nehri'nin batısında yer alan ve çoğunlukla Müslümanların yaşadığı Batı Trakya Yunanlılarda, nüfusun üçte ikisi Yunan ve Bulgarlardan oluşan Doğu Trakya ise Osmanlı'da kalmıştı.[38] Yeni sınırların oluşmasıyla, azınlık olarak kalan nüfusların yaşadığı ve gelecekte yaşayacağı çeşitli sorunlar, taraf devletlerde nüfus mübadelesi fikirlerinin oluşmasına neden olmuştu. 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile Türkiye ve Bulgaristan arasında karşılıklı nüfus mübadelesi gündeme gelmiş, Balkan Savaşları süresince Batı Trakya'dan Türkiye'ye göç eden 48. 570 Müslümanın ve Doğu Trakya'dan Bulgaristan'a göç eden 46.764 Bulgar'ın[39] mübadele işlemleri Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile yarım kalmıştır.[40] Benzer şekilde, 1 Temmuz 1914 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında İzmir civarındaki (Aydın Vilayeti) Rumlarla, Makedonya'daki Türklerin "zorunlu olmayan bir biçimde" mübadelesi için anlaşma sağlanmıştır. Ancak bu anlaşma da Birinci Dünya Savaşının araya girmesiyle uygulanamamıştır.[41] Nüfusların mübadelesi konusu Lozan Konferansına kalmıştır.

Balkan Savaşlarında yaşanan yenilgiler neticesinde yaşanan büyük göç dalgaları ve Birinci Dünya Savaşından mağlup çıkan Osmanlı Devleti'nin elinde kalan son toprağı Anadolu'yu da Yunanistan'ın işgal etmesiyle başlayan 1919-1922

Joseph Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey: A study in the Contact of Civilization*);Justin McCarthy, *Ölüm ve…,* s. 181.

[38] Yücel Bozdağlı, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Sonuçları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:18, Ocak 2014, s. 12; Şahin Kılıç, Onur Ulutaş, *Bir Mübadil Köyü Görükle ve Nilüfer Belediyesi Mübadele Evi*, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, Bursa, 2016, s. 44; Ayrıca bkz. Erik-Jan Zürcher, "Greek and Turkish Refugees and Deportees, 1919-1924" (2003), Web Erişim: http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf

[39] Stephen Ladas, *The Exchange…,* s. 15; İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele, 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç,* İnkilap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2014, s. 39; İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde GayriMübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA)/Yıl:18 ÖzelSayısı S:3*, Ocak/January 2014, s. 124.

[40] Stephen Ladas, *The Exchange…,* s. 18-19; Dimitris Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, Publications of the Social Sciences Center Athens, Paris,1962, s. 54-55; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, s. 109; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 28.

[41] Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler* 1918-1922, İstanbul 1939, Kanat Kitabevi, s. 159; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C:1, Ankara 1987, Türk Tarih Kurumu Yayını, s. 93; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 33.

Kurtuluş Savaşı süreci, mübadeleyi hazırlayan önemli kilometre taşları oldu. Türk tarafında Anadolu'daki Rum azınlıklardan tamamıyla kurtulma fikrinin oluşmasında en önemli etken, Yunan ordularının İzmir'i işgalinin yerli Rumlarca sevinçle karşılanması[42] ve bu süreçte Yunan ordularına destek vermeleriydi. Pek çok Venizelos yanlısı Rum, savaş süresince Müttefik donanmalarına doğrudan istihbarat sağlamış, onların tarafında yer almıştı. Bu durum Türklerde Anadolu Rumlarına karşı duyulan güvenin dönüşü olmaz bir şekilde sarsılmasına neden olmuştu. Hem Rumların ihanet içinde olmaları hem de savaş koşullarında yaşananlar bundan sonra iki halkın bir arada yaşamasının imkansız olduğunu göstermişti. Yunanistan açısından ise, Yunan ordularının Anadolu'daki yenilgisinden hemen sonra Anadolu'yu terk ederek Yunanistan'a gelen yaklaşık 900.000 Rum göçmeni karşılamak büyük bir sorundu. Bu nedenle Yunanistan topraklarındaki Müslümanların gönderilmesi hem yeni gelen Rum göçmenlere yer açılması açısından hem de homojen ulus yaratmak açısından Yunanistan tarafından istenmişti. Dolayısıyla her iki ülkede de Lozan Konferansına gelmeden önce mübadele fikri çoktan benimsenmişti.

1.3. Lozan Konferansında Mübadele Sorunu ve Sözleşmenin İmzalanması

Yunanlıların bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren Osmanlı İmparatorluğu aleyhine sürdürdüğü genişleme politikasının son noktası olan 1919 İzmir'in işgali, 30 Ağustos 1922 tarihinde Başkomutanlık Meydan Savaşıyla son bulmuştu. Türklerin zaferinin ardından Yunan orduları işgal ettikleri Türk topraklarından çekildi. 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşmasıyla Doğu Trakya toprakları Türk topraklarına katılırken Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki savaş sona ermiş, Kurtuluş Savaşının diplomatik safhası başlamıştı.

Mudanya Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra Türkiye ve Yunanistan'ın temsilcileri, 13 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanacak olan uluslararası barış konferansına Müttefik Devletler (Büyük Britanya, Fransa ve İtalya) tarafından çağrıldı. Barış Konferansının amacı, İttifak Devletleri açısından yüzyıllardır Osmanlı Hakimiyeti altında olan bölgelerde kendi çıkarları doğrultusunda barış koşullarını kurmak ve koruyucu tedbirler almakken, Yunanlılar ve Türkler açısından ise konferans, kendi uzlaşmazlıklarını sona erdirmek için bir vasıta

[42] Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 25.

olarak düşünülmekteydi. Türk heyetinin, Lozan'da askeri zafer sayesinde elde ettiği zemini hem uluslararası alanda kendini kabul ettirmek, hem de ülke içinde yeni rejimin niteliği konusunda kaygılı olan kamuoyunun güvenini tam olarak kazanmak için kullanması gerekiyordu. Mağlup Yunanistan ise, Dünya Savaşı'nda Antant karşıtı politika izleyen Kral Konstantin'in Aralık 1920'de yeniden başa geçmesiyle Müttefik desteğinin çekilmesi sonucu uluslararası arenada yalnız kalmıştı.[43] Diğer taraftan Kralcılar ile Venizelos yanlıları arasındaki çatışma, ülke siyasetini derinden etkilerken, Eylül 1922'de Kara ve Deniz Kuvvetlerinin yaptığı darbeden sonra kurulan askeri mahkemede, Küçük Asya Felaketinin sorumlusu olarak görülen, Venizelos karşıtı Kral Konstantin taraftarı altı üst düzey siyasi ve askeri görevli "vatan hainliği" suçlamasıyla kurşuna dizilmişti.[44]

Yunanistan heyetinin başında Elefteros Venizelos bulunmaktaydı. Kasım 1920'deki seçimleri kaybettikten sonra emekli olan ve ülkeyi terk eden Venizelos, 27 Eylül 1922'de Yunan hükümetinden aldığı telgrafla yapılan yardım talebinden ve ittifak devletlerinin de bu çağrıyı desteklemesinden sonra ülkeye dönmüştü. Yunanistan'ın dış işleriyle uğraşmak üzere yetkilendirilen Venizelos, Eylül sonunda, barış konferansı için yürüteceği diplomatik süreci başlattı.[45] Venizelos gibi diplomatik yönü kuvvetli birinin Lozan konferansında bulunması Yunanistan için büyük avantajdı. Sonraları Venizelos'un Lozan'daki diplomatik başarısı için önde gelen Yunan tarihçilerinden Petropoulos şöyle diyecektir: "*Türklerin yüksek sayılabilecek talepleri göz önüne alındığında, Lozan oturumu, asgari yenilginin sonuçlarını hafifletme yolunda diplomasinin gücüne bir örnektir*."[46] Mavrogordatos da, Venizelos tarafından zorunlu nüfus mübadelesinin kabul edilmesinin, Yunanistan'ın Küçük Asya'da Türklerle savaşındaki yenilgisinin yarattığı yeni koşullara uyum yeteneğinin ve gerçekçiliğinin üstün kanıtı olarak o zamandan beri değerlendirilmekte olduğunu belirtmektedir. Mavrogordatos'a göre Venizelos, "*ezici bir askeri yenilginin sonuçlarını hafifletmeyi ve nüfus mübadelesi, mültecilerin yerleştirilmesi ve uyumlarının*

[43] Müttefik Devletlerin desteğini çekmesi, Yunan tarih yazımında 1922'de yaşanılan büyük Anadolu bozgununun en önemli sebeplerinden biri olarak yer alacaktı.
[44] Damla Demirözü, *Savaştan Barışa*…, s. 29.
[45] Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2006, s.68.
[46] John Petropoulos, "The Compulsory Exchange of Populations:Greek-Turkish Peace-making, 1922-1930", Byzantine and Modern Greek Studies, cilt II.1976, s.160; Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 52.

sağlanması ile uzun vadede onu, Yunan devletinin eşsiz barış başarısı için tarihi bir fırsata dönüştürmeyi başarmıştı."[47]

Türk heyetini temsilen İsmet Paşa, Lozan'daki konuşmasında Türkiye'nin savaşta harap olmuş halkına değinerek öncelikle Türk bağımsızlık savaşının ana hatlarını anlattı. Konuşmasının özünde iki konu vardı: Yeni devletin toprak bütünlüğü ve Osmanlı İmparatorluğunun imzaladığı kapitülasyon antlaşmalarının lağv edilmesi. İsmet Paşa, tüm çabalarını Trakya üstüne yoğunlaştırıp Bölgesel ve Askeri Komisyon'un ilk oturumunda, savaş öncesi tüm Trakya toprakları üstünde Türk devleti adına hak iddia ederken, batı Trakya için de Misak-ı Millinin üçüncü maddesinde de belirtilen bir halk oylaması önerdi.[48] Lozan konferansında İsmet Paşa önderliğindeki heyet, savaşın kazanan tarafı olarak güçlü bir duruş sergilemekteydi.

Yunan tarafında ise İsmet Paşa'dan sonra sözü alan Venizelos, Yunanistan'ı Lozan'a taşıyan tarihi gelişmelerin bir değerlendirmesini yaptı. Öncelikle, "*ulusal birliğini tamamlamak isteğiyle savaşa sürüklenmiş olması mümkünken, şimdi sona ermiş bulunan savaşı başlatan hiç de Yunanistan değildir*"[49] sözleriyle Anadolu'daki savaşın sorumluluğunun Yunanistan'a ait olmadığını, Yunanistan'ın büyük devletler tarafından savaşa çekildiğini savundu. Sonrasında ise Yunanistan'da Kasım 1920 seçimlerinden sonra, Birinci Dünya Savaşı esnasında Antant karşıtı siyaset izleyen Kral Konstantin'in gelmesiyle müttefik devletler desteklerini çekmiş, savaş müttefiklerin rızası olmadan sürdürülmüştü. Venizelos'a göre Yunanistan için, askeri üstlerinin yüzlerce kilometre uzağında, Anadolu'nun içerisinde savaşı sürdürmesi büyük hataydı ve Yunanistan, "Küçük Asya'yı" kaybetmekle bu yanlış davranışının bedelini ödemişti.[50] Venizelos'un Yunan ordularının İzmir'e girişiyle ilgili sözleri dikkate değerdir: "*Yunanistan savaşa sadece müttefiklere verdiği sözü tutmak, müttefiklerin savunduğu ve kendisinin onay verdiği ilkeleri desteklemek için girmiştir.(…)Yunan hükümeti, Doğu Trakya ile İzmir ve art ülkesini istemişse, isteklerinin Müttefiklerin uğrunda savaştıkları ilkelere uygunluğuna inandığı için böyle davranmıştır….*"[51] Venizelos'un açıklamalarında Yunan devletinin *Megali İdea*

---

[47] Giorgios Th.Mavrogordatos, "Μύθοι και Αλήθειες Για Την Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών Του 1923" [1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile İlgili Mitler ve Gerçekler], s.5; Giorgios Th.Mavrogordatos, "Το ανεπανάληπτο επιτευγμα" [Tekrar edilemez başarı], *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών σπούδων,(1992)[Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Bülteni]* s. 9-12.
[48] Lozan Konferansı *Tutanaklar…,* s. 20 ve s. 33.
[49] A.g.e., s. 21
[50] A.g.e., s. 23
[51] A.g.e., s. 22

doğrultusunda Küçük Asya'ya girdiği gizlenmekte ve müttefik devletlerin etkisi altında savaşa girdiği öne sürülmektedir. Oysa Venizelos, 1915 yılında, İngiltere Dış İşleri Bakanı Sir Edward GREY'den "Küçük Asya" sözünü aldıktan sonra Yunan Kralına yazdığı muhtırada "*Osmanlı Rumlarını kurtarmak ve Helenizm etkisinin çağlar boyunca yaşadığı bölgeleri içine alacak şekilde gerçekten büyük bir Yunanistan kurulmasını sağlamak gayesiyle ne kadar acı olursa olsun Kavala'yı kaybetmekten tereddüt etmem…*" diyerek Anadolu üzerindeki emellerini ifade etmişti.[52] Ayrıca Venizelos'un, Birinci Dünya Savaşı bitiminde Paris Barış Konferansı'nda, İzmir'i işgal etmek ve müttefik devletleri yanına çekmek için yaptığı konuşma ile yenilgiden sonra Lozan Konferansı'nda yaptığı bu konuşma çelişki içindedir.

Lozan Barış Konferansında, Türkiye ve Yunanistan arasında çözülmeyi bekleyen en önemli konu, Balkan Savaşlarından beri devam etmekte olan ve özellikle 1919-1922 yılları arasında yoğun bir şekilde her iki taraftan da yaşanan göç meselesini hukuki açıdan da bir çözüme kavuşturmaktı. Mübadele fikri, Lozan Barış Konferansına gelmeden önce her iki tarafta da zaten çoktan şekillenmişti. Türkler, yeni bir devlet kurma yolunda ilerlerken azınlıklar ve özellikle Rum azınlıklar için çözüm arayışına çoktan girmişti. Ankara hükümetinin, daha milli mücadele devam ederken mübadele fikrini Avrupa başkentlerinde dile getirmeye başladığını, Ankara hükümetinin Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Yusuf Kemal Bey'in Londra Hariciye Vekili Lord Curzon'la Mart 1922 yılında gerçekleştirdiği görüşmeden anlıyoruz. 4 Nisan 1922 günü TBMM'nin gizli oturumunda bu görüşmeden şu şekilde bahsetmektedir :

> "*Avrupa'da bizim aleyhimize düşmanların kullanabileceği en büyük silah bu ekalliyetler silahıdır. Binaenaleyh ben ikinci gün kendisine [yani Lord Curzon'a) gittim ve ilk evvel kendisine ekalliyetlerden bahsettim ve bunu ikiye ayırdık. Rum ekalliyetleri için mübadele esasını teklif ettim ve dedim ki: Biz devamlı bir sulh istiyoruz ve bunun için bu suretle bizi onlardan onları bizden emin kılmaktır. Bundan sonra bizde kalacak Rumlarda harici bir fikir vardır. Bir gün Türkiye'yi parçalayacağız, burayı oraya raptedeceğiz. Buraların Türkiye'de kaldığı sabit olmalıdır ki, birbirimizin elinden tutalım. Birbirimizle iyi geçinelim. Bundan iyisi*

[52] Alexander Anastasius PALLİS, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922),* Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1995, s. 29; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 34.

ise onları rahat yaşayabilecekleri yerlere göndermek ve Müslümanları da rahat yaşayabilecekleri bir yere celbetmek lazımdır..." [53]

Yusuf Kemal Bey'in sözlerinden Rum azınlıklarla ilgili iki temel kaygının olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, azınlık konusunun dış güçler tarafından her zaman kullanılmaya açık bir konu olması, ikinci ise Rum azınlığının ülke bütünlüğü ve sürekli bir barış için her zaman risk taşıyor olmasıdır. Anadolu'da savaş devam ederken dile getirilen mübadele fikri, Yunan ordusunun Anadolu'da yaşadığı bozgundan sonra binlerce Rum'un Yunanistan'a gerçekleştirdiği göç dalgasıyla güçlendi. Mübadele, Türkler açısından giden Rumların dönüşünü engellemek, kalanların ise Anadolu'yu terk etmesini sağlamak için kalıcı bir çözüm olarak şekillendi. Sonuçta, Türk heyetine Lozan'a gitmeden önce yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında verilen 14 maddelik bir talimatın 9'uncu maddesi mübadele konusundaki kararlılığı göstermekteydi : "Madde 9 Ekalliyetler: esas mübadeledir.[54]

Yunanistan tarafına baktığımızda ise Lozan Barış Konferansı'nın açılışından Mübadele protokolünün imzalanmasına kadar geçen yaklaşık iki aylık süre içinde Anadolu'dan giden Rumlar nedeniyle Yunanistan'ın nüfusu %25 oranında artmıştı. İzmir'in düşmesinden sonraki yüz gün içinde 900.000 Anadolu Rum'unun Yunanistan'a gitmesi Lozan'daki Yunan heyetini çaresiz bir noktaya getirmişti. Göç, Anadolu Rumları için derin bir psikolojik travma olurken Yunan toplumu için demografik bir şoka neden olmuştu. Yunanistan'da bu yoğun mülteci akımı sonrası ortaya çıkan ekonomik ve sosyal problemler, zorunlu bir nüfus mübadelesi fikrini kaçınılmaz kılmıştı. Dolayısıyla, Lozan'a her iki taraf da mübadele fikriyle gelmişlerdi. Sadece nüfus mübadelesi fikrini ortaya atan taraf olmak istemiyorlardı. Mübadele fikrinin kim tarafından ilk önce ortaya atıldığı tarihçiler arasında uzun süre tartışılan bir konu olmuştur. Konferans tutanaklarına bakıldığında, mübadele fikri ilk olarak Nansen tarafından dile getiriliyor. Nansen, sayıları bir milyondan çok olan ve kendileri için yabancı, yeni bir ülkeye taşınmak üzere yurtlarından çıkartılacak mültecilerin sınıflandırılmasının, kaydedilmesinin, taşınabilir ve taşınamaz mallarının tasfiyesinin

---

[53] Ayhan Aktar, "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi'nin İlk Yılı: Eylül 1922- Eylül 1923" *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Tük –Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2005, s.44; Vasilis I.Tzanakaris, *Στο Ονομα της Προσφυγιάς* [Mülteciliğin Adına], METAIXMIO Yayınları, 2009, Atina, s. 240.

[54] Tam metin için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası. Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge, 1919-1923*. C.I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1992, s. 497; Ayhan Aktar, "Türk- Yunan…,"s. 48, Vasilis I.Tzanakaris, *Στο Ονομα της*..., s. 241.

ve kaydının, zararlarının karşılanmasının elbette çok zor olacağını ancak mübadelenin kaçınılmaz olduğu durumda, sorunların üstesinden gelineceğini belirtmektedir.[55] Aynı tutanaklarda Türk delegasyonunun başındaki İsmet Paşa'nın, eğer bir mübadele önerilecek ise, Türk hükümetinin bunun zorunlu olmasını istediğini ve Türkiye'deki tüm Rumları kapsaması gerektiğini ifade ettiğini görüyoruz. Konferansı yöneten Lord Curzon da Türk tarafıyla aynı fikri paylaşıyordu. Venizelos ise, mübadelenin yapılmasını onayladığını, ancak bunun "zorunlu" olması konusunda tamamen "ısrarcı" olmayacağını ifade etmişti.[56] Zorunlu mübadele ile gönüllü mübadele uygulaması arasında kaldığı görülen Venizelos ile ilgili olarak konunun uzmanlarından John Petropoulos, Venizelos'un da zorunlu bir mübadeleyi kendine has nedenlerden dolayı onayladığını ancak ulusal ve uluslararası siyasi nedenlerle bunun Türkler tarafından dayatılan bir süreç gibi görülmesini istediğini belirtir.[57] Yunanistan'ın toplumsal, iktisadi ve siyasi hayatında kendini iyice göstermeye başlayan sorunlar, mültecilerin neden olduğu sorunların çözülmesi yönünde artan kamuoyu baskısı ve diğer taraftan mültecilerin yerleştirilmesi için sağlanacak dış kredinin savaştan yeni çıkmış Yunanistan'ın ekonomisi için uzun vadede önemli olması gibi etkenler, İlk başlarda gönüllü bir mübadeleden yana olan Venizelos'u, zorunlu nüfus mübadelesini kabul etmeye yönlendirmişti. Ayrıca, gönüllü bir mübadele olması durumunda bunun uygulanmasının çok daha uzun süreceği, bunun da hem gelecek yılın tarım mevsimine yetişmede gecikmelere yol açacağı hem de Yunanistan'da yığılan nüfusun yerleştirilmesinin uzamasıyla pek çok sorunu beraberinde getireceği açıktı. Venizelos'un nüfus mübadelesini imzalamadan 4 gün önce, 26 Ocak 1923 tarihinde *Elefthero Vima* gazetesine yaptığı *"…Biliyorum ki göçmen nüfus bu yaptığım için beni lanetleyecek. Ama vicdanım onların yararına çalıştığımı söylüyor*"[58] açıklamaları içinde bulunduğu ikilemi açıkça ifade etmektedir. Türk tarafında büyük tepkilere neden olan 27 Ocak 1923 tarihinde yaptığı açıklamada ise, zorunlu nüfus mübadelesinin Yunan hükümeti ve temsilcileri tarafından hoşnutsuzlukla karşılandığını, mübadeleyle ilgili komite ve alt komitedeki uzun tartışmalar süresince Yunan temsilcilerinin eğer daha önceden göç edenlere topraklarına dönmelerine izin verilirse bu zorunlu mübadeleden vaz geçmeye hazır

[55] Lozan Konferansı *Tutanaklar*…, s. 119.
[56] Safiye Bilge Temel, *Türk-Yunan Nüfus*…, s. 71.
[57] John Petropoulos, "The Compulsory Exchange…, s. 120-121; Onur Yıldırım, *Diplomasi…,* s. 68.
[58] Damla Demirözü, *Savaştan Barışa*…, s. 30.

olduklarını ifade ettiklerini, her insanın doğduğu yerde özgürce yaşamasının öncelikli hakkı olduğunu savunduklarını ancak karşı tarafın bu önerileri kabul etmediğini, zorunlu nüfus mübadelesi sözleşmesini imzalamak zorunda kaldıklarını ifade etmişti.[59] Mavrogordatos, Venizelos'un açıklamalarıyla ilgili şu yorumu yapmaktadır: "*Venizelos, acaba sadece blöf mü yapıyordu? Ancak, İsmet İnönü'nün Venizelos'un bu blöfünü ortaya çıkarması oldukça kolaydı. Giden göçmenlerin geri dönmelerine izin vereceklerini vaat etmesi bunun için yeterli olacaktı. Bugün zorunlu nüfus mübadelesinden dolayı suçlanan üç taraftan hiç biri (özellikle Nansen gibi) Türkiye ve Yunanistan'a kendilerinin kabul edip etmeği konusunda baskı yapamayacaktı."*[60] Ladas ise Venizelos'un bu son hamlesinin, "Yunan kamuoyunu memnun etmek amacıyla" yapıldığını iddia etmektedir.[61]

Sonuçta Yunan tarafı için zorunlu nüfus mübadelesinin nedeni Türklerin daha önce Türkiye'den göç eden Rumların geri dönmelerine izin vermemesi olarak gösterildi. Daha sonraları Ladas ve Pallis'in görüşleri de bunu destekler niteliktedir. Ladas'a göre Lozan'da "mübadelenin" tek çözüm olarak görülmesindeki en büyük neden Türkiye'nin 1912-1922 yılları arasında Türkiye'den ayrılan veya sürülen bir milyondan fazla Rum'un memleketlerine dönmesine izin vermeyeceğini açıklamasıydı.[62] Bu konuda Pallis de şöyle söylemiştir: "*Eğer İzmir faciasının hemen sonrasında bir memlekete dönüş gerçekleşmiş olsaydı, mübadeleye gerek kalmayacaktı. Çünkü Yunan hükümetinin, Makedonya'daki Müslümanlardan kurtulmak gibi bir niyeti yoktu*."[63] Ancak Yunan tarafının öne sürdüğü bu savlar, gerçeklikten uzak olmakla beraber, Mübadele konusunda Türk tarafını suçlamak, mübadelenin sorumlusu olarak Türkiye'yi göstermek amacını taşımaktadır. Çünkü mübadele öncesi tarihsel süreçte yaşananlar ve taraf devletlerin homojen ulus yaratma idealleri, iki halkın bir arada yaşamasını imkansız kılıyordu.

Yıllar sonra, 1929'da mülteciler komisyonunda Venizelos, Lozan Antlaşması'nın özünde Yunan ve Müslüman nüfusunun ve mal varlıklarının değişimi olmadığını, sadece Müslüman nüfusun Yunanistan'dan ayrılması hakkında sözleşme

---

[59] Lozan Konferansı *Tutanaklar* Belgeler, 1.Takım, Kitap 2, Cilt 1., Çev.Seha L.Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.5; Giorgios Th.Mavrogordatos,"*Μύθοι και Αλήθειες*…, s.3-4.
[60] A.g.m., s. 4.
[61] Stephan Ladas, *Exchange…,* s. 344.
[62] A.g.e., s. 3.
[63] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 78.

olduğunu çünkü Yunanlıların Türkiye'yi zaten çoktan terk ettiğini ifade etmiştir.[64] Bu savda da, Anadolu'dan savaş koşulları içinde ayrılan ve bir gün geri döneceklerini uman yaklaşık bir milyon Rum'un durumu ve mübadele antlaşmasının 1912'den beri yer değiştiren nüfusları kapsadığı ve yer değiştiren bu nüfusların durumuna kalıcı bir çözüm getirmek amacıyla yapıldığı gerçeği göz ardı edilmektedir.

Esasında, mübadele terimi bu coğrafyada ilk kez kullanılan bir terim değildi. Balkan Savaşlarıyla beraber oluşan göç dalgaları sonucunda 1913'te Bulgar ve Müslümanlar, 1914'te Makedonya ve Yunan Epir'indeki Müslümanlar ile Aydın'daki Rumlar için kısmen de olsa mübadele uygulanmıştı. 27 Kasım 1919 tarihinde İtilaf devletleri ile Bulgaristan arasında imzalanan Neuilly Antlaşmasına göre Bulgaristan ile Yunanistan arasında isteğe bağlı bir nüfus mübadelesi karara bağlanmıştı. Bu antlaşma çerçevesinde, 30.000 Yunanlı Bulgaristan'dan Yunanistan'a göç etmiş buna karşılık 53.000 Bulgar da Yunanistan'dan Bulgaristan'a göç etmişti. Fakat 82.000 nüfuslu Bulgar azınlık Batı Makedonya'da kalmayı tercih etmişti. Ladas'a göre mübadele fikri Venizelos tarafından daha 1915 yılının Ocak ayında Bulgar Kralı Konstantin'e verilen memorandumda gündeme getirilmişti.[65] Mavrogordatos, Yunanistan tarihindeki iki mübadeleyle ilgili olarak; Venizelos'un, ilk önce gönüllü (1914'te Türkiye ile, 1919'da Bulgaristan ile), daha sonra zorunlu (1923'te Türkiye ile) nüfus mübadelesini, Yunan çıkarlarına çok daha fazla zarar verecek olan, Yunan nüfusunun tek taraflı kovulmasından ya da sürgün edilmesinden duyulan endişeden dolayı kabul ettiğini belirtmektedir.[66]

Türklerin 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girmesi ve binlerce Rum'un Anadolu'dan göç etmesiyle ortaya çıkan büyük nüfus hareketini gözlemlemek ve yerinde incelemek amacıyla mülteci konusunda deneyimli Dr.Nansen, Milletler Cemiyeti tarafından 19 Eylül 1922 tarihinde görevlendirildi.[67] O dönemde Avrupalı diplomatlar arasında yaygın olan görüş, iki ülke arasında nüfus mübadelesi konusunun bir an önce ve askıdaki diğer konulardan önce çözülmesiydi. Ekim ayının üçüncü haftası, yani Lozan Barış Konferansından bir ay önce artık mübadele kararı kesin gibi görünüyordu. Ancak en önemli sorun İstanbullu Rumların ve Patrikhane'nin

---

[64] Giorgios Th.Mavrogordatos, "*Μύθοι και Αλήθειες*…, s. 5; Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi, Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2006, s. 21.
[65] Stephan Ladas, *Exchange…,* s. 29; Ayhan Aktar, "Türk- Yunan…," s. 44.
[66] Giorgios Th.Mavrogordatos, "*Μύθοι και Αλήθειες*…, s. 4.
[67] Ayhan Aktar, "Türk- Yunan…, s. 57.

durumuydu. Türk tarafı Rum nüfusun ve Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkarılması konusunda kararlıydı. Diğer taraftan Batı Trakya'daki 124.000 Müslümanın ise mübadeleye dahil olmasını istemiyordu. Yunan hükümeti ise İstanbullu Rumların mübadeleye dahil olmasına kesin bir şekilde karşı çıkıyordu ve Venizelos'un bu şartı yerine getirmesini istiyordu. Venizelos ve Curzon hem İstanbul'daki patrikhanenin kalması hem de İstanbul Rumlarının mübadeleden muaf tutulması için büyük bir mücadele verdiler. 10 Ocak 1923 tarihli oturumda Lord Curzon'un patrikhanenin politika ile uğraşmayacağına dair teminat vermesi üzerine Türk tarafı Patrikhane ile ilgili olan talebinden vazgeçti.[68] Mavrogordatos, Yunan tarafının İstanbullu Rumlara dair mücadelesiyle ilgili şunları belirtmektedir: "*Belki de onları kör eden şey şuydu: İstanbul hala müttefik işgali altındaydı ve bu yeni milliyetçi devletin kontrolü altına geçmemişti. (…) Curzon, sanki hiçbir şey değişmemiş gibi, İstanbul'un geleceği için Yunanlıların varlığının İstanbul'un büyük ticaret ve sanayi şehri olarak varlığı için yaşamsal öneme sahip olduğunu öne sürmekteydi.*" Nihayetinde, 12 Aralık'ta Curzon şu teklifte bulundu: "*İstanbul'daki Rum nüfusun bu şehirde şimdiki gibi kalabilmeleri şartıyla, Yunan hükümetinin Batı Trakya'da bırakmaya hazır olduğu 124.000 kişi bu durumun dışında kalacaktır. Böyle olunca, azınlıklara ilişkin hükümler Türk nüfusuna da uygulanacaktır.*" Venizelos bu fikri hiç çekince göstermeden destekledi. Türk heyeti de daha uzlaşmacı bir tavır içine girdi. İnönü, bu uzlaşmacı tavrı "13 Aralık 1922'de "*insani nedenlerden dolayı geri adam atmak*", 10 Ocak 1923'de ise "*uzlaşma ruhuyla*" olarak açıklayacaktı.[69] Böylece görüşmeleri çıkmaza sokan en önemli etken ortadan kalkmış oluyordu. İstanbullu Rumlar ve Batı Trakyalı Müslümanlarla ilgili durum da çözüme kavuştuktan sonra sözleşmenin imzalandığı 30 Ocak 1923 tarihine kadar konferansta mübadeleye ilişkin olarak patrikhanenin durumu, mezarlıklar konusu, terk edilmiş mülklerin durumu gibi başka sorunlar konuşuldu.

Nihayetinde, 30 Ocak 1923 tarihli "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol" Türk tarafı adına İsmet Paşa, Dr.Rıza Nur; Yunan tarafı adına ise E.K.Venizelos ve D.Caclamanos tarafından imzalandı. 19 maddeden oluşan bu sözleşmenin ilk üç maddesi mübadillerin kapsamını ve istisnalarını belirtiyordu: "*Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923*

[68] İbrahim Erdal, *Mübadele…,* s. 92; İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde GayriMübadil…, s. 126.
[69] Giorgios Th.Mavrogordatos, *Μύθοι και Αλήθειες*…, s. 6.

tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesi gerçekleştirilecekti. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ve Yunan hükümetinin izni olmadıkça, Yunanistan'a dönerek, oraya yerleşemeyecekti. Mübadele, İstanbul'da oturan Ortodoksları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. 1912 yılı yasası ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Belediyesi sınırları içerisinde, 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş "établis" bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar; 1913 Bükreş Antlaşması'nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar da, Batı Trakya Müslümanları sayılacaklardı." Sözleşmenin 3.maddesine göre, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra mübadele edilecek toprakları terk etmiş olan Rumlar ve Müslümanlar mübadele kapsamına giriyordu.[70] Diğer maddeler, mülkiyet hakları, taşınır mallar, taşınmaz mallarla ilgili nasıl bir işlem yapılacağını, malların tasfiyesi ve karşılığının verilmesiyle ilgili düzenlemeleri içeriyordu.

Mübadelenin ilk birkaç yılında Anadolu'da pek çok Rum uygulamadan muaf olmak için başvuruda bulundu. Bu başvuruların büyük bir çoğunluğu geri çevrildi. Mübadeleden muaf tutulma hakkı yalnızca başvuran kişinin Türk-Yunan savaşı sırasında Türk Kuvvetlerine yardım ettiği belgelendiği veya şahitlerce desteklendiği takdirde verildi.[71] Ayrıca, yetim ve öksüz olan, bakıma muhtaç olanlar da durumunu belgelendirdikleri takdirde mübadele dışında tutuldular.[72] Bunun yanında, meslekleri gereği yani bölgede yaptıkları işi bilen kimsenin olmamasından dolayı mübadeleden muaf tutulan Rumlar da oldu. Bunlar, işi bir Müslümana öğretene kadar ya da tamamen mübadeleden muaf tutuldular.[73] Mübadelede din kriter alınmıştı. Devlet kayıtlarında kişilerin hangi dine kayıtlı olduğu yazıyordu. Rum Ortodoks kilisesi mensubu olmayan herkes mübadeleden muaf tutulacaktı. Çünkü Yunan kilisesine mensup olmamak Yunan milli ruhunu paylaşmamak anlamına geliyordu. Pek çok kişi, mübadeleye dahil olmamak için Lozan görüşmeleri sürerken din değiştirme yoluna gitti. Gayri Müslim kadınlardan Müslümanlarla evlenerek mübadeleden muaf tutulmak

---

[70] Kemal Arı, *Büyük Mübadele*…, s.18-19; Gökçe Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerin Yaşatılması", *Alternatif Politika*, Cilt 4, Sayı 2, s. 129-146; Yücel Bozdağlı, "Türk-Yunan Nüfus…", s. 20; Ömer Budak, "Mübadele Meselesi…", s. 137.

[71] Onur Yıldırım, *Diplomasi…,* s. 146; İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde GayriMübadil…, s. 136.

[72] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 73.

[73] İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde GayriMübadil…, s. 138.

isteyenler oldu. Ancak bu tür evliliklerin sayılarında artışı fark eden hükümet, bu konuda da tedbir alma yoluna gitti. 26 Ağustos 1924 tarihli kararname ile mübadele antlaşmasından önce evlenmiş olması ve kayıt altına alınmış olması şartıyla gayrimüslim erkeklerle evlenen Rum Ortodoks kadınlar da gayrimübadil kabul edilmiştir.[74] Din değiştirme yoluyla mübadeleden kurtulma çabaları aslında pek çok insanın mübadeleyi istemediğinin göstergesiydi. Hükümet, genel anlamda, mübadeleden kaçmak için hiçbir açık nokta bırakmayacak şekilde tedbirler almıştı. Gitmek istemeyen Rumlar, bütün seçenekleri denedikten sonra, Antlaşma'nın hükümlerini kabul etmek zorunda kaldılar. Saklanarak hükümet yetkililerinden kaçmayı başaranlar ise nüfus bürolarında "Rum Ortodoks" olarak kaydedilecek ve 1930'ların ortalarında Türk vatandaşlığı alacaklardı.[75]

Yunanistan'daki Türk nüfusunun mübadele antlaşmasına tepkisi karışık oldu. Mallarını ve mülklerini satmak için gerekli süreyi isteyenlerin yanında yaşadıkları ve atalarının mezarlarının oldukları toprakları terk etmek istemeyenler oldu. Çok fazla sayıda olmamakla beraber, Hristiyanlığa geçerek ya da Rum bir kadınla evlenerek mübadeleden kaçan Türkler de bulunmaktadır.[76] Bazı Müslüman muhacirlerin, mübadeleye razı olmalarında önemli bir etken 1922'nin ikinci yarısında Anadolu'dan ve doğu Trakya'dan gelen ilk Rum mültecilerinin Müslüman evlerinde misafir edilmesi olmuştur.

Mübadelenin uygulanması, sözleşmenin imzalanması kadar kolay olmadı. Sözleşmeye göre 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren uygulanacak mübadele, bir takım yasal ve mali yöntemlerin incelenmesi nedeniyle gecikmeye uğradı. Diğer taraftan, Mübadele Antlaşmasının 4. Maddesi gereğince sivillerin taşınmasının başlaması için ön koşul olarak belirlenen savaş tutsaklarının değişiminin, 1923 Ağustosunun son dönemine kadar tamamlanamaması, antlaşmanın uygulanmasının gecikmesine neden olan diğer bir nedendi. Dolayısıyla, Müslüman muhacirlerin Yunan limanlarından nakli 1923 yılının sonuna kadar başlayamadı. 1924 yılı Aralığına gelindiğinde nakil büyük oranda tamamlanmıştı.[77]

---

[74] İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde GayriMübadil…, s. 134.
[75] Onur Yıldırım, *Diplomasi…,* s.148-149.
[76] Bkz. Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1999, s. 80-81.
[77] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 145-146.

1920'li yıllar boyunca, Türkiye ve Yunanistan arasında Mübadele sözleşmesinin yorumundan ve uygulanmasından kaynaklı görüş ayrılıkları yaşanmıştır, bunların başında Yunanistan'ın "etabli" tanımının içeriğini genişletmek istemesi ve İstanbul'da daha fazla Rum bırakma konusunda ki çabası gelir. Komisyon'daki Türk üyeler, İstanbul'da 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan insanların hukuki sıfatlarının Türk Kanunlarına göre tespit edilmesi gerektiğini savundular. Türk kanunlarına göre *etabli* sayılabilmesi için 1918 tarihinden sonra gelen Rumların memleketlerindeki nüfus kayıtlarını nakletmeleri gerekliydi. Bunu yapmayanlar yerli sayılmıyordu.[78] Yunan üyeler ise sözleşmede Türk ve Yunan kanunlarına herhangi bir atıf yapılmadığı için "Etabli" kelimesinin bir kanuna göre yorumlanmamasını, nüfusa kayıt olmamış Rumların da yerli sayılmasını ve mübadeleden muaf tutulmalarını talep ediyordu. Bu tartışmalar neticesinde konu Milletler Cemiyetine taşınmış Milletler Cemiyeti de Uluslararası Daimi Adalet Divanına başvurmuştur. Uluslararası Daimi Adalet Divanı 21 Şubat 1925 tarihinde; *"(…) İstanbul'un Rum ahalisi ile kast edilen kişilerin antlaşma gereğince sakin bulunmuş sayılmaları ve mübadele dışı bırakılmaları için İstanbul'un 1912 kanunu ile tespit edilen belediye sınırları içinde bulunmaları ve bundan başka oraya her ne şekilde olursa olsun 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmeleri ve sürekli olarak orada oturmak niyetinde bulunmaları zorunludur*" şeklinde görüş bildirmiştir.[79] Ancak tartışmaların sürmesi üzerine Karma Komisyon; "*30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'da bulunmuş ve şimdi olmasa da bu tarihten önce İstanbul'da bulunmuş olan Rumları; İstanbul'da ikamet etmiş olmak, nüfusa kayıtlı olmak veya daimi olarak burada kaldığını ispat edecek herhangi bir yazı veya şahitle beraber sayılan şartlara haiz herkesi etabli kabul edilmiştir*" açıklamasıyla tartışmalara son noktayı koymuştur. 10 Haziran 1930 tarihinde yapılan Etabli Antlaşması'nın onuncu ve on dördüncü maddelerine göre ise geldikleri tarih ve doğdukları yere bakılmaksızın gayri mübadil olan İstanbul Rumları Garbi Trakya Türkleri "Etabli" olarak kabul edilmiştir.[80]

Mübadele Antlaşması, mübadelenin ayrıntılarını belirlemiş, fakat bir çok sorunu yetersiz biçimde tanımlamıştı. Göçmenlerin haklarının, mallarının ve

[78] İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde GayriMübadil…, s. 128.
[79] Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954),* Ankara, 1997, s. 50, 116; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 66; İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde GayriMübadil…, s. 129.
[80] A.g.e., s. 68-69; A.g.m., s. 130.

çıkarlarının korunmasıyla ilgili tedbirlerin alınmasında yetersiz kalınmış, göçmenlerin mallarının tasfiyesi ve tazmini ile ilgili pek çok sorun yaşanmıştı. Her iki taraftaki göçmenlerin büyük çoğunluğu, tazminat yoluyla mallarının gerçek değerini almaya çalışırken çok büyük zorluklarla karşılaşmışlardı. Mübadillerin ifadeleri ve resmi yayınlar, malların ederlerinin karşılanmasının Antlaşma'da belirtildiği şekilde gerçekleşmediğini göstermektedir. Antlaşma'nın 8.maddesi, göçmenin terk edeceği ülkede bırakacağı ya da yanında götüreceği taşınır türdeki mallarla ilgili kuralları içeriyordu. Bu maddeye göre geride bırakılan taşınabilir mallar Karma Komisyon tarafından tasfiye edilecekti. Ancak, gerçekte belirtildiği gibi olmadı. Daha Alt Komisyonlar atanıp da satışları denetleme fırsatı bulamadan Türk yetkililer, göçmenlerin mallarını sattılar. Aynı şekilde, sözleşme uygulamaya girmeden ya da girdikten sonra bile Yunanlı yetkililer Müslüman taşınabilir mallarına ya el koydular ya da onları resmen talep ettiler. Daha sonraları Karma komisyon tarafından, 7 Ekim 1923'den sonra el konulan malların sahiplerine iade edileceklerine dair karar çıktı. İadesi mümkün değilse de para değeri mal sahibine ödenecekti.[81] Sözleşmenin 9., 12., 13. ve 14. maddeleri taşınmaz türdeki mallarla ilgili tasfiye kurallarını ve yöntemini içermekteydi. Bu maddeler en çok sorunun yaşandığı maddeler oldular. Bu maddeler uyarınca, göçmen yanında taşıyabileceği her türlü malını kendisinden hiçbir çıkış ya da giriş vergisi alınmadan yanında götürebilecekti.[82] Taşınmaz mallarla ilgili olarak da, Karma Komisyana bağlı Takdir-i Kıymet Komisyonları tarafından bu malların türünü, miktarını ve altın para üzerinden değerini gösteren tutanaklar hazırlanacak, göçmen bu tutanaklarla gittiği ülkede malına karşı mal alacaktı.[83] Ancak, bu maddeler, taşınabilir malların özelliklerini belirtmiyor, ayrıca önceden terk edilmiş malların statüsünü de belirlemiyordu. Büyük miktarda ticari malın bir ülkeden diğerine taşınmasına izin verilmiyordu. Örneğin, Makedonya'daki Müslüman mübadillerin tütün stokları, Batı illerindeki Rumların kuşüzümleri ve Anadolu'daki Rumların ipek kozaları gibi o yıl ki hasatların taşınmasına izin verilmemişti. Mübadiller açısından diğer önemli bir sorun da Antlaşma'nın, göçmenlerin mallarını yanlarında götürmelerini ve çeşitli vergilerden muaf tutulmalarını garanti etmesine rağmen varış

[81] Safiye Bilge Temel, *Türk-Yunan Nüfus…,* s. 87.

[82] Türk mübadillerin Yunanistan'daki taşınabilir mallarını getirmeleri pek mümkün olmadı. Taşıma zorluklarının yanında, savaştan sonra Yunanistan'ın içine düştüğü bunalım nedeniyle Türklerin elindeki malların müsadere edilmesi ve büyük ölçüde Yunanistan'a yığılmış Rumlara verilmesi bunun en önemli nedeniydi. Bkz.Kemal Arı*, Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1995, s. 143.

[83] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 72.

noktalarındaki Türk ve Yunan gümrük memurlarının mübadillerden birtakım gümrük vergileri alması olmuştur. İskan edilecekleri noktalara vardıklarında ise, konut vergisi istenmiştir. Mübadiller bir yere yerleşmeye karar verdiklerinde, şehirlerde belediyeye ait vergiler, kırsal alanlarda farklı vergiler ödenmesi istenmiştir. Mübadillerin ayrıca Veraset ve İntikal Kanunu'ndaki vergileri ödemeleri de istenmiştir.[84]

11.maddeden 17.maddeye kadar olan maddeler, Karma Komisyonun kurulması ve görevlerinin belirlenmesi ile ilgiliydi. Karma Komisyon iki tarafın antlaşma kurallarını uygulayıp uygulamadıklarını denetlemekle beraber taşınabilir ve taşınmaz malların kaydı, değerlerinin belirlenmesi ve tasfiyesi gibi geniş bir alanda yükümlüydü.[85]

Mübadele konusunda çözülemeyen ve sürüncemede kalan pek çok konu 30 Ekim 1930 yılında imzalanan Ankara Antlaşmasıyla çözüme kavuşacaktı. Bu antlaşmaya göre, nüfusların mübadelesi resmi olarak tamamlanmış ve mübadeleye tabi olan ve olmayanların terk ettikleri malların mülkiyetleri yasal olarak ilgili hükümetlere devredilmiştir. Bu antlaşmadan sonra 9 Aralık 1933 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan Muhtelit (Karma) Komisyon'un kaldırılmasına dair antlaşma ile mübadele işlemleri 19 Ekim 1934 tarihinde resmi olarak sona ermiştir[86].

II.BÖLÜM

MÜBADİLLERİN DURUMU: MÜBADİLLERİN NAKLİ VE İSKANI

Rakamlarla mübadillerin göç sürecine kısaca baktığımızda, İzmir'in düşmesinden sonra İzmir ve çevresinden beş hafta içinde 262.587 Rum, Ege Adalarına ve Yunanistan'a taşındı. 15 Aralık 1922 tarihinde ise Anadolu'dan gelen Rumların sayısı 890.626'ya ulaştı.[87] 1922 Eylülünden 1923 Temmuzuna kadar sayıları, 70.000'e varan mülteci, salgın hastalık ve yetersiz beslenme nedeniyle yaşamını kaybetti. Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonra Yunanistan'a 1923 yazından 1924 yılı sonuna kadar, Anadolu'dan 192.356 mülteci daha geldi. Aralık 1924'te Anadolu'da kalmış Rumların naklinin tamamlanması ile Yunanistan nüfusu, 5.500.000 ile 6.000.000 arası bir sayıya ulaştı. 1928 nüfus sayımı sonuçlarına göre

[84] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 166-169.
[85] A.g.e., s. 172.
[86] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 229.
[87] Ayhan Aktar, "Türk- Yunan…, s. 56.

6.204.684 olan Yunanistan nüfusunun 1.221.849'unu (%25'ini) mülteci kökenli insanlar oluşturuyordu.[88] Türkiye tarafında ise Mübadele Antlaşmasıyla gelen, sayıları 388.146'ya varan muhacirler, Balkan Savaşları'ndan ve Türk-Yunan Savaşı sırasında Batı Trakya ve Ege Adaları'ndan gelen 130.000 göçmenle birlikte toplamda 518.146 kişiyle 1923'te 12.339.023'e ulaşan ülke nüfusuna %5 oranında katkıda bulundu.[89] Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1928 yılı itibari ile Anadolu'ya gelen mübadil göçmen sayısı toplamda 463.534 kişi olarak verilmektedir.[90]

2.1.Mübadillerin Nakli

Müslüman göçmenlerin bir kısmı savaşın sonuna doğru Batı Trakya'dan İstanbul'a gelmişler ve savaş bittikten sonra Anadolu'ya dağılmıştı. Makedonya'da bulunan ve Lozan görüşmelerinin sonuçlanmasını bekleyen çoğunluk ise Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonra Kuzey Yunanistan'ın başlıca limanları olan Selanik ve Kavala limanlarına yönlendirildi.

Türk Hükümeti, kışın mübadillerin naklinin zor olacağından ve hemen üretici durumuna geçemeyeceklerini düşündüklerinden mübadillerin taşıma işine baharda başlamayı planlıyordu. Ancak, Müslüman mübadillerin Yunanistan'daki baskılar ve içinde bulundukları kötü durumdan dolayı bir an önce Türkiye'ye getirilmesine karar verildi.[91] Yunanistan'da askeri yenilgiyi takip eden kargaşa, siyasi değişimler ve binlerce Rum mültecinin gelişi, yağmacı çetelerin ortaya çıkmasına neden olmuştu; bunların birçoğu mültecilerin oluşturduğu çetelerdi ve hedeflerinde Müslümanlar vardı. Nüfus mübadelesine kadar, örgütlenmiş mülteci çeteler ya da münferit bireyler tarafından yapılan, özellikle taşrada Müslümanların kurbanı olduğu cinayetlere, hırsızlıklara, şiddet ve her türden baskıya şahit olunmuştu. Bu olayların nedenlerinden biri mülteci Rumların hayatta kalabilmelerini sağlayacak gerekli koşullara sahip olabilmeleri için Müslümanların biran önce gitmesini sağlamak diğeri de Anadolu'da yaşananların intikamını almaktı. Mübadele sürecinde ise mülteciler ile Müslümanlar arasında ki gerilimin başlıca nedeni, mültecileri besleme ve barındırma yükümlülüğünün Yunanistan'daki Müslüman nüfusun büyük bir kısmının yaşam koşullarını ağırlaştırmasıydı. Sözleşmenin 16.maddesi uyarınca Türklerin hukuki

[88] Stephan Ladas, *Exchange…, s. 644;* Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 127.
[89] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 127-128.
[90] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 153.
[91] İbrahim Erdal, "Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi…, s. 325.

haklarının olmasına rağmen Yunan makamları Müslümanların taşınır ve taşınmaz mallarının yarısına el koydu.[92] Müslümanları kendi mülkiyetlerindeki konutların dörtte birinde yaşamaya ve dörtte üçünü ise mültecilere ayırmaya mecbur eden tedbirin alınması en tepki çeken uygulama oldu. Aynı çatı altında mecburi olarak yaşamaları ve aynı geçim kaynaklarını kullanmaları zaman zaman şiddetli çatışmalara neden oldu.[93] Makedonya'daki Müslümanların naklinden önce bölgeye giderek incelemelerde bulunan Muhtelit Mübadele Komisyonu üyeleri, Başbakanlığa verdiği raporda bölgedeki Müslümanların yaşadığı problemleri anlattı. Bölgedeki Müslümanların perişan olduklarını, ellerindeki malların soygunlarla ve müsaderelerle alındığını, çok az kısmında para ve değerli eşya olduğunu belirterek bu durumun düzeltilebilmesi için Makedonya'dan bir an önce 30 ile 40 bin kişinin tahliye edilmesi gerektiğini belirtti.[94]

Bu koşullar altında, Müslüman mübadiller son derece zor şartlarda Türkiye'ye geldiler. Evlerini, mallarını, mülklerini kısa sürede değerinden ucuza satmayı başarabilenler, paralarını yolda çetelerden saklayarak güçlükle muhafaza edebildiler. Mal, mülk ve evlerini satmayanlar ise yanlarına aldıkları birkaç parça eşya ve kıyafetle yola çıktılar. Müslüman mübadiller için İraklion, Hanya, Kavala ve Selanik şehirleri, onları Anadolu'ya götürecek gemilerin alacağı liman şehirleri olarak belirlenmişti. Türkiye'de varacakları limanlar ise Urla, Tuzla, Mersin, Antalya, Sinop ve Trabzon'da bulunmaktaydı.[95] Müslüman mültecileri Anadolu'ya getirmek için düzenlenen ihaleyi önce İtalyan Şirketi alırken daha sonra, böylesi ulusal bir konuda Türk bir şirketin bu işi üstlenmesinin ülke menfaatleri açısından daha iyi olacağı değerlendirilerek ve Türk vapurcuların baskısı üzerine ihale Seyr-i Sefain İdaresi ile Türk Vapurcular Birliği'ne verildi.[96] Bu idare, diğer yedi ulusal kumpanya ile birlikte taşıma yükümlülüğünü üstlendi. Taşımayı yapacak şirketlere ait vapurların sayısını ve kapasitesini belirleme görevi, İstanbul Liman İdaresi Riyasetine verildi. Vapurlarda, hastalar, hamile kadınlar, yaşlılar ve çocuklar için kamaralar ayrılırken, her gemide en az iki sağlık memurunun yardımcı olduğu birer doktor görevlendirildi.[97] Ankara hükümeti

---

[92] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 131.
[93] Evangelia Balta, *Nüfus Mübadelesi*, İnkilap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ, İstanbul, 2015, s. 151.
[94] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 128.
[95] Onur Yıldırım, *Diplomasi…,* s. 181.
[96] Kemal Arı, "Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1999, s.39; İbrahim Erdal, "Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi…, s. 320.
[97] Kemal Arı, *Büyük Mübadele*…, s. 43; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 135.

göçmenlerin naklini hızlandırmak için birtakım kararnameler çıkardı ve Türk gemileri için "sağlık vergisinden" muaf tutulmak gibi bir takım vergi muafiyetleri getirdi. Taşıma işinin başlamasıyla beraber 1923 yılı sonuna kadar Girit, Kavala, Drama ve Selanik'ten 60.318 göçmen getirildi.[98] Yunanistan'dan getirilen mübadiller çoğunlukla Türk Vapurları ve demiryolu aracılığı ile geldiler. Mübadil halkın Selanik gibi önemli liman merkezlerine yığılmış olması Türk hükümetini nakliye işini daha çok deniz yoluyla yapmak durumunda bırakmıştı.[99] Selanik İskelesinden 1924 Kasım ayı içerisinde toplam 324.580 kişi nakledilmiştir. Bu rakam Anadolu'ya gelen mübadillerin yaklaşık %85'ini oluşturmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1928 yılı itibariyle toplamda 463.534 Müslüman mübadil Türkiye'ye varmıştır.[100]

Türkiye'de mübadillerin taşınmasını ve yardım işlerini yönetmek ve düzenlemek amacıyla 23 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti adıyla bir bakanlık oluşturulmuş, Bakanlığın programlarının ana hatlarını ortaya koyan Mübadele İmar ve İskan Kanunu, 8 Kasım 1923'te Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmişti.[101] Yaklaşık 400.000 muhacirin beslenme, barınma, taşınma ve sağlık hizmetleriyle ilgili konularda Bakanlığın faaliyet gösterebilmesi için maddi desteğe ihtiyacı olmuş, bu amaçla Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle 6 Mart 1924 tarihinde bir "*itilafname"* yapılmıştır.[102] Bu itilafnameye göre gelecek olan mübadillerin sağlık durumlarını yakından takip edebilmek ve yazışmalardan kaynaklanacak zaman kaybını engellemek için Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya, İzmit mıntıka merkezlerinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından birer temsilci bulundurulacak ve bu temsilciler aracılığıyla mıntıka sınırları içindeki vilayetlerde bulunan bütün Hilal-i Ahmer şube ve kuruluşlarından göçmenlere yardım düzenlenecek, toplanan yardımların Vekalet tarafından duyurulacak esaslar içinde harcanması sağlanacaktı. Selanik'teki bindirme iskelesinde bulunan iaşe teşkilatı geliştirilecek; yeterli yiyecek maddesi, hem vapurlardaki sağlık personeline, hem de fakir göçmenlere ve hastalara verilmek üzere hazır bulundurulacaktı. Yunanistan'da gördükleri baskı nedeniyle perişan durumda olan insanlar arasında salgın hastalıkların çıkmasını önlemek, hasta olanların tedavileriyle ilgilenmek üzere, bazı

---

[98] Onur Yıldırım, *Diplomasi…,* s.184; İbrahim Erdal, "Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi…, s. 325.
[99] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 133, s. 145.
[100] Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Erdal, *Mübadele…,* s. 149-153.
[101] Kemal Arı, *Büyük Mübadele*…, s. 33; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 108.
[102] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 118*;* Kemal Arı, *Büyük Mübadele*…, s. 45

yerlerde "İmdad-ı Sıhhi Heyetleri" adı verilen, sağlık yardım kurulları oluşturuldu.[103] Göçmenlere Yunanistan'da limanlarda gemilere binmeden önce özellikle çiçek ve dizanteri aşıları yapıldı. Yunanistan'dan Anadolu'ya göç etmek üzere yola çıkmış Müslüman mübadillere çeşitli yörelerde kurulan çadırlarda bu heyetler tarafından azımsanamayacak derecede sağlık ve yemek yardımında bulunuldu. Her indirme iskelesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından kurulmuş birer sağlık ocağı ve dispanser bulunuyordu. İskeleye çıkan göçmenler biraz dinlendikten ve karınları doyurulduktan sonra, aşıları eksik olanların aşıları tamamlanıyordu. Bulaşıcı hastalık taşıyanlar karantinaya alınıyor, hafif hasta olanlar dispanserlerde tedavi ediliyor, hastalığı ağır olanlar da hastanelere gönderiliyorlardı. Fakir ve yardıma gereksinimi olanlara giyim eşyası yardımı yapılıyordu. Bu tür çalışmaların yanında, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, henüz Yunanistan'dan getirilememiş olan göçmenlere de para ve eşya yardımında bulunmuştur.

Sonuç olarak, Türk devletinin muhacirlerin yerleştirilmesinde yalnızca kendi kaynaklarına dayandığı söylenebilir. Müslüman muhacirlere yardım, hem ayrıldıkları noktada hem de vardıkları noktada, Türkiye Kızılay'ı o zaman ki adıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından sağlandı.[104] Ayrıca göçmenler için halk tarafından düzenlenen yardım kampanyaları da oldu. İzmir'de ve Samsun'da kadınlar önemli yardım çalışmaları yürüttüler. Ayrıca geliri göçmenlere dağıtılmak üzere sinema gösterileri, piyesler, konserler düzenlendi. Kartpostallar ve pullar basıldı.[105]

Rum mübadillere gelince; Anadolu'dan 595.420, Trakya'dan 204.380 Rum göçmen 28 Ekim-11 Kasım 1922 tarihleri arasında adalara ve diğer iskan bölgelerine; Trakya'dan giden Rum mübadiller yoğun olarak Selanik, Kavala, Dedeağaç ve adalardan da Limni'ye, Anadolu'dan giden Rum mübadiller de en yoğun 100.000 kişiyle Selanik ve 75.000 kişiyle Atina'ya yerleştirildiler.[106] 1922 Aralık ayı itibariyle 262.587 Rum, Mudanya, İzmir, Antalya gibi şehirlerin limanlarından nakledildiler. 213.482'si İzmir'den Amerika, Fransız, İngiliz ve İtalyan gemileri ve bu devletlerin

[103] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 45-46; İbrahim Erdal, "Türk Yunan Nüfus Değişiminde…, s. 206; İbrahim Erdal, "Mübadil Göçmenlerin Taşınması…, s. 316.
[104] Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Türk Mübadillere Yardım Çalışmaları için bkz. İbrahim Erdal, "Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C:XXV, Sayı 40, Kasım 2016.
[105] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 100-102.
[106] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 147.

kontrolünde olan Yunan gemileriyle taşındı. Alanya, Antalya, Çeşme, Urla ve Muğla limanlarından ise 49.107 Rum mübadil nakledildi.[107]

Karadenizli Rumlar, 1922 Aralığında İstanbul'a gelmeye başladılar. Bu göç akımı mübadele görüşmeleri bitmeye yaklaştığında hızlandı. Karadeniz'den gelen Rum göçmenler önce İstanbul'daki mülteci kamplarına yerleştiler ve 1923 Şubatından itibaren Ege adalarındaki Rum mülteciler gibi kitleler halinde Yunanistan'a varmaya başladılar. 1923 yaz ortalarında Yunan limanları mülteci girişiyle doldu ve Atina bir "mülteci şehrine" dönüştü.[108] Mülteciler, okulları, tiyatro salonlarını, belediye binalarını, sergi saraylarını, fabrikaları doldurdular. Şehirlerde yer bulamayanlar kırsal alanlara göç ettiler.

Rum mülteci miktarının büyüklüğü karşısında Yunan siyasi yetkilileri, daha en başından beri uluslararası kamuoyunun yardım ve desteğini almaya çalıştı. Yüksek düzey bürokratlar ve diplomatlar, kaynak sağlamak için Avrupa'nın önemli başkentlerinde uzun ve duygusal konuşmalar yaptılar.[109] Batı başkentlerinde birçok yardım örgütü Rum mültecilere yiyecek yardımı ve sağlık hizmeti sağlamak için harekete geçti. Yardım eden kurumların başında Amerikan Kızılhaç'ı ve Yakın Doğu Yardım Örgütü gelmekteydi. Yakın Doğu Yardım Örgütü, özellikle Eylül 1922'den sonra, Yunan askerleri ve Anadolu'nun mültecilerinin ilk gittikleri adalar olan Midilli ve Sakız'da, ayrıca İstanbul, Mersin ve Samsun'da toplanmaya başlayan büyük miktardaki mülteci için önemli adımlar atmış, yardım dağıtım merkezleri kurarak adalardaki yerli halktan ve İstanbul'daki şubelerinden toplanan yiyecek ve giyecek stoklarını sunmuştu. 175.000 Rum mülteci, Yakın Doğu Yardım Örgütünün yardımlarından faydalanmış, 75.000 mülteci de sağlanan malzemeleri kullanmıştı. Örgüt, mültecilere sadece yiyecek, giyecek, ilaç dağıtımıyla sınırlı kalmamış ayrıca mülteci yardımı konusundaki gelişmelerle ilgili bilgileri uluslararası kamuoyuna duyurmuş diğer yardım örgütlerini de harekete geçirmeye teşvik etmişti. Dr.Nansen de yaptığı çalışmalarla dünyanın dikkatini Rum mültecilerin yaşadığı kötü duruma çekmeyi başarmıştı. Nansen Mülteci Yardım Fonuna birçok hükümet bağışta bulunmuştu ve bu fonlarla yabancı yardım kuruluşları daha uzun süreli yardım etkinliklerinde bulunabilmişlerdi. Doğrudan Yunan hükümetine bağışlanan fonlar da

[107] A.g.e., s. 146.
[108] Onur Yıldırım, *Diplomasi*..., s. 173-174.
[109] A.g.e., s. 81.

olmuştu. Örneğin Vatikan, İstanbul Başpiskoposuna Pontus mültecileri için 3.000 Türk lirası bağışlamıştı.[110]

1923 yazı ortalarında, Rum mülteciler için düzenlenen yardım çalışmaları zayıflayınca mültecilerin içinde bulundukları felaket açıkça ortaya çıkmıştır. Bu mültecilerin sayıları İstanbul'da 23.000, Karadeniz limanlarında 20.000, Mersin'de 4.000, Suriye'nin çeşitli şehirlerinde yaklaşık 17.000 civarındaydı. Bunların dışında halen Anadolu'da bulunan ve sıranın kendilerine gelmelerini bekleyen 150.000 mülteci vardı. Azalan fonlar ve kendi ülkelerindeki ekonomik sıkıntılar nedeniyle yardım örgütlerinin çalışmaları azalmaya başlayınca mülteciler açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Yakın zamanda bu örgütlerin çoğu çalışmalarını bırakacaklardı. Örneğin Ekim 1922'den beri çalışan ve dokuz aylık bu sürede 500.000-850.000 arası mülteciye yardım eden Amerikan Kızılhaç'ı 1 Ağustos 1923 tarihinde çalışmalarını durdurdu. Yakın Doğu Yardım Örgütü de Eylül ayında etkinliklerini durduracağını ilan etmişti. Bütün yabancı yardımcı kurumları, 1923 yazı sonuna kadar bölgelerdeki çalışmalarını durdurdular.[111]

2.2. Mübadillerin İskanı

Mübadele Sözleşmesinin imzalanmasından sonra Yunanistan'dan gelecek mübadillerin yerleşim bölgelerini belirlemek, Mübadele, İmar ve İskan Vekâlet'inin en öncelikli konusunu oluşturuyordu. Anadolu'dan giden Rum göçmenlerin terk ettikleri yerler, gelecek olan Müslüman mübadillerin nerelere yerleştirilebileceği konusunda fikir verse de yeterli değildi. Göçmenlerin hem ayrılacakları, hem de yerleştirilecekleri yerlerdeki toplumsal, ekonomik ve fiziksel topografyanın incelenmesi, onların en az uyum güçlüğü çekebileceği bir çevreye yerleştirilmesi açısından önemliydi. İlk başta Emval-i Metrüke'nin nerede ne kadar olduğuyla ilgili net bilgilerin olmaması sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuş, daha sonra 16 Nisan 1924 tarihinde "Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emval-i Gayrimenküle Hakkında Kanun" ve "Muhacirlere Emlak ve arazi ve Eşçar-ı Müsmire Tevziatına Dair Talimname"nin kabul edilmesiyle daha programlı çalışma düzenine geçilmiştir.[112] Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, bütün vilayetlere yazdığı yazılarla, bölgelerde ne tür tarımla uğraşıldığı, ne kadar terk edilmiş mal (emval-i metruke) olduğu, kaç tane sahipsiz ev ve arazi olduğu sorularına

[110] A.g.e., s. 187-188.
[111] A.g.e., s. 190-192.
[112] İbrahim Erdal, *Mübadele...,* s. 156.

yanıt istedi. Ayrıca, Yunanistan'da Muhtelit Mübadele Komisyon'unda görev yapan Türk yetkililerinden de hangi yöreden ne kadar insan geleceği, uğraşılarının neler olduğu yönünde bilgi alma yoluna gitti. Gelecek göçmenlerin nicelik ve nitelikleri ile Türkiye'deki göçmen yerleşimine uygun yörelerin nicelik ve niteliklerini gösteren tablolar hazırlandı.[113] Türkiye genelinde Rumlardan ne kadar emval ve arazi terk edildiği ve bu malların durumuyla ilgili ayrıntılı raporlar hazırlandı.[114] Muhacirler geldikleri bölgelere göre sınıflandırılarak 3 geniş kategoriye ayrıldı: 1) Tütüncü (Yaklaşık 95.000) 2) Çiftçi ve Bağcı (Yaklaşık 200.000) 3) Zeytinci (Yaklaşık 100.000).[115] Türk hükümeti, Yunanistan'da yapıldığı gibi göçmenleri kentsel ve kırsal kökene göre sınıflandırmak yerine geniş kategorilerle çoğu muhaciri kırsal kökenli saymış ve yoğun olarak tarımsal amaçlar gütmüştür. Örneğin, çiftçi kategorisi, büyük çiftlikleri olup toprakla rant dışında bağı olmayan mülk sahiplerini de içeriyordu, küçük bir toprak parçası ve bir çift öküzü olan sıradan köylüyü de içeriyordu. Diğer bir örnek olarak zeytinci kategorisi zeytin yetiştiriciliğinde uzmanlaşmış insanları da içeriyordu, pazarlamayla ilgilenen tacirleri, zeytinyağı, sabun ve diğer zeytin türevli ürünleri üreten üreticileri de içeriyordu.[116] Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti tarafından, üç kategoride toplanan göçmenler için 10 mıntıka belirlendi.[117] Bu yerleşim alanlarına yerleştirilecek göçmenlerin ve geldikleri yörelerin isimleri de kabaca belirlendi.[118] Uzun incelemelere ve rakamsal sonuçlara dayanması gereken yerleşim alanları, fiili durumdan dolayı biraz aceleye gelmişti ve önemli bir etken hesaba katılmamıştı. O da Rumlardan geriye kalan terk edilmiş malların durumuydu. Aydın, Samsun, Ordu, Giresun, Amasya ve Tokat'ta birçok ev, tarla, bahçe kullanılamaz durumdaydı. Bursa'da pek çok köy tamamen yakılmıştı.[119] Ayrıca pek çok ev ilgisiz kişiler tarafından işgal edilmişti. Mübadele İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Bey, TBMM'ye yaptığı açıklamada bütün Türkiye'de Rumlardan kalan 100.000'den fazla

---

[113] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 51.

[114] İllere göre terk edilmiş malların durumu hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 158-159.

[115] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 54.

[116] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 200.

[117] Müslüman Mübadillerin Yunanistan'dan geldikleri bölgeler ve Türkiye'de planlanan yerleşim yerleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele*…, s.53; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 183. Ayrıca Türkiye'ye gelen mübadillerin iskan edildikleri vilayetler ve sayılar için bkz. Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*…, s. 95-96.

[118] Emval-i metrukeye ve mesleklerine göre yerleştirilen mübadillerden akraba ve ailelerinden ayrı yerlere iskan edilenlerden iskan yerlerini terk ederek ailelerinin olduğu yerlere gidenler olmuştur. Bkz. Murtaza Kölemezli, *Elveda Rumeli*, Ege Üniversitesi Ege Meslek Yüksek Okulu Basımevi İzmir, 2002, s. 100.

[119] Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele*…, s. 103.

terk edilmiş ev bulunduğunu ama bunun ancak 20.000-25.000 tanesinin hükümetin elinde olduğunu belirtmişti. Diğerlerine ise el konulmuştu.[120] İşgal edenlerin arasında felaketzedelerin dışında devlet memurları, subaylar ve doğu vilayeti göçmenleri de vardı.[121] Bu durumun en yoğun yaşandığı yer Ege bölgesiydi. Örneğin, İzmir, Aydın, Manisa ve Afyon bölgesine 64.000 kişinin yerleştirilmesi planlanmıştı. Ancak, mübadiller gelmeden önce bu yerlere gelerek yerleşen bu sayıya dahil olmayan 40.000 muhacir olmuştu.[122] En çok terkedilmiş ev bulunan İzmir'de, Rumlar'dan kalan 10.200 evin 4000 tanesine İzmir yangını sırasında evleri yanmış insanlar yerleştirildi. Diğerleri yerli halk tarafından işgal edilmişti.[123] Diğer taraftan birçok ev de oturulmayacak durumdaydı. Kimisi savaş sırasında harap olmuş kimisi de Rumlar gittikten sonra yağmalanarak pencereleri, kapıları, camları, tavanları sökülerek yağmalanmıştı.[124] Bunların onarılması ve oturulacak hale getirilmesi ise hem maddi olarak büyük bir yüktü hem de bu işlerden anlayan çok sayıda nitelikli personele ihtiyaç oluşturuyordu. Harap olmuş yıkılmış evlerin bulunduğu illerde, yerli halk ve belediyeler her ne kadar bunların onarımı için çalışsalar da ülkenin geneli onarım için İmar ve İskan Vekâlet'inin eline bakıyordu. Olanakları sınırlı olan Vekalet ise önceliği gelecek mübadillerin yerleştirileceği alanlara verdi. Samsun, İzmir, İstanbul ve Trakya mıntıkaları öncelikli alanlar içinde yer alıyordu. Onarım için gerekli para, araç ve gereç, onarımı mümkün olmayan terk edilmiş taşınmazların enkazlarının satışından sağlanacaktı.[125] İnşaat işlerinden anlayan yetenekli personelin karşılanması için ustalar yetiştirmek üzere Ankara, İstanbul ve İzmir'de kurslar açıldı. Ayrıca bu ihtiyaç doğrultusunda ustalık ve amelelikle uğraşan mübadillerin Anadolu'ya getirilmesine öncelik verilmesi için ilgili makamlarla irtibata geçildi. Mübadiller gelmeden önce evlerin onarımını gerçekleştirmek ve onların iskanını kolaylaştırmak için önemli gayretler gösterildi.

Türk hükümeti muhacirleri yerleştirmede onlar için yeni köyler kurma girişiminde de bulundu. Mustafa Necati Bey, bazı köylerde oturacak tek bir hanenin kalmadığını ve gelecek mübadillerin çoğunun tarımla uğraşan kesim olduğunu belirterek yeni köylerin kurulması gerektiğini Türkiye Hilal-i Ahmet Cemiyeti merkezine

[120] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s.12.
[121] A.g.e., s. 115.
[122] A.g.e., s. 54.
[123] A.g.e., s. 12.
[124] İbrahim Erdal, *Mübadele…,* s. 154.
[125] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 61.

gönderdiği bir mektupta belirtti. Özellikle, Samsun, Bilecik, Eskişehir, İzmir, Erdek ve Saruhan yörelerinde büyük yıkıma uğrayan köylerin yeniden yapılması, gelen mültecilerin yerleştirilmesi açısından büyük önem taşıyordu. Bunun üzerine ilk başta Samsun'da 7, İzmir ve Bursa'da 2, İzmit, Adana ve Antalya'da birer olmak üzere toplamda 14 köy inşa edilmiştir. Her köy 50 ev, bir okul ve bir camiden oluşuyordu. [126] 1925 yılı itibariyle toplamda 69 numune köy inşa edilmiştir.[127]

Türkiye'nin değişik yörelerinde, göçmenlerin yerleştirilecekleri evlere ulaşıncaya dek, geçici olarak barındırılmaları için misafirhaneler kurulmuştu. Bu misafirhanelerin işleyişiyle ilgili 28 Kasım 1923'te "Misafirhaneler Talimnamesi" yayımlandı. Göçmenler misafirhanelerde en fazla üç gün kalabileceklerdi. Bu üç günün sonunda yerleşecekleri yerler önceden belirlenmiş olan göçmenler yola çıkacaklardı. İndirme ve boşaltma iskelelerinde de iki türlü misafirhane açılmıştı. Bunlardan bir kısmı "tahaffuzhane" denilen ve göçmenlerin ilk karaya çıktıklarında götürülüp temizlik ve denetimlerinin yapıldığı misafirhanelerdi. Buralarda hem göçmenlerin temizlik ihtiyaçları gideriliyor hem de eşyaları denetimden geçiyor ve kimlikleri inceleniyordu. Bunlar arasında en büyüğü olan Tuzla'da açılan tahaffuzhane, İstanbul'a ve yakın çevresine yerleştirilmek üzere Marmara Denizi üzerinden gelen göçmenlerin yerleştirilmesi içindi. Karadeniz'e gelenler için Sinop'ta, Ege Bölgesi için İzmir'de, ayrıca Samsun, Mersin, Aydın, Gelibolu, Çanakkale, Fethiye, Ayvalık, Erdek, Çeşme, Bayındır'da bu misafirhanelerden bulunmaktaydı.[128]

Türkiye'ye gelecek mübadillerin yola çıkmadan önce Yunanistan'daki mallarının kayıtlarını yaptırmaları gerekiyordu. Karma Komisyon'a bağlı alt komisyonlarınca 4 nüsha halinde hazırlanacak bu mal bildirim beyannamelerinin bir nüshası mültecide bulunacak, Türkiye'ye geldiklerinde kendilerine ne oranda mal verileceği, bu mal bildirim belgelerindeki kayıtlara göre belirlenecekti. Malların değerini belirleme ve malları tasfiye etme işlemlerinin ne gibi bir yöntemle yapılacağı açıkça belirtilmemişti. Bu konuda yetki komisyonun kendisine bırakılıyordu. Böyle bir durumun da uygulamanın değişik komisyonlarca değişik biçimde değerlendirilebileceği; rüşvet, adam kayırma gibi davranışlara yol açabileceği açıktı. Bir süre sonra gerçekten de bu yönde uygulamalara tanık olundu.[129]

---

[126] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 210; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 172.
[127] İbrahim Erdal, *Mübadele*…,s. 267
[128] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 94-96.
[129] A.g.e., s. 73; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 156.

Göçmenlerin Türkiye'ye getirilmesinin ivediliğinden dolayı, göçmenler taşınabilir ve taşınamaz mallarının paraca ederinin belirlenmesini beklemeden doldurduğu mal bildirim belgesini ara komisyona verdikten sonra Türkiye'ye yola çıktılar. Üstelik bu belgeler, doğrudan komisyon tarafından doldurulacağı yerde mübadillere doldurtulmuştu.[130] Beyannamenin doğrudan göçmenin kendisi tarafından doldurulması, bağlı olduğu semtin ihtiyar heyeti tarafından yani tanıdığı, bildiği kişiler tarafından onaylanması ve karma komisyonun her beyannameyi tek tek inceleyecek vaktinin olmamasından dolayı mallara değer biçme işlemi sağlıklı yapılamadı. Bazı göçmenlerin mal varlığını fazla gösterdiği yönünde söylentiler pek yaygındı. Bazı mübadiller ise, uygulanan baskı nedeniyle mal bildirimlerini dolduramadan göç etmek durumunda kalmıştı. Önemli sayıda göçmen de hiç denilecek para karşılığında mallarını oradaki Yunanlılara satmış ya da yanlarına tapularını alma fırsatı olmadan biran önce Türkiye'ye sığınma çabasına düşmüşlerdi. Bunun neticesinde ellerindeki belgelerin yetersizliği yüzünden pek çok kişi geldikleri yerlerde hakkı olan payı alamadılar. Her göçmen ailesinin genellikle elinde bulunması gereken belgeler; Aile Kimlik Belgesi, Aşı Belgesi, Tasfiye Talepnamesi (Göçmen ailesinin Yunanistan'daki mal varlığının miktarını ve paraca değerini ayrıntılarıyla gösteren ve Muhtelit Mübadele Komisyonu'na sunulması gereken belgenin bir kopyası) ve Göçmen Yunanistan'dayken Yunan makamlarınca müsadere edilen mallarına karşılık verilmiş makbuzlar ve resmi tutanaktan oluşuyordu.[131] Aile reisi, Bakanlığa geldiği zaman, mal bildirim belgesiyle birlikte tapu senedini, bıraktıkları mallara değer biçen Takdir Kıymet Komisyonu'na gösteriyordu. Sonra bir diğer komisyon olan Tefviz Komisyonu'na gidiyordu. Komisyon aileye geride bıraktıkları malların yüzde 17.5'ine (1924'te yüzde 20'ye çıkarılmıştır) karşılık gelecek şekilde, terk edilmiş Rum mülkleri veriyordu.[132] Dağıtılan malların kaydedildiği iki çeşit kayıt vardı: Arazi Kıymet Tesbit Defteri ve Bina Kıymet Tesbit Defteri. Muhacirin kaydının yapıldığı şehirde yerleşmesine karar verilmişse, memurlar gösterilen belgelere göre muhacirin kent merkezine mi yoksa kırsal bölgeye mi gönderileceğine, karar veriyordu. Bu belgelere dayanarak, her muhacir aileye şehir merkezinde yerleşmelerine karar verilmişse terk edilmiş Rum mallarından ev ve iş yeri, kırsal alana yerleşmesine karar verilmişse terk edilmiş tarlalardan veriliyordu. Bazı durumlarda mübadillere hem şehir merkezlerinde

[130] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 73.
[131] A.g.e., s. 89-90.
[132] A.g.e., s. 140.

hem de tarım sahalarında ev, işyeri ve arazi verildiği oluyordu.[133] Ancak, ev ve arazi verilen mülteciler daha önce bahsettiğimiz problemle karşı karşıya kalabiliyorlardı. Kendilerine verilen ev ve arazileri ya yerli halk tarafından işgal edilmiş ya da oturulmayacak kadar kötü durumda bulabiliyorlardı. Bir süre sonra terk edilmiş evleri işgal eden insanların bazıları bu evleri kiraya vermeye başladılar ve kira fiyatları neredeyse dört katı yükseldi. Örneğin, bir yıl önce 500 lira olan bir mağaza 1923 yılının ortalarında 3.000 liraya, 100 lira olan bir hane de 1000 liradan yıllık kiraya verilmeye başlandı.[134] Durum böyle olunca hem yerli halkla mübadiller arasında uzun süreli anlaşmazlıklar yaşandı, hem de verilen evlere yerleşemeyen mübadillerden bir kısmı ev kiralamak durumunda kaldı.

Sonuç olarak Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun verdiği sayıya göre, 1924 yılının ekim ayına kadar sayıları 370.000' e ulaşan[135] Müslüman mübadiller, Mübadele, İmar ve İskan Vekalet'inin tüm gayretlerine rağmen, Türkiye'ye varışlarından iskan süreçlerinin bitimine kadar pek çok sorunla karşı karşıya kaldılar ve yeni yaşamlarını kurarlarken pek çok zorlukla mücadele ettiler. Yerleşim yerlerine giderken eşyalarını korumada ve taşımakta yaşadıkları sorunlardan, yerleştirilecekleri yerlerin işgal edilmiş olması nedeniyle başka yerleşim yerlerine gitmek durumunda kalmalarına, bazı yerlerde ev onarım ve çalışmalarının devam ediyor olmasından açıkta kalmalarına, bazı durumlarda bir eve iki göçmen ailesinin yerleştirilmesine kadar göçmenlerin haklı isyanına neden olan durumlar yaşandı. Diğer taraftan, Türkiye'ye geldiklerinde perişan durumda olan pek çok mültecinin iaşesinin devlet tarafından sağlanması sırasında 1924 yılında göçmenler için devletin kasasından çıkan miktar beş milyona yakındı.[136] Dolayısıyla, hem mübadillerin sayısının az olması hem de Rumlardan kalan ev ve arazilerin çokluğu nedeniyle Türk tarafının iskan sürecini sancısız geçirdiği yönündeki özellikle Yunan tarih yazımındaki genel yargının aksine Müslüman mübadiller de Rum mübadillerle ortak sıkıntıları göğüslediler.

Yunanistan tarafında ise, 1922 Eylül ayında Anadolu'da savaşın kaybedilmesini müteakiben Yunan ordusuyla kaçan Rum nüfus, ilk olarak yakındaki

---

[133] Onur Yıldırım, Diplomasi…, s. 204.
[134] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 116.
[135] A.g.e., s. 91.
[136] A.g.e., s.99. 1923-1928 yılları arasında Türk hükümetinin, Türk mübadillerin yerleştirilmesi için yıllara göre yaptığı harcamalar için bkz. Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*…, s. 94.

Yunan adalarına gitmişti.[137] Adalarda yeterli ev olmaması, yardımların zamanında gelmemesi ve yiyecek sıkıntısı Rum göçmenlerin açlık ve sefalet içinde kalmasına neden olmuştu. Her ne kadar halk tarafından yardım komiteleri kurulmuş olsa da göçmenlerin yiyecek ve ilaç ihtiyaçları karşılanamamıştı. Daha sonra Adalar'daki sıhhi ve ekonomik yönden kısıtlı imkanlar ve toprakların işlenmeye uygun olmaması mültecilerin Yunanistan kıtasına göç etmesine neden olmuştu.

Anadolu'daki yenilgiden sonra yaklaşık 900.000 Rum'un kaçarak gittiği Yunanistan'a, Mübadele Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, 1923 yılı Mart ayından itibaren İstanbul'da 23.000, Karadeniz limanlarında 20.000, Mersin'de 4.000, İzmir'de 17.000 ve Anadolu'da 150.000 kişi olmak üzere toplam 214.000 kişi gitmek üzere limanlarda bulunuyordu.[138] 1923 Nisan ayından sonra bu sayıya 200.000 Rum göçmen daha eklenmişti. Sonuç olarak 1928 yılında yapılan nüfus sayımı Yunan resmi istatistiklerine göre, Yunanistan'a varan toplam mübadil sayısı 1.221.849'du.[139] Türkiye'den gelen toplam 1.104.216 göçmenin; 626.954'ü Anadolu'dan, 256.636'sı Batı Trakya'dan, 182.169'u Karadeniz'den ve 38.458'i İstanbul'dan, geriye kalan 117.633 kişilik nüfus Kafkasya'dan, Rusya'dan, Arnavutluk'tan, Sırbistan'dan ve diğer yerlerden gelmiştir.[140] Yunan resmi kaynakları, Rum mübadillerin yoğun olarak Makedonya, Merkez Yunanistan (Atina ve civarı), Trakya, Girit ve İon Adalarına iskan edildiğini belirtmektedir.[141]

Yunanistan'da böylesine büyük miktarda mübadilin yerleştirilmesi ve üretici konumuna geçmesi son derece önemliydi. Konunun önemini Venizelos şu sözlerle ifade etmişti: "*Yunanistan'ın geleceği, mülteci sorununa çözüm getirilip getirilmemesine bağlıdır. Bu alandaki bir başarısızlık, pek çok felakete yol açabilir. Oysa bir başarı, Yunanistan'ın Küçük Asya Felaketi'nin getirdiği yükten birkaç yıl içinde kurtulmasını sağlayacaktır. Büyük Yunanistan'ın yıkılmasından sonra*

---

[137] 1922 Ekim itibariyle Yunan Adalarındaki Mültecilerin dağılımı için bkz.İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 190.
[138] Antonios Pavlidis, *Yunan Kaynaklarına…,* s. 18.
[139] Stephan Ladas, *Exchange…, s. 644;* Dimitris Pentzopoulos, *The Balkan Exchange…,* s. 98-99.
[140] Stephan Ladas, *Exchange…, s. 644;* İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 204-205; Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*…, s. 56.
[141] Dimitris Pentzopoulos, *The Balkan Exchange…,* s.188; Yunanistan'da 1928 yılında iskan bölgeleri ve göçmen sayıları için bkz. İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 198.

ülkemizin sınırlarını ancak Makedonya ve Batı Trakya'yı yalnız siyasi değil, etnik bakımdan da Yunan toprağı olarak güçlendirebiliriz."[142]

Böylesine büyük bir rakamda mülteci karşılayan Yunanistan'da, mültecilerin yerleştirilmesi, Yunan toplumuna katılımları ve üretici konuma geçmeleri elbette kolay olmayacaktı. Öncelikli konu ilk olarak göçmenlerin iskanlarını sağlamaktı. Bununla ilgili karşılaşılan sorunlardan biri, Anadolu'da Rum muhacirlerin terk ettikleri mallara ve tarlalara yerli halkın el koyması gibi benzer sorunların Yunanistan'ın özellikle kuzey kesiminde yaşanmasıdır. Terk edilmiş malların özellikle kuzey bölgelerinde yerli halk tarafından işgali bu bölgelere mülteci iskanı planlarını daha başından uygulaması zor hale getirmişti. Diğer taraftan Müslümanların büyük bir bölümünün naklinin 1924'ün ilk yarısı gibi Rum mültecilere göre daha geç bir tarihte gerçekleşmesi toprak kıtlığı gibi sorunları daha da güçleştirmişti.[143] Yunan hükümeti gelen göçmenleri Müslümanların boşalttığı ya da henüz boşaltmadığı arazi ve mülklere yerleştirme kararı aldı. Bazı Müslümanlar eşyalarını alıp evlerini terk ettiler. Bunların büyük bölümü Selanik'e gitti. 1923 Ekim ayı sonunda Selanik'te toplanan mülteci sayısı 200.000'den fazlaydı.[144] Yunan hükümeti, Müslümanların malları üzerindeki haklarla ilgili sorunları ve şikayetleri ortaya koymakla görevli Mübadele Genel İdaresini 02/03 Mayıs 1924 tarihinde, Tarım Bakanlığı bünyesinde kurdu.[145]

1924 yılının son aylarında Rum mübadillerin taşınması tamamlandığında, Atina ve Selanik'in nüfusunun iki katına çıktığı düşünülürse, yoğun nüfus artışı sonrasında bu şehirlerde mübadillerin içinde bulunduğu koşulları tahmin etmek zor olmayacaktır. Mülteci Yerleştirme Komisyonu'nun, birçok bölgedeki kalıcı iskan tasarılarına 1924 yazına kadar başlayamadığı, başladıktan sonra da kurum ofisleri tarafından bu tasarıların uygulanmasının bazı yerlerde birkaç yıl, bazı yerlerde daha uzun yıllar aldığı bilinmektedir. Bu durumda da birçok mülteci, bazı liman şehirlerinde zor şartlarda beklemek durumunda kaldı. Rum mübadiller Selanik, Pire, Patra gibi şehirlerde fabrikalarda, depolarda kaldılar. Mültecilerin, Yunanistan'a geldikten sonra iki yıl boyunca varoşlarda ve kırsal bölgelerde, çadırlarda, tahta barakalarda, çim ve

---

[142]Elisabeth Kontogiorgi, "Makedonya'nın Yunanistan'a Ait olan Kısmına Mülteci Yerleştirmenin Ekonomik Sonuçları 1923-1932", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, s. 92.

[143] Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia:The rural Settlement of Refugees, 1923-30*, Oxford: Oxford University Press, 2006, s.132.

[144] Safiye Bilge Temel, *Türk-Yunan Nüfus*…, s. 91.

[145] Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia*…, s. 132; Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 213.

çubuktan yapılmış barınaklarda ve hatta mağaralarda yaşadıklarını belirten tanıklar olmuştur.[146]

Bu koşullar altında mültecileri kendine yetebilen ve üretken bireylere dönüştürmeden daha öncelikli olan şey varsa o da onların iskanını sağlayabilmekti. Yunan hükümeti ve Mülteci Yerleştirme Komisyonu, mübadillerin iskanında önceliği Kuzey Yunanistan'ın kırsal bölgelerine verdi. Bu bölgelerin stratejik ve ekonomik önemi ağır basıyordu. Komisyon, Kuzey Yunanistan'da tarıma dayalı bir iskan yapılarak gıda üretiminin canlandırılmasını, gelen göçmenlerin hemen Müslümanların terk ettikleri evlere yerleştirilerek üretici konuma geçmelerini amaçlıyordu. Bölgede 500 binden fazla göçmen, yeni köyler ve hali hazırdaki köyler ile beraber 1.381 yerleşim yerine iskan edilmiştir. Bu yerleşim yerlerinde yol, köprü, dispanser ve okul yapılmış, köylerin su kanalları ve alt yapıları inşa edilmiş, çiftçiler için tarım aletleri getirilmiştir. Böylece bölgede tarıma dayalı sanayi büyük bir gelişme göstermiştir.[147]

Yunanistan genelinde mübadillerin iskanıyla ilgili en büyük sorun mevcut konutların yetersizliği olmuştur. Diğer taraftan Türklerin terk ettiği evler sağlam olduğu için göçmenleri mevcut boş konutlara yerleştirme işi Türkiye'ye göre çok daha kolay gerçekleşmiştir. Göçmenlerin büyük bölümü kendi imkanlarıyla ev yapmaya çalışmışlar, bir kısmı ucuz malzeme teneke ve tahta kalaslardan kulübeler inşa etmeye başlamışlardır. Göçmen yardım fonu konut yardımında bulunmuş, Atina'da birçok mahallenin yapımında etkili olmuştur.[148] Yunanistan'da göçmenlerin iskanı konusuyla ilgilenmek için Mülteci Yerleştirme Komisyonu kurulmuş ve bu komisyon tarafından 1.954 köy ve kasaba inşa edilmiştir. Bu yerleşim yerlerinin 1.047'si Makedonya'da, 574'ü Trakya'da diğerleri ise Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinde kurulmuştur.[149]

1924 yılının başında Makedonya İskan Dairesi, Sommerfeld-Dehategе şirketinden on bin yeni konut yapımı talebinde bulunmuştur. 1925 yılında biten evlerin maliyeti pahalıya mal olduğundan daha sonra yapılan 15.000 konut için yerel inşaat

---

[146] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 214.
[147] Elisabeth Kontogiorgi, "Makedonya'nın Yunanistan'a…, s. 94-95.
[148] Vasilis Colonas, "1923'ten Önce ve Sonra Küçük Asya Rumlarının Konut Sorunu ve Mimari Tarzı", *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını*, İstanbul, 2005, s. 257.
[149] Aleksandra Yerolympos, "Yunanistan'da İki Savaş Arası Dönemde Şehir Planlama ve Mülteciler Sorunu; Geçici Çözümler ve Uzun Vadeli Zararlar", *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, s. 257.

şirketleriyle çalışılmıştır.[150] Trakya'da da göçmenlerin bir kısmı evlerini kendileri yaparken bir kısmı da inşaat şirketlerine yaptırmıştır. Mülteci Yerleştirme Komisyonu tarafından 1922-1924 yılları arasında yaptırılan 13.500 konuta, 52.000 yeni ev eklenmiştir. Böylece mültecilerin yerleşmesiyle kısa süre içinde bu yerler tekrar canlılık kazanmışlardır.[151] 1929 Ekim ayı itibariyle toplamda, Yunanistan'da 54.780 ev Mülteci Yerleştirme Komisyonu tarafından inşa edilmiştir. 2.487 ev de aynı yıl itibariyle inşa edilmiş ve edilme aşamasına gelmiştir. Türk ve Bulgarlardan tarafından terk edilen konut sayısı ise 54.027 idi.[152]

Yunanistan'da mübadillerin iskanı ve Yunan topluma katılımlarıyla ilgili diğer bir sorun da özellikle kırsal bölgelerde mübadillerin yerli halk tarafından hoş karşılanmaması olmuştur. Çünkü yerli halk terkedilen büyük miktardaki boş tarım alanlarını almayı ummuşlar, çoğunlukla da bunlara el koymuşlardı. Mübadillerin gelmesiyle ortaya çıkan tartışmalı topraklar üzerine kavgalar yerli halkla mübadiller arasında derin çatlaklar oluşturdu. Yaşanan bu fiziksel ve ekonomik zorluklar, mübadillerin sosyal ayrışmalarına neden olurken onların Yunan toplumundan ayrı bir kimlik oluşturmaları sonucunu getirdi.

2.3. Mübadelenin Düzenlenmesiyle İlgili Kurumlar

Mübadele Antlaşması'nın 11.maddesine göre; Karma Komisyon, mültecilerin uygun biçimde kaydının yapılması, evlerini tahliye etmelerinin sağlanması ve Antlaşma'nın uygulanması sırasında iki hükümet arasında ortaya çıkabilecek farklılıkları uzlaştırmak amacıyla kuruldu. Mübadele Antlaşması'nın 11'den 17'ye kadar olan maddeleri Karma Komisyon'un kuruluşu ve görevleriyle ilgiliydi. Mübadele Antlaşmasına göre Karma Komisyon'un gerektiğinde müdahale etme ve kurulduğu ülkenin mali yükümlülüğünde alt-komisyonlar kurma yetkisi vardı. İskan ve Mübadillerle ilgili konularla ilgilenmek üzere Yunanistan'da Mülteci Yerleştirme Komisyonu (MYK), Türkiye'de Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti (MİİV) kurulmuştu. MYK, ulusal olmaktan çok uluslararası bir kuruluştu. Varlığı mali kredilerin gelmesine ve Milletler Cemiyetinin sürekli değerlendirmesine bağlıydı. Dolayısıyla Yunan Hükümetinden çok Milletler Cemiyetine sorumluluğu vardı. MİİV ise tam tersine,

[150] Vasilis Colonas, "1923'ten Önce…, s. 259; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 176.
[151] Dimitris Pentzopoulos, *The Balkan Exchange…, s. 110-111;* İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 176.
[152] Stephen Ladas, *Exchange*…, s. 669-670; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 177.

Türkiye'deki bütün muhacirlerle ilgili kurumların faaliyetlerini devralmak üzere kurulan bir devlet kurumuydu. Kaynakları kısıtlıydı ve muhacirlerin taşınmasından yerleştirilmelerine, beslenmelerine kadar uzanan sorumlulukları vardı. MYK etkinliklerini yaklaşık on yıl kadar sürdürmüşken MİİV, hem kısıtlı kaynaklarından dolayı hem de siyasi bazı nedenlerden dolayı kısa bir süre görev yapabilmiştir.[153]

2.3.1.Karma Komisyon (Muhtelit Mübadele Komisyonu)

Karma Komisyon, 17 Eylül 1923'te Mübadele Antlaşması'nın uygulanmasındaki uyuşmazlıklara hakemlik etmek ve göçmenlerin taşınabilir ve taşınmaz mallarının tasfiyesiyle birlikte, taşınmazların tazminini denetlemek için kuruldu. Komisyon, mübadele ile ilgili tüm sorunları çözmekle yükümlüydü ve idari, yasal ve tüzel (hukuki) meselelerle ilgilenmek için tam yetkiyle donatılmıştı.[154] Söz konusu ülkelerden henüz çıkartılmamış olan Rum ve Müslüman göçmenlerin taşınması Komisyon'un en önemli idari işleviydi.

Komisyon'un Yunanistan'dan dört ve Türkiye'den dört üyesi bulunuyordu; ayrıca Birinci Dünya Savaşı'na katılmayan devletleri temsilen de üç üye bulunmaktaydı.[155] Tarafsız üç üyeden her biri Karma Komisyon'un başkanlığını, sıra ile yapacaktı. Karma Komisyon gerekli gördüğü yerlerde, her biri bir Türk, bir Yunanlı ve tarafsız bir başkandan oluşacak kendisine bağlı alt komisyonlar oluşturabilecekti. Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin tüm itirazlar, Karma Komisyonca karara bağlanacaktı. Komisyon görevlileri, tasfiye edilecek taşınmaz mallara değer biçecekti. Komisyon, ilgili mal sahibine elinden alınan ve ayrıldığı ülkede kalan mallar için, kendisine ödenecek para tutarını belirten bir belge verecekti. Bu belgeler esas alınarak, borçlu bulunan para tutarı göçmenin terk ettiği ülkenin, göçmenin bağlı olduğu hükümete borcu sayılacaktı. Göçmen, göç ettiği ülkede ayrılmış olduğu ülkede bıraktığı mallarla eş değerde ve nitelikte mal alabilecekti. Her altı ayda bir, her iki hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı yapılacaktı. Mübadele işlemleri tamamlandığında, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bunlarla ilgili hesaplar denkleştirilmiş ve kapatılmış olacaktı. Hükümetlerden biri diğerine borçlu çıkarsa bu

[153] Onur Yıldırım, *Diplomasi…,* s. 221.
[154] A.g.e., s. 222; Stephan Ladas, *Exchange…,* s. 357-358.
[155] A.g.e., s. 354-355.

borç peşin para ile ödenecekti. Borçlu hükümet süre talep ederse yıllık en çok üç taksitle faiziyle beraber ödenecekti.[156]

Karma Komisyon'un en önemli yükümlülükleri, taşınabilir ve taşınmaz malların tasdik edilmesi, tasdik yöntemlerinin belirlenmesi ve Antlaşma'nın uygulanmasıyla ilgili önlemlerdi. Komisyon, Mübadele yöntemlerini belirlemek, göçmen mallarının tasfiyesiyle ilgili temel ilkeleri belirlemek ve her ülkede yasamayı Antlaşmayla uyumlu hale getirmek için alınacak önlemlerin çalışmasını yapmak üzere Atina'da üç alt komisyon oluşturmuştu.[157] 1928 yılının sonuna kadar etkinlik gösteren bu kurumlar, daha sonra artan harcamalardan dolayı kaldırılırken görevleri Komisyon'un emri altındaki belli bürolara verilmiştir.[158] Karma Komisyon'un mübadele süresince ilgilendiği en önemli konulardan biri Türk ve Yunan tarafları arasında büyük bir soruna dönüşen *Etabli* meselesi olmuştur. Bu konu, Komisyon tarafından Lahey'deki Daimi Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmüş ve 19 Mart 1927'de alınan kararla çözüme kavuşturulmuştur. Karma Komisyon, iki hükümetin bu karara uyup uymadığını gözlemlemekle yükümlü olmuştur.

Mübadil Rum ve Müslümanların mallarının tasfiye ve tazmini sorunuyla ilgili elde edilen bulgular, her iki tarafında Antlaşma'nın ilgili maddelerini uygulamadığını göstermektedir.[159] Malların tasdiki ve mültecilerin taşınması, eş zamanlı olarak yapılmadığından bu malların değerlendirilmesi ve tasnifi Karma Komisyon tarafından gerektiği gibi yapılamamıştır.[160] Karma Komisyon, mallara değer biçme yöntemi ve mübadillere tazminat ödeme planı üzerine iki taraf arasında anlaşma sağlayamamıştır. Nihayetinde iki hükümet tazminat sorununu çözmek için Ankara'da bir araya gelmişler ve 10 Haziran 1930'da bir antlaşma imzalamışlardır.[161] Bu antlaşma neticesinde göçmenlerin terk etmiş oldukları bütün malların mülkiyeti ilgili devletlere bırakılmıştır. Bundan sonra hükümetler, göçmenlere mallarının onaylanmış değerlerinin kısmi tazminatı için tahvil çıkarmışlarsa da bu tahviller para karşılığı, mübadiller tarafından her iki tarafta da alınamamıştır. Karma Komisyonun en önemli

---

[156] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 20.
[157] Stephan Ladas, *Exchange…,* s. 365-366; Onur Yıldırım *Diplomasi*…, s. 222.
[158] A.g.e., s. 223.
[159] Karma Komisyon'un Türkiye'deki etkinliklerindeki sorunlar için bkz.Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1924-1944)*, cilt 3, Rey Yayınları, İstanbul, 1970, s. 126.
[160] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 226.
[161]Bu antlaşmanın genel bir değerlendirmesi için bkz. Stephan Ladas, The Exchange…, s. 567-588.

başarısı, ilk başlarda, kalan Rum ve Müslümanların, bulundukları ülkelerden tahliyesi konusunda olmuştur. Komisyon 19 Ekim 1934 tarihinde kaldırılmıştır.[162]

2.3.2. Mülteci Yerleştirme Komisyonu

Yunanistan'da, muhacirlere yönelik yardımlar, Yunan hükümeti ile birçok uluslararası yardım kuruluşunun ortak çalışmalarıyla 1923 yılı ortasına kadar sağlanmıştır. 1922'nin sonlarına doğru Yunan hükümeti, yoğun göç dalgası karşısında yerleştirme ve yardım konularında yetersiz kalmaya başlamıştı. Milletler Cemiyetindeki Yunan temsilciler, 1923 yılının başlarında Konsey'e kredi için başvurarak "manevi ve teknik destek" talebinde bulundular. Konsey meseleyi Mali Komite'ye iletti. Bunun üzerine Mali Komite Atina'ya iki temsilci gönderdi. Temsilcilerden biri Yunanistan'ın kredi karşılığında sağlayabileceği maddi teminatları, ikincisi ise mültecilerin yerleştirilmesi için koşulları araştırmakla görevlendirildi. 9 Temmuz 1923'te Mali Komite hazırlanan iskan tasarısını onayladı. Milletler Cemiyeti Konseyi ile Yunan hükümeti arasında 29 Eylül 1923'te Cenevre'de imzalanan bir anlaşmayla bu tasarı onaylandı. Bu anlaşmayla Milletler Cemiyeti, iskanın tüm sorumluluğunu yüklendi. Bu amaçla yabancı kuruluşlardan alınacak olan kredilerin garantisini vermiş oldu.[163] Yunan hükümeti, göçmen yerleştirme işi için başta yaklaşık 10 milyon sterlin daha sonra da 3 milyon sterlin alacaktı.[164]

Mülteci Yerleştirme Komisyonu, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin denetimi altında olmak üzere, iskan programını tasarlama ve denetlemede tam yetki ile Kasım 1923 yılında resmi olarak kuruldu. Milletler Cemiyeti Konseyi, MYK'nın kurulması için yapılan antlaşmayı hazırlarken, Yunan hükümetinin Komisyon'un çalışmalarını denetleme veya ona müdahale etme hakkına sahip olmayacağı şartına özellikle dikkat etmişti. Milletler Cemiyeti, Mülteci Komisyonu başkanlığına Yunanlı olmayan birini getirmişti. Yunan hükümeti tarafından atanacak olan birkaç Yunanlı üye dışında kendi çalışanlarından birini ikinci başkanlığa atamıştı.[165] MYK'nın ilk başkanı Henry Morgenthau, başarılı bir kredi siyaseti izlemiş; başkanlığı süresince toplamda 10 milyon sterlinlik bir kredi elde etmiştir. MYK'nın emrine verilen bu kredi kalıcı ve üretken amaçlar için ve mültecileri kendilerine yetebilen ve ekonomik yararları olan

[162] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 229.
[163] A.g.e., s. 230.
[164] Safiye Bilge Temel, *Türk Yunan Nüfus*..., s. 90.
[165] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 233.

bireylere dönüştürmek için kullanılacaktı.[166] Bazı araştırmacılar Milletler Cemiyeti'nin savaştan yeni çıkmış ve kendini toparlamaya çalışan Yunanistan için böylesine büyük bir miktarda krediye güvence vermesinde çeşitli nedenler olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenler arasında, yersiz yurtsuz nüfusun yerleştirilerek bölgedeki potansiyel etnik çatışmaları sona erdirmek, Yunanistan'ın büyük bir ekonomik felakete sürüklenmesini engelleyerek Balkanlar'da istikrarlı ve sürekli bir barışı tehlikeye düşürmemek vardı. Ancak, belki de en büyük endişe, komünist "tehdidin" ortaya çıkacak kargaşadan yararlanması korkusuydu. Sonuçta, bu kredi, Yunanistan'ın sosyal ve ekonomik karmaşaya düşmesini engellemişti ancak İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bölge üzerinde ticari çıkarlara sahip olmalarını sağlamıştı.[167]

MYK, Amerikan Kızılhaçı ve Yakın Doğu Yardım Örgütü gibi uluslararası yardım kuruluşlarının temel çalışmalarını üstlenmekle kalmamış, aynı zamanda yerleştirme ve yardımla ilgilenmiş olan Mülteci Yardım Fonu ve Makedonya İskan Dairesi gibi Yunan resmi kurumlarının sorumluluklarını ve bazı durumlarda da personelini devralmıştı.[168] Yunan hükümeti, özellikle ülkenin kuzeyindeki, 500.000 hektar ekilebilir ve ekilemez alanın bütün mülkiyet haklarını yalnızca mültecilerin yerleştirilmesi için kullanılmak üzere MYK'ya verdi.[169] Yunan Makedonyası ve Batı Trakya'nın kırsal bölgelerinde MYK'nın yerleştirme planı, bu bölgelerin uzun dönemli bir ekonomik kalkınmasını hedefliyordu.[170] Mavrogordatos, MYK 1930'da faaliyetlerini durdurduğunda, toplam mülteci nüfusunun yüzde 90'ının Yunan Makedonyası ve Trakya'ya yerleştiğini ifade etmektedir.[171]

MYK'nın Yunan hükümetiyle ilişkisi çalkantılı olmuştur. Bunun nedeni ise kurumun bağımsızlığından ve bağımsızlığını ısrarla korumak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Uzlaşmazlığın en önemli sebeplerinden birini mültecilerin iskanına ayrılan kaynakların yönetimi oluşturuyordu. MYK gelen kredilerin yönetimini yalnızca kendisi kontrol etmek isterken, Yunan hükümeti kendi gözetiminde olmasını istiyordu.[172] MYK, konut projelerinde sahtekarlık ve dolandırıcılık suçlamalarına

[166] A.g.e., s. 234.
[167] A.g.e., s. 246.
[168] Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia*…, s. 89-92.
[169] Dimitris Pentzopoulos, *The Balkan Exchange*…, s.103, s.153.
[170] John Petropoulos, "*The Compulsory Exchange*…, s.153.
[171] Bkz.Georgios Mavrogordatos, *Stillborn Republic:Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936,* Berkeley: University of Colifornia Press, 1982, s.187-188.
[172] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 236.

maruz kalmış, bu tür suçlamalar ve yaşanan bir takım olaylar MYK'nın çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Buna rağmen, MYK 1926 yılı ortalarında 550.635'i köylü, 72.230'u kentli olmak üzere 622.865 mülteciyi yerleştirmeyi, 1929'a kadar olan sürede de ülkenin özellikle kuzey bölgelerinde, yarım milyonun üstünde mülteciyi yerleştirmeyi başarmıştır.[173]

MYK'nın bu çalışmaları mültecilerin kötü durumlarından dolayı Yunanistan'ın siyasi ve iktisadi bir kargaşaya sürüklemesine engel olmuştur. MYK'nın çalışmalarını belirleyen üç temel ilke mültecilerin niteliklerine uygun bölgelere yerleştirilmesinde etkili olmuştur. Bu üç temel ilke: Mültecilerin kentsel ve kırsal geçmişlerine göre iskanlarını düzenlemek, aynı yerden gelen mültecileri aynı bölgede iskan etmeye çalışmak ve mültecilere kalıcı olarak yerleşecekleri yere karar vermeden önce deneme amaçlı üç farklı yerde iskan izni vermekti.[174] Kırsal kesim göçmenler yerleştirilirken izlenen politika, birkaç göçmen aileyi birleştirerek bir grup oluşturmak ve onları geldikleri yere benzer iklimsel, coğrafi ve verimlilik şartlarına haiz yerlere yerleştirmek olmuştur. Böylelikle, göçmenlerin mübadele ile kesintiye uğramış hayatları en az zararla birleştirilerek yeniden bir topluluk yaşamı kurmaları hedeflenmiştir.[175] Burada, MYK'nın mültecilerdeki güçlü cemaat bağını tanıması önemli rol oynamıştır. Birçok mülteci geldikten sonra kendi akrabalarından önce köyün papazını bulmaya çalışmıştır. Böylece Rum mülteciler gittikleri yerlerde Küçük Asya'daki yerleşimlerinin birer kopyasını oluşturmuşlar, örneğin Makedonya, Teselya ve Girit'te yeni kasabaların çoğu Türkiye'dekiyle aynı ismi taşıyan hatta aynı kişilerin papazlık yaptığı yerler olmuşlardır. Benzer durum kentsel yerleşimlerde de görülmüş, örneğin Atina'nın varoş bölgelerine yerleştirilen mülteciler buralara Nea Smyrni (Yeni İzmir), Nea Amissos (Yeni Samsun) gibi geldikleri bölgelerin isimlerini vermişlerdir. Kuzey Yunanistan'da da aynı durum görülmüştür. Yunanlar tarafından ilk yıllarda onca düşmanlıkla karşılanan göçmen unsuru, tüm ülkenin olduğu gibi şehirlerin de sosyal ve kültürel çehresini değiştirmişti.[176]

Özetle, MYK'nın çalışmaları değerlendirildiğinde mültecilerin yerleştirilmesinde gerçek anlamda başarılı çalışmalar yürütmüştür. Birçok yerleşim bölgesi inşa ederek, yedi yıllık bir zaman zarfında mülteci nüfusunun neredeyse

[173] Stephan Ladas, *Exchange…,* s. 636.
[174] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 238.
[175] Safiye Bilge Temel, *Türk Yunan Nüfus*..., s. 92.
[176] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 238.

tamamını yerleştirmiştir. Ancak aynı başarının mültecilerin üreticilere dönüştürülmesinde sağlandığı söylenemez. Kuzey Yunanistan'ın kırsal bölgelerine yerleştirilen göçmenler ev sahibi olmak ve tarlalarını ekmek için aldıkları borçların faizlerinin yüksek oluşu ve borçlarını ödeyememeleri nedeniyle yavaş yavaş yoksullaşmaya başlamışlardı. Büyük buhran zamanında kırsal kesimdeki pek çok mülteci ekonomik krizi atlatacak güçte olmadıkları için şehirlere göç etmişler, ekonomik kriz kentleri de etkileyince çok zor şartlarda kalan pek çoğu ucuz işgücü kaynağına dönüşmüşlerdi. Üstelik MYK'nın kaldırılmasıyla Ankara Antlaşması'nın imzalanması aynı döneme denk gelmiş, bu antlaşmayla Türkiye'de bıraktıkları mallarla ilgili tazminat alma umutları da son bulmuştur. Yunanistan Tarım Bakanlığı ve yeni Tarım Bankası Komisyon'un görevlerini devralmış böylece mültecilerin askıda kalan sorunları tamamıyla Yunan hükümetinin sorumluluğuna geçmiştir.[177]

2.3.3. Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti

Türkiye'de göç ve göçmenlere dair çalışmaların daha etkili bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla 13 Ekim 1923'te Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti adıyla, mübadillere yönelik taşınma ve yardım işlerini yönetecek ve düzenleyecek bir bakanlık oluşturuldu. TBMM tarafından, İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey 165 oydan 158'ini alarak bakanlığa vekil olarak seçildi.[178] Necati Bey, bütçe imkanlarının belirlenmesinden sonra imar ve iskan işlerinin yürütülebilmesi için gerekli olan yasa hazırlıklarına hemen başladı. Bakanlığın programının ana hatlarını ortaya koyan Mübadele İmar ve İskan Kanunu, 8 Kasım 1923'te Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edildi. Bu yasa yirmi maddeden oluşuyordu. Vekaletin görevleri, yetkileri ve kapsamı, bütçe kaynakları, diğer vekaletlerle koordinasyon içinde çalışılması ve uzman elamanların sağlanması gibi pek çok öge, ayrıntılı olarak bu yasada yer alıyordu.[179]

Belirlenen yasayla yeni Bakanlık, göçmenlerin taşınması, barınması, beslenmesi ve iskanı ile ülkenin yeniden yapılandırılması da dahil olmak üzere, 1912 yılından bu yana Türkiye'ye sığınmış göçmenler de dahil, muhacir sorunlarıyla ilgili diğer konularda görevlendirildi. Böylesine kapsamlı sorunların çözümünü gerçekleştirebilmek için de, diğer vekâletlerde olmayan olağanüstü yetkiler ve ek

[177] A.g.e., s. 240.
[178] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 28; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 103.
[179] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 33.

olanaklar bu Vekalete tanındı. Vekalet kurulmadan önce göçmenlerin iskan ve iaşe işleri ile ilgilenen Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti dahilinde bulunan İskan Müdüriyeti kaldırılarak, hem bu müdüriyetin hem de Dahiliye Vekaleti'ne bağlı olan İskan, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin bütün yetki ve sorumlulukları, mal varlıkları yeni Vekalet'e devredildi.[180]

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, büyük zorluklar altında ve 6.095.183 liralık bir bütçeyle göreve başladı. 1 Kasım 1923 tarihli 366 nolu yasaya göre, bir ortak müsteşarlığı olan iki genel müdürlüğe ayrıldı: "Mübadele ve İskan Müdüriyet-i Umumiyesi", diğeri de "İmar Müdüriyet-i Umumiyesi".[181] 29 Kasım 1923 tarihinde "İmar ve İskan Komisyonları'nın Teşkili ve Vazifelerine Ait Talimname" ile bütün vilayet ve kaza merkezlerinde Mübadele, İmar ve İskan Komisyonları'nın oluşturulmasına karar verildi. Komisyon başkanlığında vilayetin en büyük mülk-i amiri yani vali veya kaymakam bulunuyordu.[182] Mıntıka müdürleri vekaletçe atanıyordu. İskan komisyonlarının görevi, belli bir yöreye yerleştirilecek grupların yerleşme biçimini saptamak ve resmi işlemlerini yürütmekti. Ayrıca, terk edilmiş malların tasnif ve kaydı, bunlardan onarıma gereksinimi olanların belirlenmesi ve mıntıka müdürlüklerine iletilmesi, mübadele göçmenlerinin Türkiye'ye kabulü gibi işlemlerin yürütülmesi de görevleri arasındaydı. İmar Mıntıka Müdürlükleri ise göçmen daha yerleştirilmeden önce iskan mıntıkalarının onarım çalışmalarının yürütülmesi ve iskana hazır hale getirilmesiyle yükümlüydü. Gerekli yerlere Numune köy kurulması için gereken malzemenin ve insan gücünün bulunması işinden de sorumluydu.

Bakanlığın bütçesinin kısıtlı olması ve savaştan çıkmış Anadolu'da pek çok bölgenin düşman tarafından yakılıp yıkılmış olması, Rumlardan kalan malların korunamaması sonucunda işgal ve yağmalara uğramış olması, Vekalet'in görevini icra etmesinde pek çok sorunla karşı karşıya kalmasına, gösterdiği tüm gayretlere rağmen istenen verimliliğe ulaşamamasına neden olmuştur. Ayrıca Vekâlet memurlarının konuyla ilgili tecrübesiz ve ihtisas sahibi olmamaları, mahalli memurlarla vekâlet memurları arasında sağlıklı bir iletişimin kurulamaması, vilâyet memurları ile vekâletin mıntıka memurları arasında yetki çekişmesi gibi sebeplerden dolayı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti yetersiz kalmıştır.

---

[180] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 109; Kemal Arı, *Büyük Mübadele…, s. 34.*
[181] Kemal Arı, *Büyük Mübadele*…, s. 31.
[182] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 116.

MİİV'in işleyişiyle ilgili sorunlar mecliste büyük eleştirilere neden olmuş, Bakanlık 3 Kasım 1924 tarihinde bir hükümet kararnamesi ile kaldırılmıştır. Görevleri İç İşleri Bakanlığı'na bağlı İskan Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir. 1930'da İskan Umum Müdürlüğü feshedilmiş ve Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü çatısı altında küçük bir memuriyet oluşturulmuştur. Hükümet, mübadele ve tahsis işlemlerinin kaldırılması için 1 Şubat 1931'de bir kararname çıkarmıştır[183]

2.4. Mübadele'nin Taraflar Açısından Sonuçları

2.4.1.Türkiye Açısından Mübadele'nin Sonuçları

1912-1922 yılları arasında yaşanan savaşlar sonrasında ve son olarak Türk-Yunan nüfus mübadelesi tamamlandığında, Türkiye'nin toplumsal yapısı da değişmişti. 1906 yılı Osmanlı nüfus verilerine göre sokaktaki her beş kişiden biri gayrimüslimken Cumhuriyet yönetiminin 1927'de yaptırdığı ilk nüfus sayımında sadece kırk kişiden biri gayrimüslimdi.[184] 1913'te 15.8 olan Türkiye nüfusu, 1922 yılında yaklaşık 1.200.000 mübadille, 1.500.000 civarındaki katliamlarla ve sürgünlerle 1923'te yaklaşık 12 milyona düşmüştü. 1927'de ancak 13.6 milyona erişebilmiş, bunun sadece yüzde 2.6'sı gayrimüslimlerden oluşmuştur.[185]

Müslüman mübadiller Türkiye'ye vardıklarında Yunan ordularının ülkeden ayrılırken yakıp yıktıkları, büyük zarara uğrattıkları şehirlerle karşı karşıya kaldılar. Lozan'da Türk delegasyonunun verdiği bilgiye göre, toplamda 73.070 adet konut tamamen yakılıp yıkılmıştı.[186] Diğer taraftan savaş süresince evlerini, arazilerini kaybeden yerli halk, kendilerini Rumlardan kalan evlerin ve arazilerin asıl sahibi olarak gördüklerinden onlardan kalan mal ve mülklere el koymuştu. Bu durum yerli halkla mübadiller arasında uzun süren tartışmalara neden olurken iskan sürecini de zorlaştırmıştı. Konut sıkıntısı 1923-1933 yılları arasında hükümet tarafından yapılan 103.586 konut yardımı, yeni kurulan 69 numune köy ve tamir edilen 19.279 evle giderilmeye çalışılmış, ayrıca devlet, 6.258.928 dekarlık bağ, bahçe ve tarladan

[183] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 244.
[184] Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış", *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, Journal of Atatürk and history of Turkish Republic I/1,* (2017 Yaz), s. 39.
[185] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s.128; İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 266.
[186] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 263.

oluşan toprak dağıtımında bulunmuştur. Kısa sürede üretime geçilmesi amacıyla çiftçilere üretimleri için gerekli araç gereç ve makineler sağlanmıştır.[187]

Yunanistan'dan gelen Müslüman mübadiller, daha çok tarımla uğraşan köylü kesimden oluşmaktaydı. Anadolu'daki köylülere göre teknik konularda daha bilgiliydiler ve tarım ürünlerinin türleri ve nitelikleri konusunda bilinç düzeyleri yüksekti. Bu Türkiye'ye yeni tarım tekniklerinin gelmesi ve üretimin artması açısından önemliydi.[188] Örneğin dört tekerlekli at arabaları kağnıların yerine kullanılmaya başlanmış, ayrıca tarım aletlerinin kullanılmasında ve buğday ekimi gibi konularda değişiklik yaşanmıştı.[189] Makedonya'dan gelen tütüncü mübadiller Trakya'da üretimin artmasına katkı sağlamışlar, bir milyon kilo olan üretim 2-2.5 milyon kiloya çıkmıştı.[190] Diğer taraftan Türkiye'den giden Rum mübadillerin büyük kısmı ticaret, sanayi, hizmet sektörüyle uğraşan kesim olduğundan Türkiye mübadeleyle, çok önemli bir iktisadi gücü elinde tutan nüfusun bir bölümünü kaybetmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyaca tanınmış, incir paketleme sanayi, halıcılık, zeytinyağı gibi sanayi kuruluşları mübadeleden sonra gerilemeye başlamış, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin dış ticareti oldukça azalmıştı.[191] Ancak uzun vadede bu alanlarda Türklerin yer almaları sonucunda ticaret canlanmaya başlamış, ekonomide ulusalcı nitelik güçlenmişti.

Altyapı, pahalılık, sağlık, işsizlik gibi sorunlar yaşayan yeni Türkiye'ye gelen göçmenlerin bu sorunlardan etkilenmemesi mümkün değildi. Ege bölgesine yerleştirilen göçmenleri en çok etkileyen sağlık problemi sıtma olmuştu. Menderes ve Gediz nehirlerinin yağmurun bolca yağdığı mevsimlerde taşması sonucunda çevresinde bataklıklar oluşuyor bu da sivrisineklere ve de sıtmaya neden oluyordu. Bazı dönemlerde çocuk ölümleri %90'ları bulurken sıtma ile mücadeleye 1924 yılı sonunda başlanabildi.[192] Yine, 1924 yılının sonunda, özellikle Samsun ve yakın çevresindeki göçmenlerin perişan bir halde oldukları dönemin Haber ve Cumhuriyet gazetelerinde yer aldı. Muhacirlerin özellikle de çocukların her gün sefaletten ve hastalıktan öldükleri, pek çok köyde göçmenlerin açıkta kaldığı, Samsun

[187] A.g.e., s. 266-268.
[188] Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus…, s. 40; Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 2.
[189] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 267.
[190] A.g.e., s. 274.
[191] Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*…, s. 97
[192] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 150-151.

kumsallarında insanların kilim ve battaniyeler üzerinde iskanlarını bekledikleri çıkan haberler arasındaydı.[193]

Bazı durumlarda büyükçe bir Rum evinin iki farklı mübadil aileye verildiği, köylü göçmenlerin kentlere, kentli göçmenlerin de kırsal yörelere yerleştirildiği gibi durumlar da yaşandı.[194] Göçmenlerin bir kısmının, koşulların olumsuz yönde zorlaması nedeniyle mesleklerini ya da uğraşılarını yapamayacakları yerlere yerleştirilmeleri üretim yönünden önemli kayıplara neden olurken, kendi geçimlerini sağlayıp yeni yaşamlarını kurmalarını geciktirdi. Örneğin tarım alanında geldiği yerde pamuk üretimi yapan bir çiftinin pamuk üretimiyle ilgisi olmayan başka bir bölgeye yerleştirilmesi oradaki toprağın işlenmesini olumsuz yönde etkilemiş, onların uzmanlığından yeteri ölçüde yararlanılmasına mani olmuştur. Bunun sonucunda, yerleştirildikleri yerden memnun olmayan ve geçimini sağlayamayan insanlar, iskan haklarını kaybetmek pahasına kendi imkanlarıyla daha iyi koşullar oluşturabilecekleri yerlere göç etmek istemişlerdir.[195] Göç etmek istemelerinde diğer bir neden de ayrı düştükleri akrabalarının ve komşularının yanlarına gitmek istemeleriydi. Her ne kadar bir aile reisinin kollaması altında bulunan bireyler arasında bölünme yaşanmamış olsa da bir ailenin daha önce evlenmiş çocuklarının başka yerlere yerleştirilmeleri gibi durumlar yaşanmış bu da ülkede iç göçlerin yaşanmasına neden olmuştu. Daha sonra bu iç göçleri engellemek amacıyla 28 Ekim 1925 tarihinde bir yasa ile ister kendi istekleriyle, ister bir zorunluluk ve anlaşma yoluyla Türkiye'ye gelen göçmenlerin yerleştirilecekleri yerde beş yıl boyunca oturma zorunluluğu getirildi.[196] Sonuç itibariyle, Türkiye'ye gelen mübadillerin 268.188'i Marmara'da, 62.580'i Batı Anadolu'da, 46.398'i Karadeniz Bölgesinde iskan olmuştur.[197]

Mübadillerin Türkiye'de iskanı, üretici konuma geçişleri ve topluma katılımları bahsedildiği üzere elbette çok yönlü zor süreçlerden geçti. Ancak sonuçta yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen göçmenlerin büyük kısmı yerleştirilmiş oldukları yörelerde, günlük hayatlarına devam ederek, üretime dönük bir çaba içine girdiler. Zamanla yeni toplumsal ve ekonomik çevreye uyum sağlayarak hem tarımsal

---

[193] A.g.e., s. 151.
[194] A.g.e., s. 158.
[195] 17 Ocak 1924 tarihli bir genelgeye göre, yerleştirildikleri yerlerden ayrılmaya karar veren mübadiller "iskan haklarından feragat" ettiklerine ilişkin bir "taahhüt senedi" vermek zorundaydılar." Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 155.
[196] A.g.e., s. 156.
[197] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 364.

işkollarında hem de küçük el sanatlarında Türkiye'nin üretimine ve ülkenin gelişimine önemli katkılarda bulundular. Diğer taraftan farklı kültürel değerlerini topluma aktardılar.

2.4.2.Yunanistan Açısından Mübadelenin Sonuçları

Bir milyondan fazla göçmeni karşılayan Yunanistan için mülteci sorunu, Yunan devletinin kuruluşundan beri karşı karşıya kaldığı en büyük toplumsal ve ekonomik sorundu. Bu soruna en sürdürülebilir ve siyasal açıdan en uygun çözüm, göçmenlerin tarımsal alanlarda iskan edilmesi olarak görüldü ve tarım arazilerinin artırılması yoluna gidildi. Özellikle Rum mübadillerin en çok iskan edildiği bölge olan Müslümanların mübadele öncesinde yoğun olarak bulundukları Makedonya bölgesinde 1923 yılı itibariyle 1.059.664 dönüm olan ekilebilir arazi 1927 yılında 1.940.972 dönüme yükselmiş[198] buna bağlı olarak da tahıl ve tütün üretiminde artış elde edilmişti.[199] Türkiye'den giden Rum mübadiller ayrıca bağcılık, pamuk ve kenevir üretimi, arıcılık, ipek böcekciliği, hayvancılık, halıcılık, el sanatları gibi alanlara katkı sağlamışlar, diğer taraftan göçmenlerin kırsal alana yerleştirilmesiyle alım, satım, kiralama işleri için örgütlenmeler kurulmaya başlamış, kooperatifçilik ortaya çıkmıştı.[200]

Kırsala yerleştirilen genel sayının %46'sını oluşturan mültecilere yapılan harcama oranı %86.35'i bulmuştu.[201] Kırsal alanlara iskan edilenlere bir parça toprak ile konut dışında hayvan, tohum, ağaç, gübre, araç gereç verilecek ayrıca ilk hasada kadar ailenin tüm ihtiyaçları karşılanacaktı. Bu yardım çiftçilerin hesabına yazılacak ve onlar da peyderpey ödeyeceklerdi. Buradaki asıl amaç, kırsal alanların mültecilerle doldurulmasını sağlamak ve kuzey vilayetlerinin Yunanlılaştırılması sayesinde sınır güvenliğini güçlendirmekti. Amaç Balkan Savaşlarıyla elde edilen verimli topraklara Anadolu'dan gelen nüfus yerleştirilerek hem toprakları işlenebilir kılmak hem de demografik boşluğu doldurmaktı. Başka bir deyişle, Yunan Devleti mültecileri ve özellikle de "Pontus" ve Kafkas kökenli Rumları, Makedonya'daki Slav kökenli yerleşimcilerin Yunanlılaştırılmasının kilit unsuru ve Yunanistan'ın kuzey sınırının

---

[198] Antonios Pavlidis, *Yunan Kaynaklarına…,* s. 24.
[199] Stephan Ladas, *Exchange…,* s. 661-664; 1924-1929 yılları arasında tütün üretimindeki artış için bkz. Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*…, s. 80.
[200] Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*…, s. 80-82.
[201] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 187.

muhafızları olarak görmüştü.[202] Mültecilerin bu bölgeye daimi yerleşmesiyle dilin Yunanlılaşması ve Slav dillerini konuşan nüfusun milli duygularını güçlendirilmesi hedeflenmişti. Ancak Mübadillerin çoğunun Türkçe konuşması ve "Pontus" ve Kafkas Rumlarının davranışlarından dolayı Slav kökenlilerin entegrasyonu planlandığı gibi olmadı. Mülteciler açısından Slav kökenliler "Bulgarlardı" ve kendi evlerine ve tarlalarına yerleşebilmeleri için bu Slav kökenlilerin gitmesi gerekiyordu. Diğer yandan Slav kökenliler de mültecileri mallarına göz dikmiş işgalci ve yağmacı olarak görmekteydi.[203]

Diğer taraftan, Mübadiller Makedonya'ya geldiğinde bölgenin doğusunda yaşayanların büyük bölümü mübadillerle aynı kaderi paylaşıyordu. 1912-1914 yıllarında Trakyalılar, Bulgar ve kıyı Anadolu Rumları ve 1919'da Rusya'nın savaştan çekilmesini takiben Kafkas ve Pontus Rumları bölgeye gelmişti. Bu insanların büyük bir kısmının taşınabilir mallarını alma fırsatları bile olmamıştı. Bu durum yeni gelenlerle aralarında zaman zaman husumete bile neden olabiliyordu. Aynı kültürel altyapıya ya da aynı zihniyete sahip değillerdi; "Pontus" ve Kapadokya lehçeleri gibi farklı lehçeleri vardı, hatta bazıları Türkçe konuşuyordu. Ayrıca, yeni gelen mübadillerle birlikte Müslümanlardan kalan mallara el koyma hayalinde olanların hayalleri de suya düşmüştü. Bir kısmı da Lozan Antlaşmasının imzalanmasından uygulanma safhasına kadar geçen dönemde, Müslümanlarla yapıldığı öne sürülen eski tarihli ya da sahte sözleşmelerle arazileri ellerinde toplamıştı. Müslümanlardan kalan malların mülkiyetiyle ilgili bu çekişmeler kültürel farklılıkların belirginleşmesine ve daha keskin olmasına neden oluyordu.

Gelen mültecilerin çoğu kuzey sınırları korumak için yerleştirildikleri bu bölgelerde yaşadığı büyük sıkıntılardan dolayı yasaklayıcı tedbirlere rağmen ülkenin iç kesimlerine doğru kaymaya başladılar çünkü devlet yardımı olmaksızın bu bölgede yaşamaları olanaksızdı. Açlık, kıtlık, salgın hastalıklar hat safhadaydı. Mültecilerin burada yaşamlarını sürdürebilmeleri için Makedonya bölgesinin modernleştirilmesi gerekiyordu. "Kırları doldurma politikası" gereği buralara yerleştirilen göçmenler bahsi geçen nedenlerden dolayı yeni yaşamlarını kuramıyorlar ve tekrar göç etmek zorunda kalıyorlardı. Kentlere yoğunlaşan göçler nedeniyle kentlerde oluşan ucuz iş gücü işsizliğin zirve yapmasına neden oluyordu. Mültecilerin iskanı için yapılan masraflar

[202] Evangelia Balta, *Nüfus…,* s. 142-143.
[203] A.g.e., s. 146-147.

ve dış borçların artışı 1932 yılında ülkeyi ekonomik iflasa götürecek seviyeye gelmişti.[204]

Kentsel alanlara yerleşen mülteciler, yeni mahalleler ya da günümüzde *prosfigika* adıyla anılan yerleşim alanları oluşturdular.[205] Geldikleri bölgelerin iklimine ve arazilerine benzer yerleri seçerek yeni yerleşim yerleri kuran mübadiller buralara geldikleri şehir ve kasabaların adlarını verdiler. Makedonya'da Mersina (Mersin), Nea Sparte (Yeni Isparta, Nea Trapezounda (Yeni Trabzon), Nea Savastia (Yeni Sivas) gibi yerleşim yerleri bunlardan bazılarıdır.[206]

Diğer taraftan Yunanistan genelinde mübadillerin yerli nüfusla uyum süreci kolay olmadı. Rum mübadiller, yüzyıllar boyunca Anadolu'da yaşattıkları bütün geleneklerini ve kültürlerini Yunanistan'da da devam ettirdiler. Bu durum onlarda bir çeşit kimlik halini aldı. Şehirlerde kendi mahallelerini oluştururlarken yerli halka pek karışamadılar. Bundaki en önemli nedenlerden biri göçmenlerin büyük bir kısmının Türkçe konuşmasıydı. Bu onları farklılaştırmış, yerli halk tarafından soydaş olarak kabul edilmelerini zorlaştırmıştı. Bu konuda devlet bir takım önlemler alma yoluna gitmiş, göçmenlerin bulunduğu okullar açmış, okullarda Türkçe konuşmak yasaklanmış, gece okullarından mezun olmak şartı getirilmişti.[207]

1922 yenilgisinden sonra ülke siyasi yönetimde de çalkantılar yaşamıştı. Anadolu'daki askeri yenilgiye ve gittikçe kötüye giden siyasi ve sosyal şartlara tepki olarak Kral Konstantin'i tahtan indirip oğlu George'u tahta çıkaran askeri darbe gerçekleşti. Bu darbe mültecilerin durumuna kamuoyunun ilgisini çekmekte etkili olurken diğer yandan mültecilerin durumlarının iyileştirilmesini ve yerleştirilmelerini amaçlayan cesur ve katı tedbirler alındı.[208] Küçük Asya Felaketinin sorumlusu olarak görülen, altı üst düzey siyasi ve askeri görevli "vatan hainliği" suçlamasıyla idam

---

[204] Stephan Ladas, *Exchange…,* s. 344.
[205] A.g.e., s. 147-148.
[206] Antonios Pavlidis, *Yunan Kaynaklarına…,* s. 28; İbrahim Erdal, Mübadele…, s. 205, Ayrıca bkz.Kemal Yalçın, Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2017.
[207] Nikos Marantzidis, "Yunanistan'da Türkçe Konuşan Pontuslular ve Uyum Sorunları", *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 104.
[208]Georgios Mavrogordatos, *Stillborn Republic…,* s. 201.

edildi. Darbecilerin bu eylemleri Antivenizelizm ile hesaplaşma ve Venizelizmle kendini özdeşleştirmek olarak yorumlandı.[209]

2.5.Göçmenlerin Siyasi Eğilimleri

Mübadele sürecinden sonra Yunanistan'ın siyasi yapısı, bir tarafta Venizelosçular diğer tarafta Venizelos karşıtları olarak şekillenen bir özellik aldı. Doğdukları toprakları terk etmek zorunda kalan ve geldiklerinden beri onca acı deneyim yaşamış olan mülteciler olanlardan Kral Konstantin'i ve Halkçıları suçlu gördüklerinden Venizelos cephesinde yer almışlar ve Liberal Parti'yi desteklemişlerdi.[210] İşin ilginç yanı büyük ülkü macerasını başlatan ve bu amaç doğrultusunda Birinci Dünya Savaşına katılan Venizelos, 1920 seçimlerini kaybetmesiyle Anadolu'da yaşanan yenilginin yükünden kurtulmuştu. Dimitris Kitsikis, Venizelos'un Anadolu'da yaşananların asıl sorumlusu olmasına rağmen mültecilerin siyasi arenada Venizelos'u desteklemesini "toplu mazoşizm" olarak nitelendirmişti.[211] Karşı tarafta ise, gelen mültecileri Yunan ulusal bütünlüğünün bölünmesinin habercileri olarak gören Antivenizelist cephe vardı. Öyle ki Antivenizelist cephenin tanınmış temsilcilerinden biri, Georgios Vlachos, göçmenleri "yasadışı seçmen kitlesi" olarak nitelendirerek açıkça saldırmıştı. Ona göre bu kitle, sayılarının çokluğu ve yaptıkları hilelerle (seçmen listelerine pek çok kez kayıtlı olarak) yerli nüfusu yasal siyasi gücünden yoksun bırakıyordu ve Venizelos'u güçlü kılıyordu.[212]

Yunanistan'da mülteciler, siyasi yaşamdaki rollerinin farkındaydılar. Dönemin bir mülteci gazetesinde "mülteci faktörünün ülkenin siyasi yaşamında önemli rol oynayacağının kuşkusuz olduğu" yazıyordu. Ayrıca, mültecilerin on yıllar boyunca çeşitli siyasi mücadelelerde bir tarafa güçlü desteklerinin olacağı kesindi.[213] Öyle de

---

[209] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 77; Georgios Mavrogordatos, *Stillborn Republic…,* s. 29.
[210]Onur Yıldırım, "Η ανταλλαγή πληθυσμών του 1923. Προσφύγες και εθνικές ιστοριογραφίες στην Ελλάδα και την Τουρκία",[1923 Nüfus Mübadelesi. Türkiye ve Yunanistan Milli Tarih Yazımında mülteciler], *Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών. Πτυχές Μιας Εθνικής Σύγκρουσης* [Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Milli Bir Çatışmanın Boyutları], AE&KEMO, Kritiki, 2006, s. 69; Ayrıca bkz.Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 255.
[211] Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu [Ελληνοτουρκική Αυτοκρατορία],* çev.V.Aytar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 214.
[212] Georgios Mavrogordatos, *Stillborn Republic…,* s. 204.
[213] Dimitris Pentozopoulos, The Balkan Exchange…, s. 169; Georgios Mavrogordatos, *Stillborn Republic…,* s.184.

oldu. 1924'deki monarşinin kaldırılması yönündeki halk oylamasında ezici çoğunluğu oluşturan mülteciler[214], 1926 ve 1928'deki seçimlerde de belirleyici bir rol oynadılar.

1930'ların başındaki seçimlerde ise mültecilerin liberal partiye destekleri, Türkiye-Yunanistan arasındaki yakınlaşmadan dolayı zayıflamaya başladı. 1930'daki Ankara Antlaşmasına göre Venizelos, mültecilerin Türkiye'deki mallarıyla ilgili Türkiye hükümetinden alacakları tazminata dair ümitlerini, bir maddeyi onaylamasıyla bitiriyordu. Bu durum, mülteciler sadece Venizelos'tan değil siyasi sistemden de uzaklaştırdı. O zamandan sonra mülteciler, Komünist partiyi desteklemeye başladılar ya da daha az oranda dikkatlerini siyasi konulara yönelttiler. Mültecilerin nüfusun yarısını oluşturduğu 1931'de Selanik'teki seçimlerde, seçmenlerin sadece %38'i Liberal parti adına oy verdi(Üç yıl önce bu oran %69 idi.) Diğer taraftan komünistler oylarını ikiye katladılar.[215]

Lozan Konferansından önce, başlangıçta Yunanistan Sosyalist İşçi Partisinde (SEKE,1918) ve daha sonra Yunanistan Komünist Partisinde (KKE,1920) örgütlenen sosyalist Yunanlılar, Yunanistan'ın Batı'nın emperyalist planlarına dahil olduğu yönünde suçlamada bulunmuşlar ve oklarını Küçük Asya Askeri harekatına çevirmişlerdi. Bu planları burjuva eğilimi olarak gören komünistler, Küçük Asya'da Yunan'ın bulunmasını, Bolşeviklerin yaptığı gibi, kaygıyla karşılayarak, Yunanistan'da ve cephede savaş karşıtı propaganda başlatmışlardı. Savaş süresince, Yunanistan Komünist Partisi'nin, özellikle bazı liderlerinin (Serafeim Maksimos ve Nikos Zahariadis gibi Küçük Asya kökenli olanların) eylemleri çeşitli yayınlar tarafından desteklenmişti. Bunun Küçük Asya'da Yunanlı askerler arasında moral bozma ve yılgınlığa neden olduğu, hala Yunanlı bilim adamları arasında tartışma konusudur. Komünist partiyle yakın ilişkisi olan Yunanlı bilim adamlarının Lozan görüşmelerinden önce, bölgedeki batı emperyalist planlarıyla ilgili Komitern'in temsilcisi oldukları bu tartışmanın içindedir. Lozan'da Barış Antlaşması imzalandıktan sonra Yunanlı komünistler gelen mülteciler arasında propaganda yapmaya başlamışlardı. Amaçları bu nüfus mübadelesinin batının emperyalist planlarının yerli işbirlikçileri ve özellikle yerli burjuva sınıfıyla işbirliği sonucunda olduğunu kanıtlamaktı. Yerliler, sözleşme sürecinin ve uygulanmasının neden olduğu olumsuzluklardan sorumluydular. Propaganda ilk sonuçlarını bölgedeki işçilerin toplumsal hareketleriyle gösterdi. Bu

[214] Richard Clogg, *Modern Yunanistan*…, s. 134.
[215] Onur Yıldırım, *"Η ανταλλαγή πληθυσμών…, s*. 75.

işçiler genellikle mülteci kökenliydiler ve Kuzey Yunanistan'ın tarımsal bölgelerine yerleştirilmişlerdi. Fakat, Angelos Elefontis'in belirttiği gibi, komünistler daha fazla destekçi kazanmakta özellikle mülteciler arasında başarısız oldular. Bunun en önemli nedeni ise partideki çekişmelerdi.[216] Diğer taraftan dönemin ileri gelen gözlemcilerinden birinin bahsettiği gibi, "Venizelos'un büyük popülerliği, ılımlı sosyalist başka bir seçeneğin gelişmesine yer bırakmadı." Bu durumda da Komünist Parti siyasi boşluktan faydalandı. Liberal ve Halk parti için büyük bir meydan okuma kaynağı olmaya devam etti. Sonunda 1926'da ulusal seçimlerde meclise girdi. 1932'de ulusal seçimlerde komünistler, mültecilerin yoğun olduğu bölgelerde, Midilli gibi, oylarını neredeyse üçe katladılar.[217] Ancak 1930'lardaki, Metaksas'ın zaferi komünistler için büyük bir darbe oluşturdu ve yayılan komünist etkiye son verdi. 1950'lerden sonra şehir merkezlerindeki göçmenlerin çoğunun tekrar sola döndüğü görülmüştür.[218]

Sonuç olarak, Rum mültecilerin daha baştan siyasetle ilgili oldukları Yunanistan'da, mültecilerin siyasi duruşları ülkenin politik görüşünü önemli ölçüde etkilemiştir diyebiliriz. Bugün, Yunan tarih yazımında, büyük bölümü Makedonya'ya yerleşmiş olan kırsal mülteci nüfusun siyaseten Sağ'da, nispeten daha az olan kentsel nüfusun da Sol'da yer aldığı yönünde hakim bir görüş vardır.[219]

Cumhuriyet'in ilan edildiği Türkiye'de ise tüm ülke nüfusunu yeni ulus devletin ideallerini destekleyecek bir sosyo-politik çerçevede bütünleştirecek, bir "ulusal proje" ortaya konmuştu. Dolayısıyla, bu projenin bozulmasına neden olabilecek tüm olasılıkların önüne geçilmesi yönünde hareket edildi. Muhacirlerle ilgili olarak, muhacirlerin güçlerini birleştirme, belli kurumlarda örgütlenme ve siyasi etkinlikler içerisine girmeleri ülkede kutuplaşmalara neden olacağı gerekçesiyle engellenmişti. Dönemin İçişleri Bakanı Recep Bey, 5 Kasım 1924'te Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında; "*muhacirlerin oluşturduğu örgütlerin, hükümetin görüntüsünü sarsan veya ülke genelinde hükümet karşıtı hareketlerin çıkmasına neden olan politik etkinlikler içerisinde olduğunu; bu örgütlerin hepsinin yasaklandığını ve yerel hükümet daireleri tarafından kaldırıldığını, liderlerinin ilgili mahkemelere sevk edildiklerini"* ifade

[216] A.g.m, s. 76-78.
[217] Mark Mazower, "The Refugees, the Economic Crisis and the Collapse of Venizelist Hegemony, 1929-1932", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδων 9*[Küçük Asya Araştırmaları Bülteni 9] 1992, s. 122.
[218] Evangelia Balta, *Nüfus…,* s. 41.
[219] A.g.e., s. 34.

ederek *"ülkeyi kutuplaştırmaktan başka amaç gütmeyen bu gibi eğilimlerin bütünüyle yasaklanması için belge hazırladığını*" belirtmişti.[220] 1924-1933 arası dönemde Türkiye'de var olan siyasi olarak aktif bir muhacir örgütü bulunmamaktadır.

1930'un ilk aylarında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulmasından sonra muhacirlerin etkisi siyasi arenada hissedilmeye başlandı. Yapılan bazı araştırmalar, SCF'nin nüfusun çoğunluğunu muhacirlerin oluşturduğu bölgelerden daha fazla destek aldığını iddia etmektedir. Yine bazı araştırmalara göre, Büyük Bunalım'dan etkilenen ve topraklarının tapularını alamayan muhacirlerden bazıları tepkilerini SCF'nin yerel bürolarındaki listelere kayıt olarak göstermişlerdi. Bunlar arasında, kredi başvuruları Ziraat Bankası tarafından reddedilen ve hükümetten destek göremeyen muhacir kökeni olan veya olmayan köylüler de vardı. 1930 seçimlerinde SCF, 37 bölgede seçime katıldı ve önemli muhacir nüfusuna sahip üç büyük şehirde; İzmir, Aydın ve Samsun'da seçimi kazanırken muhacirlerin yerleştirildiği Batı Trakya ve Güney Marmara gibi bölgelerde de başarı gösterdi. SCF'nin kapatılmasından sonra 1946'dan sonra çok partili sisteme geçişle beraber daha çok Demokrat Parti'yi destekleyen tarım üreticileri arasında mülteciler de vardı.[221]

III. BÖLÜM

TÜRKİYE VE YUNANİSTAN'DA MÜBADELE ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Uygulanma süreci yaklaşık on yıl kadar süren (1923-1933) Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin iki ülke araştırmacıları, yazarları tarafından incelenmesi, yazılması, konuyla ilgili çalışmaların yapılması farklı dönemlerde başlamıştır.

Yunan ordusunun Anadolu'da yaşadığı yenilgiden sonra, dokuz yüz bin civarında insanın göç ederek geldiği ve mübadele antlaşmasından sonra zorunlu bir şekilde yerlerinden ayrılan insanlarla birlikte toplamda bir milyonu aşkın Rum göçmeni karşılayan Yunanistan'da, mübadeleyle ilgili çalışmalar Türkiye'ye göre daha erken dönemde başladı. Özellikle, yenilginin ve böylesine büyük rakamdaki mübadil nüfusun şokunu yaşayan Yunanistan'ın, ülkenin siyasi ve toplumsal olarak bir an önce

[220] Onur Yıldırım, *Diplomasi…,* s. 257-258.
[221] A.g.e., s. 259-260.

toparlanabilmesi için mübadelenin ülke çıkarlarına olduğunu savunan söylemlere ihtiyacı vardı. Milli homojenliğin sağlandığı ve mübadillerin ülke ekonomisine katkısı olduklarını savunan çalışmalar bu amaca hizmet etti. Özellikle, Stephan Ladas'ın "The Exchange of Minorities :Bulgaria, Greece and Turkey" başlıklı kitabı (1930) ve Dimitris Pentzopoulos'un "The Balkan Exchange of Minorities and its impact upon Greece, Paris, Lahey." adlı doktora tezi (1961), mübadeleyi iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları çözen ve etnik, dini türdeşliği sağlayarak ulus devleti pekiştiren bir olay olarak sunarak Yunan tarih yazımını sonraki yıllarda önemli derecede etkiledi.

Diğer taraftan, 1930'lu yıllarda Yunanistan için çok önemli bir çalışma duyarlı kişiler tarafından yürütülmeye başlatıldı. Daha sonraları Küçük Asya Araştırmaları Merkezi adını alacak Etnolojik Müzik Arşivleri Merkezi, Merlier çifti önderliğinde bir grup gönüllü kişi, Anadolu'dan ve Trakya'dan gelen mültecilerin şarkı ve müziklerini, bestelendikleri ve yorumlandıkları mekan ve koşullarla ve onları yorumlayanlara dair bilgilerle beraber bir bütün içinde kayıt altına almaya başladı. Daha sonra çalışmalarının alanını genişleterek ve mübadillerin sözlü tanıklıklarına başvurarak sözlü tarih çalışmalarına ağırlık verdi. Birçok mübadille yapılan röportajlar, ses kayıt cihazlarıyla kaydedildi ve yazıya aktarıldı. Yaşananlar hafızalarda tazeyken yapılan bu çalışmalar önemli kayıtlar oluşturdu. Yunanistan'da 80.000'e yakın insana ait 145.000 sayfalık anket çalışması yapılarak bu insanların deneyimleri, gözlemleri, duyguları kayda alındı, onların yerleşim coğrafyası, tarihi, dili ve müziği üzerine önemli bulgular muhafaza edildi.[222] Bu merkez, 1940'lardan 1970'lere kadar, Yunanistan'da nüfusa ilişkin araştırma ve belge oluşturmayla ilgili tek kuruluş oldu.[223]

Türkiye'de ise aynı dönemde benzer çalışmalara rastlamak mümkün değildir. Ne devlet destekli ne de sivil kuruluşlar tarafından bu tür çalışmaya girişilmedi. Diğer taraftan, Yunanistan'dan gelen mübadillerin büyük çoğunluğunu köylü kesim oluşturduğundan okuryazarlık oranı azdı. Dolayısıyla aralarından yazarların çıkma olasılığı düşüktü. Günlük veya anı defteri tutmak gibi bir alışkanlıkları olmadığından mülteciler tarafından o dönemde yazılmış anılara rastlamak da pek mümkün değildir.

Yunanistan'da mübadele üzerine tartışmalar ve araştırmalar 1930'lu yıllarda başlarken Türkiye'de çok geç bir dönemde başladı. Türkiye'de Mübadele ile ilgili

---

[222] Kemal Arı, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik Durum Saptaması", *Körfezde Zaman,* İzmir Araştırmaları Kongresi, Der.Eren Akçiçek, Mustafa Mutluer, Cüneyt Kanat, Ege Üniversitesi, İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, Edebiyat Fakültesi, İzmir, s. 128.
[223] Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus…, s. 32.

çalışmaların neden geciktiği, neden uzun yıllar boyunca bu konuya ilgi duyulmadığı ve suskunluk yaşandığı da günümüz araştırmacılarının üzerinde durdukları konulardan biri oldu. Bu konuyla ilgili öne sürülen en önemli sebeplerden biri hiçbir materyalin biriktirilmemiş ve kaydedilmemiş olmasından konuyla ilgili kaynakların yetersiz olduğudur.[224] Diğer bir neden olarak bazı araştırmacılar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde devletin, milli kimlik konusuna yoğunlaştığını, mübadeleyi gündemde tutmanın Lozan Antlaşması'nın ve sonuçlarının eleştirilmesini ve ulusal kimliğin homojenliğinin tartışılmasını beraberinde getireceği için üzerinde durulmak istenen bir konu olmadığını belirtmişlerdir.[225] Diğer nedenler olarak demografik sonuçlar, Yunanlıların Türklere göre daha zor şartlarda ülkelerine gittikleri ve Türklerin Balkan Savaşlarından bu yana Anadolu'ya yaşanan göçler nedeniyle zaten çok uzun zamandır göç olgusuna alışık oldukları gibi nedenler gösterilmiştir.[226]

Justin Mac Charty ise Türkiye'deki bu ilgi eksikliğinin nedenini yeni devletin önceliklerine, tercihlerine ve yaklaşımlarına bağlarken, yeni kurulan modern Türkiye ile birlikte bir batıya dönüş stratejisi başladığını, iki devlet ve toplum arasındaki güvensizliklerin ve düşmanlıkların gündemde tutulmak istenmediğini belirtmektedir. Ancak asıl nedenin bu olmadığına işaret eden Kemal Arı'ya göre, Türkiye'de bilimsel araştırmaların sığlığı ve devletin bilimsel araştırmalara dönük süregelen ilgi eksikliği asıl nedeni oluşturmaktadır.[227] Ona göre Türkiye'deki mübadele konusundaki ilgisizliğin önemli nedeni, siyasal tutum ve tercihten değil duyarsızlıktan kaynaklanmaktadır. Nüfusunun neredeyse yüzde kırkı bir şekilde göçü ya da göçle ilgili sorunları yaşamış bir ülke olan Türkiye'de göç konularını irdeleyen araştırmaların çok yetersiz olmasının ancak bu duyarsızlıkla açıklanabileceğini belirtmektedir.[228]

Türkiye'de mübadillerin hafızalarında yer eden anıların dışa vurumu, başka deyişle sözlü tanıklıklar 90'lı yılların başına kadar görülmedi. Bu süreç zarfında

---

[224] Şener Aktürk, "90.Yılında Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular, Sempozyum Bildiri Metinleri", İstanbul, 2016, s. 277; Elçin Macar, "90.Yılında Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular, Sempozyum Bildiri Metinleri", İstanbul, 2016, s. 265.

[225] Elçin Macar, "*90.Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular, Sempozyum Bildiri Metinleri"*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 265-266.

[226] Herkül Milas, "Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele. Benzelikler ve Farklar" *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Ekim 2005, s. 133; Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus…, s. 33.

[227] Kemal Arı, "Mübadele Araştırmalarına…, s. 123.

[228] A.g.m., s. 122.

Mübadeleyi yaşayan birinci kuşak mübadillerin pek çoğu yaşamını kaybetti. İkinci kuşak mübadiller daha çok aile içi anlatımlardan bildiklerini, aile büyüklerinin yaşadıklarını aktardılar. Başta Kemal Yalçın ve İskender Özsoy gibi yazarlar hayatta olan birinci kuşak mübadillerle ve yakınlarıyla yaptıkları ayrıntılı görüşmelerin metinlerini kitaplaştırarak mübadelenin insan boyutunun kamuoyuna ulaştırılmasında önemli rol oynadılar.[229] Bu konuda Lozan Mübadilleri Vakfı'nın çalışmaları da önemlidir.

Her iki taraf için ortak olan nokta şu ki, her ne kadar Yunan tarafında mübadele konusu daha erken dönemde çalışılmaya başlansa da mübadelenin tarihsel sürecine, 1922 yılının öncesindeki ve sonrasındaki gelişmelere, mülteci hafızasına, deneyimlerine tarih yazımında, edebiyatta, sinemada, belgesel çalışmalarında 90'lı yılların başından itibaren başlayan ve artarak devam eden bir ilgi görülmektedir. Bunun nedenleriyle ilgi olarak; devletlerarası ilişkiler, değişen siyasi ve toplumsal yaklaşımlar, ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin daha fazla imkanlara sahip olmalarıyla, kökenlerine, atalarının memleketlerine dair araştırmalarının artması, Yunanistan'daki mübadil kuşaklarla iletişime geçmeleri, karşılıklı ziyaretler gibi nedenler sıralanabilir. Ayrıca gelişen teknoloji, araştırmacılara daha çok imkan sağlayarak konuyla ilgili daha fazla çalışmanın yapılmasının önünü açmıştır. Akademik çevrelerde bu konuya olan ilginin artmasıyla 90'lı yıllardan sonra daha fazla yüksek lisans ve doktora öğrencisi, tez çalışmalarında bu konuyu seçmiştir. 1940'da Mihri Belli'nin ve 1949'da Safiye Bilge Temel'in konuyla ilgili yüksek lisans çalışmalarından sonra Kemal Arı'nın 1988 yılında hazırladığı "*1923 Türk-Rum Mübadele Antlaşması Sonrasında İzmir'de Göçmenler*" adlı yüksek lisans tezi ile aynı kişinin 1993'te tamamladığı "*1923 Türk-Rum Mübadele Antlaşması Sonrasında Türkiye'de Göçmenler*" adlı çalışmalar, Türkiye'de mübadeleye akademik düzeyde eğilen ilk çalışmalar oldu.[230] Ayrıca 2005 yılında kuruluş süreci tamamlanan amacı yeni araştırmalar ve ortak projelerin yapılmasını desteklemek olan Bilgi Üniversitesine bağlı Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi de önemli bir adım oldu.

90'lı yıllarda ve sonrasında iki ülkede de bilim adamlarının ayrı ayrı ya da örgütlü olarak söz konusu sorunların gizli boyutlarını kanıtlama ya da yeniden

---

[229] Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları*, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2017. İskender Özsoy, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.

[230] Kemal Arı, "Türk Roman ve Öyküsünde "Mübadele", *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic I/1,* (2017 Yaz), s. 5-11.

inceleme çabalarının dışında iki taraflı ya da uluslararası düzeyde önemli bir hareketlenme görüldü:

1998 Eylülünde, Renee Hirschon, Queen Elisabeth House Üniversitesi Mülteci Çalışmaları Programı iş birliğinde 16 Yunan ve Türk araştırmacının katılımıyla bir kongre düzenledi. Bu kongrenin ürünü 5 yıl sonra kitap haline getirildi. Hem Türkçe hem İngilizce olarak yayınlandı.[231]

7-8 Kasım 2003 tarihinde, İstanbul'da, o zamanlar yeni kurulmuş olan Lozan Mübadilleri Vakfı'nda gerçekleştirilen, "*Türkiye-Yunanistan Arasında Gerçekleştirilen Nüfus Mübadelesi, 80. Yıl Dönümü Sempozyumu*". Bu kongredeki konuşmalardan pek çoğu bir kitapta toplandı: 2006 yılında Yunanistan'da Azınlık Grupları Araştırma Merkezi tarafından Konstantinos Tsitselikis'in düzenlemesiyle "*Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών, Πτυχές Μιας Εθνικής Σύγκρουσης"* (Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi. Milli Bir Çatışmanın Boyutları), Türkiye'de 2005 yılında, Müfide Pekin'in düzenlemesiyle, "Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi" ismiyle hem Türkçe hem Yunanca olarak yayınlandı.[232] Kitap, Yunan ve Türk araştırmacıların 22 makalesini içermektedir.

Renee Hirschon, 1989 yılında "Mübadele Çocukları" başlıklı kitabıyla mübadillerin toplumsal yapıya uyumlarının resmi söylemdeki gibi kolay olmadığını gözler önüne serdi.[233]

1990'lı yıllarda, Yunan yazar Anastasia Karakasidos'un "Fields of wheat, hills of blood, Passeges to Nationhood in Greek Macedonia 1870-1990" (Buğday Tarlaları, Kan Tepeleri, Yunan Makedonya'sında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990) adlı kitabı, mübadele ve sonraki iskan sürecinin Yunan devleti tarafından Makedonya'daki azınlıklara karşı bir asimilasyon aracı olarak kullanıldığına işaret

---

[231] Renee Hirschon,*Crossing the Aegean. An appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey*, Berghahn Books, New York ve Oxford, 2003; Renee Hirschon, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005.

[232] Konstantinos Tsitselikis, *Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών, Πτυχές μιας Εθνικής Σύγκρουσης,* Εκδόσεις Κριτική, Atina, 2006; Müfide Pekin, *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Ekim 2005.

[233] Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 109, İstanbul, Mart 2015.

ettiğinden yazarın büyük tepkiler görmesine neden oldu. Bu eser Yunanistan'daki hakim söylemi derinden sarstı.[234]

1992 yılında, Georgios T.Mavrogordatos, "Το Ανεπάναληπτο Επίτευγμα"[235] (Tekrar Edilemeyen Başarı) adlı makalesinde Yunan Devleti'nin Küçük Asya'dan gelen mübadilleri bütünüyle entegre ve asimile etmede "eşi benzeri görülmemiş başarı" gösterdiğini yazdı. Bu çalışma, Yunan mübadillerin yerleştirilmeleri sırasında yaşadıkları sıkıntılara ve uzun yıllar devam eden ekonomik ve toplumsal sorunlarına yoğunlaşan yazarlar tarafından eleştirildi.

Bruce Clark'ın "İki Kere Yabancı" adlı kitabı (2006)[236], Mübadele konusunda uluslararası okuyucu kitlesinin dikkatini çekmede son derece başarılı olan başka bir eser oldu. Yunan Devlet Televizyonu ERT, 2011 yılının Eylül ayında bu kitaptan esinlenerek hazırladığı belgeselde Mübadele'nin bir insanlık suçu olduğu vurgusunu ön plana çıkardı. Benzer bir çalışma Türkiye'de Ömer Asan tarafından "Kardeş Nereye: Mübadele" isimli belgesel ile yapıldı.

Antonis Liakos tarafından derlenen "*Το 1922 Και Οι Προσφυγίες. Μια Νεα Ματιά*"[237] (1922 ve Mülteciler. Yeni Bir Bakış) başlıklı derleme kitapta yeni bakış açıları gösterilmeye ve iki tarafın da mülteci dramının boyutları aydınlatılmaya çalışıldı. Ayrıca mülteci hafızasının oluşmasına ve gelişmesine götüren koşullar ve etkenlerle ilgili konular ortaya konuldu.

Vally Lytra'nın "When Greeks and Turks Met. Interdisciplinary Perspectives on the Relationship Since 1923" (Yunanlılar ve Türkler Buluştuğunda. 1923'den bu Yana İlişkiler Üzerine Disiplinlerarası Perspektifler)[238] isimli derleme kitabı, Londra King's College Yunan Çalışmaları Merkezinin, SOAS (School of Oriental ve African Studies) Yakın ve Orta Doğu Dil ve Kültür Bölümü, Türk Çalışmaları Programı ile iş

---

[234] Anastasia Karakasidou, *Fields of Wheat, Hills of o blood, Passeges to Nationhood in Greek Macedonaia, 1870-1990*, Chicago: The University of Chicago:The University of Chicago Press, 1992; Anastasia Karakasidou, *Buğday Tarlaları, Kan Tepeleri, Yunan Makedonya'sında Millet olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010.

[235]Georgios T.Mavrogordatos, "Το Ανεπάναληπτο Επίτευγμα" Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Bülteni,1. Cilt, 1992.

[236] Bruce Clark, *İki Kere Yabancı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Çev.Müfide Pekin, İstanbul, 2008.

[237] Antonis Liakos, *Το 1922 Και Οι Προσφυγίες. Μια Νεα Ματιά*. Εκδοσεις Νεφελη, Αθήνα, 2011.

[238] Vally Lytra, *When Greeks and Turks Met. Interdisciplinary Perspectives on the Relationship Since 1923*, Routled Publisher, 2014.

birliğinin bir ürünüdür. 2003 yılından sonra lisans programında, Türk-Yunan Çalışmaları ortak dersleri verilmeye başlandı. Ayrıca 2013 ilkbaharında akademisyenler ve yeni araştırmacılar arasında *Greek and Turkish Encounters* (Yunan ve Türk Katılımcılar) adıyla 40 seminer gerçekleşti.[239]

2015 yılında, genel olarak Pontus Helenizmi üzerine çalışmalarıyla bilinen tarihçi Vlasis Agtzidis'in, "Μικρά Ασία, Ένας Οδυνηρός Μετασχηματισμός (1908-1923)[240]" (Küçük Asya, Acı Verici Bir Dönüşüm (1908-1923)) adlı kitabı son dönemde Yunanistan'da Mübadele ve Yunan tarih yazımında mübadelenin yeriyle ilgili yapılan çalışmalardan biridir.

2008 yılında Yunanistan'da en çok satılan kitaplardan biri olan "*Δακρυσμένη Μικρασία*" (Gözleri Yaşlı Küçük Asya) adlı kitabın yazarı Vasilis I.Tzanakaris'in devlet ödülü alan kitabı "*Στο Όνομα της Προσφυγιάς*"[241] [Mülteciliğin Adına] (2014), 1922-1924 arası dönemi ayrıntılarıyla incelemektedir.

1998 ve 2003 yılında düzenlenen kongrelerin ürünleri olan Renee Hirschon'ın, "Crossing the Aegean. An appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey" (Ege'yi Geçerken: 1923 Yunan-Türk Zorunlu Nüfus Mübadelesi Değerlendirmesi) derleme kitabı ve Müfide Pekin'in "Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi" isimli derleme kitabı Türkiye'de mübadelenin tarihçilerin gündemine girmesinde dönüm noktası olmuştur. Yeniden Kurulan Yaşamlar adlı sempozyumdan sonra, bu konuya akademik ilgi artmıştır. Ayrıca 1995 yılında Kemal Arı tarafından yazılan *Büyük Mübadele*[242] isimli kitap, mübadeleyle ilgili Türk tarih yazımında önemli bir yere sahiptir. Çalışma, 1923-1930 yılları arasındaki yedi yıllık zaman dilimini esas alır; Türk-Yunan savaşının bitiminden mübadele olayının yaşanması, göçmenlerin taşınması, yerleştirilmesi, üretici konuma geçmesi, yeni toplum yapısına uyum evreleri gibi konuları

---

[239] Angelos Palikidis, "Τα Παιδία Της Ιφιγενειας: Η Σύμβαση της Λοζάνης και Ανταλλαγή Πληθυσμών Στην Ιστοριογραφία, Τη Μνήμη και την Εκπαιδευση [İfigenia'nın Çocukları, Tarih Yazımında, Hafızada ve Eğitimde Lozan Antlaşması ve Nüfus Mübadelesi]", *Διεπιστημονικές Διαδρομές Από το Παρόν στο Παρελθόν [Bugünden Geçmişe Disiplinler Arası Yollar]* K&M.ANT.STAMOULİS Yayınları, Selanik, 2017, s. 312.

[240] Vlasis Agtzidis, *Μικρά Ασία, Ένας οδυνηρος μετασχηματισμός (1908-1923)* [Küçük Asya, Acı verici bir dönüşüm (1908-1923], Kiriakos Papadopoulos Yayınları, 2015, s. 14.

[241] Vasilis I.Tzanakaris, *Στο Ονομα της Προσφυγιάς* [Mülteciliğin Adına], METAIXMIO Yayınları, Atina, 2009.

[242] Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul,1995.

kapsamaktadır. Ayrıca 2006 yılında basılan İbrahim Erdal'ın "Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)[243]" konulu doktora tezi, akademik alanda yapılan önemli çalışmalardan biridir.

Her iki ülkede de mübadillerin oluşturduğu dernekler, bilgilerin toplanıp derlenmesinde, anıların yazılmasında önemli rol oynadılar. Türkiye'de 2001 yılında kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı bu konuda önemli çalışmalar sundu. Bu çalışmalar içinde en önemlilerinden biri de Mihri Belli'nin 1940 yılında, "*Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi/Ekonomik Açıdan Bir Bakış*" adlı Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi üzerine çalışılmış ilk yüksek lisans tezini ABD'deki üniversitenin mikrofilm arşivinden bulması ve Türkçe 'ye çevirtip kitap haline getirmesidir. 30'lu yılların sonlarında, mübadelenin etkileri henüz çok tazeyken yapılan bu çalışma, iktisadi sonuçların ve sosyal yansımaların incelenmesi bakımından önem taşımaktadır. Çalışma, mübadillerin varışından malların tasfiyesi, iskan, konut, kamu hizmetleri gibi bütün bu sürecin mali boyutları hakkında bilgi verirken, Türk ve Yunan mübadillerin göç edişleri ve iskanlarını, her iki ülke açısından ayrı ayrı ele alarak taraflar açısından mukayese yapılmasına imkan sunmaktadır.[244] Yazar, sonuç bölümünde nüfus mübadelesine eleştirel yaklaşımına yer vermektedir. Erken dönemde yapılan çalışmalardan bir diğeri de Safiye Bilge Temel'in 1949 yılında yazdığı *Türk Yunan Nüfus Mübadelesi: Mübadeleye Yol Açan İthilafların Analizi* isimli yüksek lisans tezidir.

1995 yılında Kemal Arı'nın doktora tezinin yayınlanmasından ve 2001'de Lozan Mübadilleri Vakfının kurulmasından sonra mübadeleyle ilgili eserlerde ve akademik çalışmalarda, Türk-Yunan Savaşı, Mübadeleye Giden Süreç, Mübadele ile ilgili diplomatik temaslar ve Lozan Antlaşması, mübadelenin gerçekleşmesi, Mübadillerin Türkiye'ye gelişi ve mübadelenin toplumsal sonuçları gibi konular eşit ağırlıkta incelenmiş, nüfus mübadelesinin neden olduğu insan dramlarına yer verilmiştir.

3.1.Türk ve Yunan Tarih Yazımında Mübadele

1821 yılında başlayan bağımsızlık mücadelesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimdeki zayıflıklarından faydalanarak bağımsızlığını kazanan ilk ulus olan

[243] İbrahim Erdal, *Mübadele, Uluslaşma sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, İstanbul, 2006.
[244] Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi, Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2006.

Yunanlılar, taşıdıkları ideolojik ve ülküsel değerler doğrultusunda Osmanlı'ya karşı gelişirken, süreç içinde kaçınılmaz olarak "öteki" her iki toplumun tarihinde şekillenmeye başladı. Bundan sonra yaşanan olaylar, her iki ulusun tarihinde farklı değerlendirmelerle ve bakış açılarıyla şekillenirken, ulusların kendi 'doğruları' ortaya çıktı. Farklı iki toplumun ortak bir yaşanmışlık karşısında ortak bir toplumsal hafızaya, hislere sahip olması mümkün olmadığı için bu sonuç son derece normaldi. Örneğin, 1821 yılı Yunanlılar için yeniden doğuş: 'diriliş' yani kurtuluş mücadelesinin kazanıldığı anı simgelemektedir. Çünkü Yunan tarih tezi genel olarak, Yunanlıların tüm batı uygarlığını yaratan antik Yunanın torunları olduğunu ve 400 yıllık Türk egemenliğinin Batı'nın ışığı olan Yunanlıları bu şanlı geçmişten kopardığını ve geri kalmalarına sebep olduğunu savunmaktadır. Bu anlayışa göre Batı'nın yaşayıp da Yunanistan'ın yaşayamadığı bütün ekonomik ve sosyal gelişmelerin tek sorumlusu Türk egemenliğidir. Türkler için ise 1821 tarihi Rumların, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde iyi koşullara ve haklara sahip oldukları halde ayaklanmalarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecini başlatan bir olayı simgelemektedir.[245] Benzer şekilde 1922, Türkler için bağımsızlık mücadelesini ve yeni bir devlete giden süreci temsil ederken Yunanlılar için 1922 tarihi, Çağdaş Yunan aydınlanmasının ortaya çıkışıyla başlayan ve yenilikçi modellerin Yakın Doğu'ya taşınmasıyla şekillenen büyük bir tarihi dönemin bitişini simgeleyen, Çağdaş Yunan tarihinin önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Diğer taraftan, bazı Yunanlı tarihçilere göre, Osmanlı İmparatorluğundaki azınlıkların aşırı bir milliyetçilikle yok edilmesinin hedeflendiği bir sürecin de son noktasıdır. Vlasis Agtzidis, *Mikra Asia* (Küçük Asya) adlı kitabında bu süreçten bahsederken "*Yeni Türkler, 1913'de son şeklini almış bir ideolojiye sahiptiler. Bu ideolojinin somut planı Osmanlı İmparatorluğundaki önce Yunanlıların sonra da Ermenilerin temizlenmesiydi. Bu arındırmalar bölgelere göre farklı şekiller aldılar ve en son Küçük Asya Felaketiyle tamamlandı. (…) Küçük Asya'nın homojen ulus olması için girişimler, zorla nüfusların mübadelesiyle Osmanlı toplumunun iç işleyişinde yayılıyordu, anlaşılmaz boyutlar almıştı ve yeni Türk devletinin gönderdiği gizli talimatların temeli olmuştu*" ifadelerini kullanmaktadır.[246] Yazar, "Yurttan Koparılışı Onaylayan Protokol" (Το πρωτόκολλο που σφράγισε το μεγάλο ξεριζωμό) adlı makalesinde de 1914 yılında Hristiyan nüfusun soykırıma

[245] Damla Demirözü, "İlk Dönem Yunan Romanında (1834-1880) Öteki İmajı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 43, 1 (2003), s. 172-175.
[246] Vlasis Agtzidis, *Μικρά Ασία, Ένας οδυνηρος μετασχηματισμός (1908-1923)* [Küçük Asya, Acı verici bir dönüşüm (1908-1923], Kiriakos Papadopoulos Yayınları, 2015, s. 14.

uğradığını ve milliyetçi yeni Türkiye'de sağ kalanların kaderinin ise önceden belirlenmiş olduğunu iddia etmektedir.[247]

Yunan resmi tarihçiliği, 1919-1922 yılları arasında süren savaş sonrasında Anadolu'da yaşanan yenilgiyi ve sonrasında yaşananları bir trajedi ve Küçük Asya Felaketi olarak anlatırken Türk tarihçiliği bu süreci, ülkenin yeniden doğuş zaferi ve Kurtuluş Savaşı'nın bizzat kendisi olarak yazdı. "Küçük Asya Felaketi", Yunanistan için *Megali İdea'nın* (Büyük Ülkü) ölümünü, modern Türkiye içinse İmparatorluğun külleri üzerinde yeniden doğuşunu ifade etti.[248] Yunanistan'da Büyük Yunanistan hayalini sona erdiren ve Helenizm'in kaderini değiştiren "Küçük Asya Felaketi'nin" hatıraları, siyasi söylemin ve Yunan ulusal kimliğinin belkemiğini oluşturduğu gibi Yunanistan'ın tarih yazımında da önemli bir yer edindi. Emilia Salvanou, 2018 gibi çok yakın bir zamanda yayınlanan kitabında, Küçük Asya'nın, Pontus'un, Trakya Helenizmi'nin, Küçük Asya Felaketi'nin ve mülteciliğin, Çağdaş Yunanistan'da tarihi hafızanın ve kültürün şekillenmesinde temel ögeleri oluşturduğunu belirtmektedir."[249]

Yunanlı tarihçiler, en ufak ayrıntısına kadar mübadeleyi ülkenin etnik ve ulusal saflığını pekiştirmede bir dönüm noktası olarak alırken mübadillerin anavatanlarına katılımları siyasetçilerin ve aydınların, özellikle Venizelosçu taraftarların söylemine, mübadelenin ilk on yılında milli birlik açısından başarıyla gerçekleştiği yönünde eklendi. Yeni bir devletin kuruluş aşamasının anlatımına yoğunlaşan Türk tarihçileri içinse mübadele, ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasi koşullarında doğrudan etkileri olmasına rağmen, bu süreçte yaşanan olaylardan biri olarak kaldı, gereken ilgiyi görmedi. Sonuç olarak mübadelenin tarihteki yerini belirlemede politik yaklaşımlar ve öncelikler etkili oldu. Diğer taraftan geçen zamanın etkisi ve getirdiği değişimlerle geçmişten bugüne her iki ülkenin tarih yazımında farklı bakış açılarının ortaya çıkması kaçınılmaz oldu.

Milliyetçi Yunan akademik yaklaşımı uzun yıllar boyunca mübadeleyi Yunan ulusunun var olan öyküsüne dahil ederek bütün zorluklarına rağmen Yunanistan'ın bu

---

[247] Vlasis Agtzidis, "Yurttan koparılışı onaylayan protokol" (Το πρωτόκολλο που σφράγισε το μεγάλο ξεριζωμό, http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=342565 (10 Şubat 2018).

[248] Christina Koulouri, *Συνθήκη της Λωζάννης: Ξεριζωμός Στο Όνομα της Ειρήνης [Lozan Antlaşması: Barış Adına Yurdundan Koparılma], www.tovima.gr/2013/01/05/society/politiki-synthiki-tis-lwzannis-kserizwmos-sto-onoma-tis-eirinis/, (5 Ocak 2013).*

[249] Emilia Salvanou, *Η Συγκρότηση της Προσφυγικής Μνημης, το παρελθόν ως ιστορία και πρακτική, [Mülteci Hafızasının Oluşumu, Tarih olarak geçmiş ve pratikte geçmiş], Nefeli Yayınları, Atina, 2018, s. 11.*

trajik olayın üstesinden başarıyla geldiğini savundu. Mübadelenin gerçekleşmesi Yunan toplumunun katlandığı bir trajedi olarak görülürken, Yunan devletinin bu büyük zorluğun başarıyla üstesinden gelmesi, Yunan devlet geleneğinin gücünün bir kanıtı olarak değerlendirildi. Olayın trajik yönü, siyasi ve tarihi söylemlere etkili bir biçimde dahil edildi. Yunan devletinin büyük miktardaki mülteci akınının üstesinden gelmesi bir başarı öyküsü olarak gösterilirken bu başarıyı destekler nitelikte görüşler, yabancı bilim adamları tarafından da ifade edildi. Örneğin, İngiliz tarihçi Douglas DAKİN, 1960'ların sonunda yazdıklarıyla o dönem hakim olan söylemin en önemli temsilcisi oldu. "(…)*Ancak, Yunanistan, bütün durumlarda olduğu gibi hacını büyük bir cesaretle kaldırdı. Yüzyıllardır işlediği toprakları feth ederek değil fakat bir milyondan fazla evladını Yunanistan'a kabul ederek. Hiçbir ülke, bu durumda Yunanistan'ın başardıklarını başaramadı*".[250]

Yunan akademik anlayışında mültecilik geçmişine sahip bazı yazarlar ise, Yunan devletinin erdemlerinden daha çok, mültecilerin Yunanistan'ın yeniden yapılandırılması ve ekonomik kalkınmasındaki katkılarına yoğunluk verdiler. Batı karşıtı bir tutum içinde olanlar ise, savaşta desteklerini çekerek Yunanistan'ın savaşta yenilmesine ve dolayısıyla "Küçük Asya Felaketini" ve ardından mübadeleyi yaşamalarına sebep olan Büyük Güçleri suçladılar. Görüşler arasında farklılıklar olsa da, mübadelenin kaynağını Türk tarafına yükleme ve olayın Yunan devleti, toplum ve ekonomisi açısından sonuçlarını vurgulama Yunan tarih yazımının en önemli özelliği oldu.[251]

Nüfus mübadelesini, devletlerarası anlaşmazlıkların ve azınlık sorunlarının uluslararası bir kuruluşun gözetiminde (Milletler Cemiyeti) çözülmesi açısından değerlendiren Uluslararası akademik yaklaşımla Yunan akademik yaklaşımın birbirlerine benzedikleri nokta Türk –Yunan nüfus mübadelesini soyut bir tarihsel olay olarak ele almalarıydı. Bu bakış açısına göre azınlık nüfusun her iki tarafta da ortadan kaldırılması ulusal güvenlik koşullarını önemli ölçüde iyileştirmiş, söz konusu ülkelerde bir nevi etnik türdeşlik sağlamış, ulus devletin oluşturulmasında önemli rol oynamıştı. Mültecilerin bu süreç zarfında birçok engelle karşılaşmalarına rağmen böyle bir antlaşmanın uzun vadedeki yararları kısa vadeli zararlarından çok daha fazla olmuştu. Mübadil nüfus, yabancı ve çoğu zaman düşmanca olan bir çevrede yeni bir

[250] Bkz. Douglas DAKİN, *The Unification of Greece,* Ernest Benn Yayıncılık, Londra, 1972, s.268; Angelos Palikidis, "*Τα Παιδία Της Ιφιγενειας*…, s. 309.
[251] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 268.

yaşam kurmak için gösterdikleri çabalarında karşılaştıkları tüm zorluklara rağmen kısa süre içinde kök salarak yeni vatanlarının ilerlemesine katkıda bulunmuşlardı. Mülteciler Yunanistan'a bilgi, uzmanlık ve iş gücü getirmişlerdi. Bu da ekonomik gelişmeyi getirmişti. Mülteciler ayrıca ülkenin sanat ve kültürünün zenginleşmesine de katkıda bulunmuşlardı.[252]Her şeyden önemlisi böyle bir düzenleme bir yandan ülkenin kuzey sınırlarını daha güvenli kılarken öte yandan da etnik ve ulusal türdeşleşmeyi sağlamıştı. Ayrıca, Yunan ekonomisine iş gücünün artışı ve iç pazarın genişlemesi olarak yansıyan mülteci akını, sağlanan dış kredilerle birlikte ülke ekonomisini ayağa kaldırmıştı.[253]

Diğer taraftan mübadeleye götüren sürecin nedenleri üzerinde durulmazken, "Küçük Asya Felaketi" denilen askeri harekatın kaybedilmesinde en büyük neden olarak Büyük Güçlerin desteklerini çekmesi gösterildi. Yunanistan'ın bu askeri sefere *Büyük Ülkü* emelleri doğrultusunda girdiğine değinilmedi. Aynı bakış açısına göre, zorunlu nüfus mübadelesi Lozan'da Türkler tarafından dayatılan bir antlaşma oldu. Oysa bu antlaşmanın, o dönem ekonomik ve sosyal kaygıları olan Yunan devletinin de çıkarlarına uygun düştüğü, mültecilerin yerleştirilmesi için sağlanacak dış kredinin savaştan yeni çıkmış Yunanistan'ın ekonomisi için büyük önemi olduğu, Lozan'da Yunan heyetinin de zorunlu bir nüfus mübadelesini ülkenin iç ve dışişleriyle ilgili belli kaygılardan dolayı istediği, aslında fiili bir durumun resmiyete döküldüğü; zaten Rumların çoğunun Anadolu'yu daha savaş sürerken terk ettiği gibi gerçekler ret edilerek, Türk tarafından dayatılan bir anlaşma olarak sunuldu.

Ancak son yıllarda mübadele konusunda araştırmalar yapan akademik çevre, geleneksel anlayıştan farklılıklar göstererek şimdiye kadar hakim olan eksiklikleri ve yanlılıkları eleştirmekte, yeni bulgularla ve görüşlerle tarih yazımında farklı yaklaşımlar sunmaktadırlar. Bu yeni yaklaşımların en önemli özelliği, araştırmacıların mübadelenin politik, sosyal ve ekonomik sonuçlarının yanında bu olayla hayatları geri dönülmez bir şekilde değişen mültecilerin yaşadıkları hayatı incelemeleri oldu. Araştırmaları sonucunda mülteci nüfusun büyük bir çoğunluğunun yerli Yunan halkıyla bütünleşemediğini ve bunun İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar sürdüğünü

---

[252] Aleksandros Kitroeff, "Διώγμος και ανταλλαγή πληθυσμών Τουρκία-Ελλάδα, 1922-1924" [Sürgün ve Türkiye-Yunanistan nüfuslarının mübadelesi, 1922-1924]. http://www.aegeandocumentary.org/#!page/5; Xristos N.Fifi, "Η Ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923 μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και οι συνέπειές της [1923 Yunanistan-Türkiye arasında nüfusların mübadelesi ve sonuçları]", 22 Aralık 2009, https://mikrasiatis.gr/ .

[253] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 264-268.

savundular. Mültecilerin ülkenin ekonomik kalkınmasına faydalarıyla ilgili olarak da gerçekte, çoğu mültecinin ucuz iş kaynağı olarak kullanıldıkları iddia edildi. Başarılı gösterilen iskan projelerine gelince, bu projelerin Yunan mültecilerin çoğunu sosyal ve ekonomik gerçeklikler temelinde yerleştirmekte başarısız olduğunu, iskanların Yunan toplumuyla mülteciler arasındaki farkları büyüttüğü belirtildi. Yunan toplumu ve ekonomisine uyum gösteremeyen mültecilerin kendi kentsel ve kırsal alanlarını oluşturmasının mültecilerin sosyal ve ekonomik marjinalleşmesini getirdiklerini ifade ettiler. Sonuç olarak, yenilikçi tarih yazımı, mübadelenin "standartlaştırılmış" hikayesini ve Yunanistan'da yarattığı sonuçları yeniden ele aldı. Böylece, mübadeleyle ilgili Yunan bakış açısını şekillendiren "etnik ve ulusal türdeşleşme" söylemleri ciddi eleştiri ve değişimlere maruz kaldı. Ancak tüm bu eleştirilere rağmen yine de Yunanistan'da mübadeleye ilişkin geleneksel bakışın tamamıyla terk edildiği söylenemez.

Mübadelenin Türk tarih yazımındaki yerine baktığımızda ise konunun Yunan tarafındakiyle benzer şekilde iki farklı bakış açısıyla ele alındığını söyleyebiliriz. Türkiye'de tarihçiler, mübadeleyi analiz ederken daha çok ülke nüfusunda yarattığı etnik ve dini homojenleşme, Türkleştirme siyaseti, mülkiyet ve üretim ilişkilerinin yeniden belirlenmesi ve sınıf yapısının yeniden biçimlendirilmesi ile Anadolu coğrafyasında yaptığı dönüştürücü etki açısından ele aldılar.[254] Bu anlayışa göre; ülkeyi terk eden azınlıkların ticaret, sanayi, hizmet sektöründe açtığı boşluk, Türklerin söz konusu alanlara girmesiyle doldu. Böylece ekonomide ulusal denetimin kurulması kolaylaştı, ulusalcı nitelik güçlendi. Üretime ilişkin konularda teknik bilgi, birikim ve deneyimi olan çok sayıda Türk göçmenin getirilmesi faydalı oldu. Teknik konularda daha çok bilgi sahibi, tarım ürünlerinin türleri ve nitelikleri konusunda ise daha bilinçli oluşları yeni Türkiye için önemli bir kazançtı. Yunanistan'dan gelen Türkler bir yandan yeni tarım tekniklerini, diğer taraftan yeni soyut ve somut kültürel değerleri Türkiye'ye aktardılar. Türkiye'ye getirilen göçmenlerin yerli halkla pek çok konudaki karşılıklı alışverişi ve etkileşimi sonunda, yoğun bir kültürel değişim yaşandı.[255] Bu bakış açısında mübadelenin uzun dönemde faydalı olduğu görüşü hakim oldu.

Ancak, özellikle 90'lı yıllardan sonra Türk-Yunan Nüfus mübadelesine sosyo-kültürel ve iktisadi açıdan yaklaşan Türk tarihçiler, göç olgusuna insan temelli bir

[254] Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus…, s. 38.
[255] Kemal Arı, *Büyük Mübadele*…, s. 2.

yaklaşım sergilediler ve 1923 Türk-Yunan Nüfus mübadelesini eleştirel bir bakış açısıyla incelediler. Olumlu bir bakış açısıyla konuya yaklaşan kesime karşıt olarak nüfus mübadelesinin sebep olduğu bireysel ve toplumsal, iktisadi ve sosyal pek çok soruna dikkat çektiler. Rumlardan kalan pek çok arazinin, büyük göç sonucu ortaya çıkan iş gücü kaybı ve yerli Müslüman halkın duygusal tepki ile bu malları tahrip etmesi sonucu bakımsız kaldığı; örneğin, üzümlerin bağlarda kaldığı, zeytinlerin toplanamadığı, tütün ve incirlerle ilgilenilmediği, yanlış iskan politikaları sonucunda tarım alanlarının ilgisiz insanların eline geçmesiyle verimli bir şekilde kullanılamadığı ve sonuç olarak tarım ürünlerinde önemli kayıplar yaşandığı, Türkiye'den ayrılan zanaat sahibi Rumlardan sonra günlük yaşamda değişik boyutlarda yaşanan aksamalar ve yakınmalar olduğu gibi aksi yönde görüş bildirdiler. Diğer taraftan yerli halk tarafından bilinçsizce işgal edilen toprakların mübadillerin gelmesinden sonra yerli halkla mübadiller arasında çatışmaların yaşanmasına neden olduğu, yerli halkın gelen soydaşlarına düşmanca tavırlar sergilediği, uzun yıllar süren bu sürtüşmelerin, mübadillerin kendilerini vatanlarında gibi hissetmemelerine neden olduğu ve doğup büyüdükleri topraklara bitmeyen bir özlemle hayatlarını sürdürdüklerini savundular.

Diğer taraftan 90'lı yıllardan itibaren bir dizi faktör ve olay mübadillerin hafızasının ortaya çıkması için özel elverişli koşullar oluşturdu. 1999 depremi sürecinde iki halk arasındaki dayanışma etkinlikleri, mültecilerin geldikleri yerlere yönelik artan turistik hareketleri ve oralarda oturan kendileri gibi mülteci kökenli insanlarla doğrudan iletişimleri, hatıra ve edebiyat eserlerinin yayınlanması, Türkiye ve Yunanistan'da sinemada ve televizyonda konuyla ilgili filmlerin gösterilmesi iki halkın ortak kültürel değerlerinin farkındalığını ve birlikte geçirilen barış dönemlerinin nostaljik bakışını artırdı. 2001 yılında, Türk mübadiller, mübadillerin çocukları ve torunları tarafından Lozan Mübadilleri Vakfı, mülteci hafızasının korunmasında ve çalışılmasında önemli çalışmalar sundu. İstanbul Çatalca'da 2010 yılında Mübadele Müzesini kurdu. Türkiye ve Yunanistan'da dokuz şehirde sergilenen mültecilerin kişisel eşyaları, kayıtları, fotoğrafları ve anlatımlarıyla gezici bir sergi çerçevesinde 2015 yılında birinci, ikinci, üçüncü kuşak Yunan ve Türk mültecilerin 82 adet anlatımını içeren çift dilli bir eser yayınladı.[256]

[256] S.Güvenç-H.Rigas, Hasretin İki Yakasından Mübadele Öyküleri/Προσφυγικές ιστορίες συις όχτες της νοσταλγίας [Refugee stories on the shores of nostalgia], Istos, İstanbul, 2015.

Her iki ülkede de ortak olan nokta, 1990'lardan sonra hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da, ulus devlet paradigmasına ve siyasi tarihin ortaya koyduğu açıklamalara belli bir mesafede duran bir eğilimin Türk ve Yunan akademisyenlerce ortaya konulması oldu. Söz konusu eğilim, yakın geçmişe karşı eleştirel bir yaklaşım gösteren ve tarihsel çözümlemelerde sosyal ve kültürel etkenlerin rolüne önem atfeden bir özellik taşımaktadır. Diğer bir değişim de son yıllarda egemen anlatımlarda 1922 ve Nüfus Mübadelesi hakkında ilginin diplomatik, siyasi ve askeri olaylardan mülteci travmasına ve mülteci hafızasına doğru yer değiştirmesi oldu.

3.1.1.Yunan Tarih Yazımında Mübadele

Yunan tarih yazımında mübadeleyle ilgili yaygın olan iki tür anlatımdan bahsedebiliriz. Birincisi, iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları çözdüğü, etnik ve dini türdeşliği sağlayarak ulus devleti pekiştirdiği ve gelen mültecilerin ülkenin ekonomisine büyük bir katkısı olduğu için hayırlı bir olay, bir başarı öyküsü olduğudur. Bu öyküde, bir milyonu aşkın mültecinin yerleştirilmesi ve toplumun içinde eritilmesi başarıyla sağlanmıştır. İkincisi ise Türk egemenliği boyunca yaşanan haksızlığı, ezilmeyi, yenilgiyi ve Küçük Asya felaketini ifade etmek için milliyetçi söylemde kullanılan bir araç olduğudur. Dolayısıyla bu anlatımlarda mülteciler, milli bir mağlubiyetin simgeleri ve kurbanları, aynı zamanda Yunan devletinin topraklarına katılımlarıyla modern Yunanistan'ın inşasına büyük katkı sağlayan kahramanlardır. Yunan tarih yazımındaki bu ideoloji ve kalıp yargılarda, Anadolu felaketinin duygusal yükünün ve mültecilerin entegrasyonunun yol açtığı gerilimlerin etkisi büyüktür. Diğer önemli bir etken de siyasi çıkar meselesidir. Tarihçilerin ve siyasetçilerin çoğunun yaşanan felaketin karşısına Yunan halkının başarılı bir biçimde türdeşleştirilmesini koyması tesadüf değildi.[257] Bilim adamları ister tarihçi olsun ister olmasın, egemen sınıfın ideolojik amaçlarını meşru kılmak için tamamıyla milliyetçi bir söylem benimsemişler ve mübadeleyi olumlu bir biçimde yansıtmaya çalışmışlardı.

Mültecilerin Yunanistan'a gelişlerinin olumlu bir bakış açısıyla sunulmasında iktidara ve Yunan devletine sadakatle bağlı şahıslar tarafından üretilen tarih yazımı literatürünün katkısı büyük oldu.[258] Mübadeleyle ve mülteci problemiyle ilgili çalışmalardan çoğunun Yunan devletiyle yakından ilişkileri olan kişiler tarafından yapılması şaşırtıcı değildi. Bunlardan bazıları, mülteci kökenliyken bazıları ise

[257] Evangelia Balta, *Nüfus*…, s. 34.
[258] A.g.e., s. 56.

Venizelos hükümetinin aktif üyeleriydi. Örneğin, Yunan hükümetinin mülteci kredi programının en özlü anlatımını hazırlayan Emmunil Tsouderos, Yunanistan Merkez Bankasının yöneticisiydi. Nüfus mübadelesi hakkında yabancı bir dilde (Fransızca) ilk çalışmayı yapan Georgios Tenekidis ise Lozan'da Venizelos'un diplomatik grubunda hukuk danışmanı idi. Birinci Dünya Savaşının ve Türk Yunan Savaşının Yunanistan'daki ekonomik ve toplumsal sonuçlarını ayrıntılarıyla yazan Andreas Andreadis de, mülteci kredisi görüşmelerini Milletler Cemiyetiyle gerçekleştirmek için Cenevre'de bulunan Yunan temsilcisiydi. "*La Question des Refugies en Grece*" [Yunanistan'da Mülteci Sorunu] başlıklı kitapçığın yazarı olan Apostolos Doksiadis, ilk Venizelos hükümetinde Toplum Sağlığı Bakanıydı. Mübadele hakkında klasik çalışmalardan birini yazan Th.P.Kioseoglou İstanbullu girişimci Aleksandros Kioseoglu'nun kuzeniydi.[259] Bu insanların, 1920'ler boyunca ve 1930'lu yılların başlarında mübadeleyle ve takip eden gelişmelerle ilgili pek çok yayını, Yunan siyasetinin bir milyon yerinden koparılmış insanın yerleştirilmesiyle ve onların Yunanistan'ın ekonomik ve kültürel gelişmesine katkısı ile ilgili başarısını, raporlarla yansıtmaya çalıştı.

Ancak, bu yıllarda karşı cepheyi oluşturan, yani mübadele sürecini ve sonrasını eleştiren bir kesim de vardı. 1920'li yılların sonu 1930'ların başında Yunanistan siyasi yaşamında komünistlerin etkisinin artmasıyla (1926 seçimlerinde meclise girmişlerdi), iki savaş arası dönemde (1918-1939) Marksist tarih yazımı da zenginleşmişti. Thomas Apostolidis, Eleftherios Stavridis, Yannis Kordatos gibi Komünist Partinin önderleri ile ilişkisi olan Marksist bilim adamları, 1920'li yıllar boyunca ülkenin toplumsal ve ekonomik koşulları hakkında yazdılar. Çabaları mültecileri, siyasi arenada özellikle Venizelos ve Liberal partinin temsil ettiği burjuva etkisinden uzaklaştırmak yönündeydi.[260] Bu bilim adamları başından beri dikkatlerini yakın geçmişteki toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmelere yönelttiler. Amaçları Yunan hükümetlerinin yaptığı haksızlıkları kanıtlamak ve milliyetçi tarih yazımının ulusal gelişmeye yaklaşımlarındaki eksikliklerini belirlemekti. Bu bilim adamlarının eleştirel yaklaşımı, Türk-Yunan nüfus mübadelesi konusunun araştırılmasını doğrudan etkilemese de ülkenin kurulmasıyla ilgili araştırmanın, toplumsal ve

[259] Onur Yıldırım, "Η ανταλλαγή πληθυσμών …, s. 73; Ayrıca bkz. Onur Yıldırım, "Mübadele Ana Anlatısının İki Savaş Arası Dönemde Ortaya Çıkışı: Genel Bir Değerlendirme", Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu, APIKAM (Ahmet Pristina İzmir Kent Arşivi ve Müzesi), İzmir, Nisan 27-28, 2017, s. 236-238.
[260] Georgios Mavrogordatos, *Stillborn Republic…, s. 218.*

ekonomik gelişmeler ve etkenlere dair daha büyük alanı kapsaması gerektiğini kanıtlayarak Yunan tarih yazımına faydalı oldu. Üstelik toplumsal ve milli homojenliğin, ki bu milliyetçi söylemin arkasındaki en itici güçtü, sadece soyut ve genel terimlerle ifade edilmediğini ayrıca çürük bir temele dayandığını da kanıtlamaya çalıştılar.[261]

Ancak, 1930'lardaki Metaksas rejiminin zaferi (1936-1941), komünistler için büyük bir darbe oluşturdu. Metaksas diktatör rejimi komünist faaliyetleri yasadışı olarak belirledi ve üniversitelerden Marksist aydınları ihraç etti. Bu gelişme, Yunan tarih yazımında milliyetçi tarihçilerin yerini güçlendirdi. Yaklaşık kırk yıl boyunca Marksist bilim, Yunan üniversitelerinin dışında kaldı. 1974'den, askeri diktatörlük yıkıldıktan sonra demokrasi yeniden kuruldu. Komünistleri de içeren diğer bütün partiler yasallaştı. Pek çok Marksist bilim adamı sürgünden döndü ve üniversitelere girebildi.[262] Ancak, dünyanın pek çok gelişmiş ülkesinde olduğu gibi, bu bilim adamlarının araştırma çabaları büyük oranda kapitalist gelişmelerin daha geniş sorunlarında yoğunlaştı. Bu sorunlara cevap bulmak için, Marksist bilim adamları, çağdaş dönemin tarihi gelişmeleri yerine, dikkatlerini daha uzak geçmişin olaylarına yönelttiler.

1920'lerin başından 1930'ların ortasına kadar olan dönemin aksine, 1930'ların ortasından 1970'lerin başına kadar mübadele ve mülteciler ile ilgili konularda bilimsel çalışmaların azaldığı görülmektedir. Pek az çalışma, 1960'larda bu konuyu bilimsel gündemde tuttu.[263] 1922 yılından 52 yıl sonra 1974'de Metapolitefsi (rejim değişikliği) ile birlikte mülteciler seslerini duyurmaya başladılar. Mübadele göçmenlerinin ilk kuşağı hala yaşamaktaydı. İkinci kuşak 40'larda büyümüş ve üçüncü kuşak üniversite ayaklanması ve diktatörlüğe karşı isyanın olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştı. İkinci ve üçüncü kuşak, tarihsel deneyimin bilincini ve duygularını travmayı doğrudan yaşayan kişilerden miras alan bir kuşaktı. Mülteci hafızası, "Küçük Asya Felaketi" mültecilerinin torunlarında sol siyasi ideolojisi ve örgütsel deneyimiyle buluştu. Bu dönemde, ailede ve mülteci derneklerinde o zamana kadar yaşatılan travmanın kamusal alana taşınması için sivil toplumun ortaya çıkışı desteklendi. Sonrasında

[261] Onur Yıldırım, "Η ανταλλαγή πληθυσμών…, s. 78-79.
[262]Onur Yıldırım, "Η ανταλλαγή πληθυσμών…, s. 79; Ayrıca bkz. Aleksandros Kitroeff, "Continuity and Change in Contemporary Greek Historiography", *Modern Greece, Nationalism and Nationality*, Sage-ELIAMEP,London, s. 146.
[263] Onur Yıldırım, "Η ανταλλαγή πληθυσμών…, s. 80.

Anadolu'da olanlarla ilgili kapalı ve yasaklı kalan siyasi yorumlar ifade edilebildi, kamuoyunun bilgisine sunulabildi.[264]

Diğer taraftan, Yunanistan ve Türkiye arasında yeni bir mülteci krizine neden 1974 yazındaki Türk ordusunun Kıbrıs'a müdahalesi, güçlü bir etki yaptı ve ateşli milliyetçilik çerçevesinde bu konularla ilgili üniversite araştırmaları ve çalışmalar arttı. Mübadele konusunu milliyetçi anlatım modeline dahil etme geleneksel eğilimi, Yunan tarihçi yazarların yeniden sık görülen bir özelliği oldu ve pek çok Yunan bilim adamının çalışmalarında hakim oldu. Bu bilimsel yazılar, Türk tarihini göz ardı etmekle kalmadı ayrıca tüm tartışmayı baştanbaşa milliyetçi bir çalışmada Yunanistan için tek taraflı bir çalışmayla sınırlandırdı. Daha da ötesi, bu çalışmalar genellikle mültecilerin yerlilerle problemlerini görmezden geldiler ve gelen mültecilerin çok çabuk mevcut toplumsal ve ulusal çerçeveye uyum sağladıklarını Yunan toplumuna olumlu katkıları olduklarını savundular. Pek çok tarihçideki bu geleneksel eğilim, özellikle üniversitelerde, mübadele ve mülteci konusunun işlenmesinde egemen oldu.[265]

Mübadelenin başarı öyküsüne dönüştürüldüğü bu anlatımlarda, "Küçük Asya Felaketini" yaşayan Anadolu Rumları kahramanlaştırılmakta, Anadolu'da tarih öncesinden beri var olan Helenizm'i anavatana taşıyan kişiler olarak gösterilmektedir. Bu yaklaşımın gelişiminde ana etken mültecilerin yerliler tarafından bir yabancı olarak görülmesini engellemek ve onların aslında 'bizden' olduğu görüşünü yaygınlaştırmaktı. Athanasia Anagnostopoulos'un "*Onlar sayesinde Küçük Asya'nın Yunanlı olduğu resmi olarak belgeleniyor, Yunan Megali İdea'cılığı haklı çıkarılıyor ve yasallık kazanıyordu*".[266] sözü bu başarı öyküsünde mültecilere olan bakışa bir örnektir. Ancak gerçek şu ki varlıklarıyla Küçük Asya'nın Yunan olduğunu ispatladıkları düşünülen bu insanlar, 1922 sonrası Yunan toplumu tarafından büyük bir memnuniyetle kabul görmemişlerdi. Yunan tarihçi Vlasis Agtzidis, Yunanistan'da mültecilerin karşılanması ile ilgili olarak; Venizelos'a ve onun neden olduğu mültecilere karşı Metaksas ve Dimitrios Gounaris'in ırkçı gruplarının büyük bir öfkesi olduğunu yazmaktadır. Ayrıca yerli halkın mültecilere karşı hissettiği öfkenin kısa zamanda düşmanlığa döndüğünü, Yunanistan'da yaşayan yerli Yunanlıların ve de azınlıkların genel tavrının ırkçı olduğunu belirtmektedir. Yerliler, onları sanki Yunanlı

---

[264] Vlasis Agtzidis, *Μικρά Ασία...,* s. 268.
[265] Onur Yıldırım, "Η ανταλλαγή πληθυσμών…, s. 80-81.
[266] Athanasia Anagnostopulu, "Göçmen Yerleşiminin Toplumsal ve Kültürel Etkileri", *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Ekim 2005, s. 76.

değillermiş gibi görmüşler, onları kovmuşlardı. Hırsızlar, neleri varsa çalmaya çalışmıştı. Bu olaylar karşısında büyük şok yaşayan mülteciler, demir yollarında, vagonlarda, çadırlarda kalmışlar, bir parça ekmek ve oturacak bir ev bulabilmek için çok mücadele vermişlerdi.[267] Yunanistan'ın ulusal gazetesi To Vima, 5 Ocak 2013 tarihli, "*Lozan Antlaşması: Barış Adına Yurdundan Koparılma (Συνθήκη της Λωζάννης: Ξεριζωμός στο όνομα της ειρήνης)"* adlı yazısında mültecilerin varışının, Yunanistan'da toplumsal ve siyasi çatışmaları yeniden şekillendirdiğini; mültecilerin, genellikle yerli nüfusun düşmanlığıyla karşılaştığını yazmaktadır. Ayrıca nüfus değişimi ulusal homojenlik amacıyla yapıldıysa da, ne mültecilerin homojen bir grup oluşturabildiklerini ne de Yunanlıların onları aynı millet olarak görebildiklerini belirtmektedir. Özellikle, mültecilerin Kuzey Yunanistan'a yerleşimleri Eski ve Yeni Yunanistan arasındaki bölünmeyi derinleştirmişti. Diğer taraftan asimile olmaları zor olmuştu ve zaman gerektirmişti. Fakat iki savaş arası dönemin zor koşulları içinde gerçekleştirilen iş, Yunan devletinin "başarısı" olarak görülmüştü.[268] Nikos Marantzidis de Anadolu'dan Yunanistan'a giden Pontuslu bir göçmenin Yunanistan'da karşılaştığı düşmanca tavırları kendi ifadesinden aktarmaktadır :

> "*Burada, Yunanistan'da, geldiğimiz bu bölgede pek çok şey Türkiye'dekinden bile daha zor. Burada biz onlara bir şey yapmadığımız halde bizden Türkiye'de olduğundan daha çok nefret ediyorlar. Türkler bizden nefret ediyor ve bize karşı savaş veriyordu ama en azından biz de onlara karşı aynı şekilde davranıyorduk*".[269]

Mübadillerle yapılan sözlü çalışmalarda ve belgesellerde, dillerinden ya da diğer kültürel farklılıklarından dolayı yerli nüfus tarafından nasıl hor görüldükleri, hakarete varan sözlerle karşı karşıya kaldıkları ve ötekileştirildikleri kendi ağızlarından da anlatılmaktadır. Özellikle anadili Türkçe olan göçmenlerin Yunan toplumuna katılımı daha güç oldu. 1928 nüfus sayımına göre Türkçe konuşan Ortodoks

---

[267] Vlasis Agtzidis, *Μικρά Ασία…,* s. 40-41.

[268] Christina Koulouri,"*Συνθήκη της Λωζάννης: Ξεριζωμός στο όνομα της ειρήνης*", [Lozan Antlaşması, Barış Adına Yurdundan Koparılma], *To Vima Gazetesi,* 5 Ocak 2013, www.tovima.gr/2013/01/05/society/politiki-synthiki-tis-lwzannis-kserizwmos-sto-onoma-tis-eirinis/ .

[269] Nikos Marantzidis, "Yunanistan'da Türkçe Konuşan Pontuslular ve Uyum Sorunları", *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 102; Nikos Marantzidis, "Οι Τουρκόφωνοι Πόντιοι Προσφύγες στην Ελλάδα Προβλήματα Ενσωμάτωσης" [Yunanistan'da Türkçe Konuşan Pontuslular ve Uyum Sorunları] AE&KEMO, Kritiki, 2006, s. 232.

Hristiyanların sayısı 100.000 idi.[270] Yunanca konuşan yerli halk, göçmenlerin Türkçe konuşmasını milli bir kusur olarak algılıyordu. Venizelos karşıtı basın Türkçe konuşan göçmenleri milli bilinci eksik kişiler olarak değerlendiriyordu. Bu yaklaşım Meclis'te bile hakim oldu. Halk Partisi lideri Tsoldaris, göçmenleri Yunan dilini bilmeyen cahil kişiler olarak nitelendirdi. Yerli nüfusun yanı sıra Yunanca konuşan "Pontuslular" da Türkçe konuşan "Pontuslulara" şüphe ve düşmanlık gösterebiliyordu. Hatta onları "Pontuslu" olarak tanımlamıyorlardı. Bu da Türkçe konuşan "Pontuslularda" öfkeye neden oluyordu. Türkçe konuşmak "Pontuslular" için bir yandan utanç kaynağı olurken diğer yandan onların geçmiş ile olan bağını oluşturup bir topluluk nişanı olarak işlev görüyordu.[271] Göçmenlerle yerli Yunanlıların kaynaşmasının 1950'li yıllarda mümkün olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.[272] 1950'li yıllara kadar Türkçe konuşan göçmenler büyük ölçüde kendi içlerinde evlendiler. Bu evlilikler giderek yalnızlaşmalarına ve dolayısıyla da farklı kimliklerinin daha da belirginleşmesine yol açtı. Türkçe konuşan pek çok göçmenin Yunanca öğrenmesi 1950'leri buldu. Erkekler genellikle askerlikte öğrenirken, okullarda da Yunanca öğretimine önem verildi. Sonuçta birçok etnik grup, din, dil ve sınıfsal farklılıkların bulunduğu Makedonya'da olduğu gibi ülke genelinde de yeni gelenlerle yerliler arasında kapanmaz mesafelerin ötesinde, dil ve ahlaki değer farklılıkları nedeniyle iç savaş sonrası yıllara dek sürecek politik bölünme, ırkçılık ve toplumsal yabancılaşma görüldü.[273] Mübadele çözümü, uzun zamandır var olan sorunu çözmek ve yeni ulusal çatışmaları önlemek amacıyla alınsa da, iki yeni soruna, azınlık ve mülteci sorununa neden olmuştu.[274]

Yunan tarihçi Emilia Salvanos da, mültecilerin Yunan toplumu tarafından soydaşlar olarak kolaylıkla kabul edilmediğinin, yerleşmelerinin ve ekonomik güvencelerinin sağlanmasının zor olduğunun altını çizmektedir. Emilia Salvanos'a göre mültecilerin gittikleri ülkelerde kabul görmemeleri sadece Yunanistan'daki mültecilere özgü bir durum değildi. Yerlerinden edilen nüfuslarla çalkalanan Avrupa'da mülteciler, halkın kazanılmış ve talep edilmiş hakları için tehlike oluşturduklarından istenmiyorlardı. Diğer taraftan Yunan durumunda, mülteci karşıtı

---

[270] A.g.e., s. 101; A.g.e., s. 230.
[271] A.g.e., s. 103, A.g.e., s. 233-234.
[272] Damla Demirözü, *Savaştan Barışa…,* s. 35.
[273] Evangelia Balta, *Mübadele*…, s. 39.
[274] Christina Koulouri,"*Συνθήκη της Λωζάννης: Ξεριζωμός στο όνομα της ειρήνης*", [Lozan Antlaşması, Barış Adına Yurdundan Koparılma], *To Vima Gazetesi,* 5 Ocak 2013, www.tovima.gr/2013/01/05/society/politiki-synthiki-tis-lwzannis-kserizwmos-sto-onoma-tis-eirinis/.

duygular, *Milli Bölünme* döneminde zaten ifade edilmişti. Mültecilere karşı antipati, Venizelist ve anti Venizelist çekişmeye dahil olmuştu. Eski Yunanistan sakinleri, bu nüfus için "Küçük Asya'da" savaşmaya gitmekte çok az istekli olmuşlardı ve Antivenizelist tarafta yer alarak Venizelos'un 1920'deki seçimleri kaybetmesinde de önemli rol oynamışlardı. Tutumları uzun yıllar süren savaşların yorgunluğuna verilse de, bu yorgunluk isteksizliği tam olarak açıklamamaktaydı. Salvanou, bu noktada, talep edilen yerlerin ve yeni ülkelerin, Yunan milli düşüne Yunan toprağıyla eş olarak henüz dahil edilmediğini aynı şeyin bu toprakların nüfusları için de geçerli olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, "Küçük Asya Harekatı", Makedonya Yunanlılığının, milli ideolojinin düşünde daha çok işlendiği önceki Balkan Savaşlarında olduğu gibi, vatanperverlik duygularına ilham vermemişti. Başka bir deyişle, "Küçük Asya'nın" ulusal düşe ve özellikle Yunan siyasetine dahil olması Makedonya'dakiyle aynı değildi.[275] Bunun sonucu olarak da "Küçük Asya'dan", "Pontus'tan", Balkanlar'dan gelen mültecilerin dışlanması kaçınılmazdı ve üstesinden gelinmesi zor bir durumdu.

Mübadeleye dair başarı öykülerinde, mültecilerin kabul edilme ve uyum sorunlarına değinilmediği gibi çoğu Anadolu'da vasıflı işlerde çalışırken ana vatanlarında şehirlerde nasıl işsiz kaldıkları ya da vasıfsız işlerde çalıştıkları, kırsal kesimde ise açlık ve sefalet içinde öldükleri yer almaz. Renee Hirschon, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve mübadeleye giden sürecin neticesinde mülteci konumuna gelen insanlar üzerine yaptığı çalışmalarda, Yunanistan'a vardıklarında karşılaştıkları eğitim, ekonomik durum ve mekânsal güçlüklerle "evdeki yabancı" haline gelen göçmenler hakkında farklı bir tarih ortaya koymaktadır.[276] Emilia Salvanos da gelen mültecilerin Yunan toplumuna uyum süreçleri ve geçirdikleri aşamalarla ilgili olarak devletlerin mültecileri soydaş ve nüfusun farklılaşmamış grupları olarak karşılamasına rağmen, aralarındaki farklılaşmanın görülür bir şekilde ve çoğu zaman bölücü olduğunu belirtmektedir. Mültecilerin yöresel, toplumsal farklılıkları vardı ve geçmişten taşıdıkları toplumsal kimliklerin artık yeni bir ulusal kimliğe dönüşmesi gerekiyordu. Salvanos, 1912'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan Yunan devletine eğitim ya da meslek hayatı için "Küçük Asya'nın", Trakya'nın, "Pontus'un" zengin ailelerinden gelmiş ve Mübadele protokolü gereği mübadil sayılmış aydınların, Yunan toplumunun toplumsal, ekonomik, siyasi alanlarında kabul görmüş kişiler olarak yeni mültecilerin

[275] Emilia Salvanou, *Η Συγκροτηση της…,* s. 13-14.
[276] Bkz.Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

entegrasyonu süresinde önemli rol oynadıklarının altını çizmektedir.[277] Bu aydınlar, Yunan devletiyle mülteciler arasında arabulucuk rolünü üstlenerek yeni bir gerçekliği, yeni bir güç mücadelesini ortaya koymuşlardı. Zamanla yerlileri ve mültecileri içeren modern Yunan için temeller atılmış, mülteciler bu süreçte kendi kimliklerini yeniden oluşturmuşlardı. Mültecilerin yeni topluma kendilerini kabul ettirmelerinde her şeyden önce Yunan toplumunu ve devletini mültecilerin Yunanlılığı konusunda ikna etmeleri gerekmişti. Mültecilerin, katıldıkları toplulukta bulabildiği "ortak alanlar", bu topluluğa katılımlarıyla ilgili önemli bir rol oynarken[278] geçmiş yaşamı oluşturan adetlerden bir kısmını yerine getirerek, geçmiş yaşamlarını silmeden yeni ortak noktalar şekillendirmişlerdi. Mülteci dernekleri ve dergiler bu yeni ortaklıkların kurulmasında önemli rol oynamışlardı.[279]

Mübadele konusunda geleneksel yorumdan uzaklaşma, 90'lı yıllardan sonra konuyla ilgili çağdaş yaklaşımlarda ortaya çıkmaya başladı. Toplum bilimi ve Antropoloji bilim dallarından bilim adamları sözlü tarih malzemesine dayanarak, mübadele tarihinin toplumsal, ekonomik boyutlarıyla ilgili öncü çalışmalar hazırladılar. Renee Hirschon, Maria Vergeti ve son zamanlarda Anastasia Karakasidoy gibi önemli araştırmacıların önderliğinde, Yunan milliyetçiliği ve mülteciler arasındaki ilişkiye antropolojik yaklaşım, konuyla ilgili yaygın düşüncelerin pek çoğunun yönünü değiştirdi ve dikkatleri mültecilerin seslerine yöneltti.[280] Bu çalışmalar, mülteci kimliğinin pek çok boyutunu içerdi ve bu insanların temsil ettiği farklı kimliğin yok olmasında Yunan milliyetçi ideolojisinin başından beri etken bir rol oynadığını kanıtladı.[281] Kostas Kostis, Nikos Marantzidis, Kostas Tsitselikis ve Lambros Baltsiodis gibi Yunan aydınlar da alışılmış mübadeleyle ilgili Yunan tarih yazımından farklı bir yaklaşımla konuyu ele alan çalışmalar yaptılar.[282] Elizabeth Kontogiorgi de

---

[277] Emilia Salvanou, *Η Συγκροτηση της…*, s. 15-16.

[278] Bkz.Emilia Salvanou, "Muslims in Athens:Narratives andstratigies of belonging", *Journal of Modern Greek Studies 32/2*, Ekim 2014, s. 339-366.

[279] Emilia Salvanou, *Η Συγκροτηση της…,* s. 18-19.

[280] Bkz.Maria Vergeti, *Η Ποντιακή Ταυτότητα της Τρίτης Γενιάς*,[Üçüncü Kuşağın Pontus Kimliği], Deltio KMS9, 1992*;* Anastasia Karakasidou, Fields of Wheat, Hills of Blood, Passages to Nationhood in Greek Macedonaia, 1870-1990, Chicago: The University of Chicago:The University of Chicago Press, 1992; Renee Hirschon, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

[281] Onur Yıldırım, Η ανταλλαγή πληθυσμών…, s. 81.

[282]Bkz. Kostas Kostis, *Η Ιδεολογία της οικονομικής ανάπτυξης: Οι Πρόσφύγες στον Μεσοπόλεμο [Ekonomik Gelişme İdeolojisi: İç Savaşta Mülteciler]* 9, 1992; Nikos Marantzidis, *Γιασασίν Μιλλέτ-Ζητώ το έθνος: Προσφυγία, Κατοχή και Εμφύλιος, Εθνοτική Ταυτότητα και Πολιτική Συμπεριφορά Στους Τουρκόφωνους Ελληνορθόδοξους του Δυτικού Ποντού*, [Yaşasın Millet: Mültecilik, İşgal ve İç Savaş, Batı Pontus'un Türkçe Konuşan Rum

Yunanistan'ın kuzey bölgelerine iskan edilen mültecilerin yaşadıkları sıkıntılara dikkat çekti.[283] Yunan tarih yazımındaki ve diğer tarih yazımlarının da benimsediği, mültecilerin gelişinin ulusal ekonomiye, özellikle 1922'den sonra gelişen sanayi sektörüne tartışılmaz olumlu bir etki yaptığı yönündeki ortak yargı üzerine ilk kez Kostas Kostis tarafından eleştirel bir yorum yapıldı. Kostis, iki savaş arası dönemde mültecilerin Yunan ekonomisindeki konumu ve rolüyle ilgili klişe görüşlerin bir kenara bırakılarak bu konuların araştırılması gerektiğini belirtti.[284] Aynı gelenek çerçevesinde, bazı siyasetçi bilim adamları, tarihçi ekonomistler, mültecilerin siyasi konulara ve ekonomik yaşama katılımlarıyla ilgilendiler.[285] Mültecilerin siyasi ve ekonomik alanda karşılaştıkları problemlere ve devamında geldikleri yıllarda yerlilerle olan anlaşmazlıklarına yoğunlaştılar. Bu çalışmalar, çoğunlukla eleştirel oldu çünkü "milli ve etnik homojenleşme ikiz miti" gibi, bilimsel düşüncelerin mitlerinden arındırılması amacını taşıyordu. Bu mitleri, Lozan'dan sonraki dönemde, siyasetçiler ve bilim adamları, Küçük Asya'daki siyasi yenilginin sonuçlarını hafifletmek için düzenli çalışmalarıyla öne çıkarmışlardı.[286]

2000'li yıllara gelindiğinde ise Yunan tarih yazımında görülen bir değişiklik, sadece Yunan mübadillere odaklanmayı bırakan, mübadeleyi yaşayan diğer tarafla da ilgilenen çalışmalar sunulmaya başlanması oldu. Örneğin Anadolu'dan gelen Rum göçmenlerin yerleşebilmesi için Makedonya'dan ayrılmaya zorlanan Müslüman göçmenler gibi. Müslüman azınlığın Yunan yönetimiyle ve yerli veya göçmen nüfusla ilişkileri incelenmeye başlandı. Ayrıca, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetindeki Müslüman göçmenlerin kaderini takip eden Yunan tarihçilerin hazırladığı çalışmalar da az olmakla beraber yer almaya başladı. Bunlar özellikle Anadolu'nun kıyı bölgelerine yerleşen Giritli-Türk göçmenlerle ilgilidir. Örneğin, Sophia

---

Ortodokslarında Etnik Kimlik ve Siyasi Tutum], Πανεπιστημιακές Εκδοσεις Κρητής, Ηρακλείο, 2000; Kostas Tsitselikis, Lambros Baltsiodis, *Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών, Πτυχές μιας Εθνικής Σύγκρουσης,* [Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Milli Bir Çatışmanın Boyutları], Εκδόσεις Κριτική, Atina, Ekim 2006.

[283] Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia:The rural Settlement of Refugees, 1923-30*, Oxford: Oxford University Press, 2006.

[284] Evangeliya Balta, *Nüfus*…, s. 30.

[285] Bkz. Georgios Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936,* Berkeley:University of California Press, 1982; Mark Mazower, "The Refugees, the Economic Crisis and the Collapse of Venizelist Hegemony, 1929-1932", Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon 9, 1992; Kostas Kostis, *Η Ιδεολογία της οικονομικής ανάπτυξης: Οι Πρόσφύγες στον Μεσοπόλεμο [Ekonomik Gelişme İdeolojisi: İç Savaşta Mülteciler]* 9, 1992.

[286] Onur Yıldırım, "Η ανταλλαγή πληθυσμών…, s. 81-82.

Koufopoulou'nun, "*Muslim Cretans in Turkey: The Reformulation of Ethnic Identity in an Aegean Community*" [Türkiye'deki Müslüman Giritliler. Bir Ege Toplumunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi][287], Maria Tsirimonaki, "*Αυτοί που έφυγαν, αυτοί που ήρθαν από την αυτονομία ως την Ανταλλαγή*" [Gidenler, kalanlar. Özerklikten Mübadele'ye][288], N.Andriotis-Tanju Izbek, "… Μηδέ Τούρκοι, μηδέ Έλληνες. Έλληνες υπηκοοι είμαστε":Οι Μουσουλμάνοι της Κρήτης 1898-1939. Από την Κρήτη Στην Τουρκία.[…ne Türkler ne Yunanlar. Biz Yunan vatandaşlarız: Giritli Müslümanlar 1898-1939. Girit'ten Türkiye'ye][289]. Ancak, bu çalışmalar Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden Rumların Türk tarih yazımında, edebiyatında yer aldığı kadar çok sayıda olmadı. Yunanistanlı Müslümanların ve Türkiye'den bazı yazarların yazdığı kitaplar Yunanca 'ya çevrilmiş Yunan okuyucu kitlesinin ilgisini çekmiştir: Ahmet Yorulmaz'ın "Τα παιδιά του πολέμου από την Κρήτη στο Αϊβαλί [Savaşın Çocukları-Girit'ten sonra Ayvalık] adlı eseri[290], Kavala Müslüman milletvekili İsmail Hakkı Kobakoğlu'nun biyografisi ve Yunanca'ya çevirisi[291], Seres'li Müftüzade Mehmet Esat'ın Memleket Hatıraları(Αναμνήσεις)[292] ve Yunanca çevirisi örnek gösterilebilir. Gözlemlenen diğer bir husus da yerel Hristiyan nüfus ile göçmen Hristiyan nüfus arasındaki ilişkilerin Yunan tarih yazımında yer almasıdır. Yunanistan'ı terk eden Müslümanların taşınmaz mallarıyla ilgili yerli Hristiyan halk ile göçmen Hristiyan halk arasında yaşanan çatışmalar bu yazımda yer aldı.[293]

Yunan tarih yazımında yaygın olan ikinci anlatımda ise Küçük Asya Felaketi ve mübadelenin sebep olduğu trajediler yer almaktadır. Bu felaket bazı bilim adamlarına göre "1453'de İstanbul'un feth edilmesiyle aynı tarihi öneme sahiptir."

---

[287]Bkz. Sophia Koufopoulou, "Türkiye'deki Müslüman Giritliler. Bir Ege Toplumunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Rennee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

[288]Bkz.Maria Tsirimonaki, *Αυτοί που έφυγαν, αυτοί που ήρθαν από την αυτονομία ως την Ανταλλαγή*, Rethymno, Mitos, 2002.

[289]Bkz.N.Andriotis-Tanju Izbek, *… Μηδέ Τούρκοι, μηδέ Έλληνες. Έλληνες υπηκοοι είμαστε":Οι Μουσουλμάνοι της Κρήτης 1898-1939. Από την Κρήτη Στην Τουρκία*, Kandiye, 2004.

[290] Bkz. Ahmet Yorulmaz, *Τα παιδιά του πολέμου από την Κρήτη στο Αϊβαλί*, Omega, Atina, 2005.

[291] Bkz. İsmail Hakkı Kobakizade, *Bir Mübadilin Hatıraları*, YKY, İstanbul,2008. Yunanca çeviri için Bkz.İsmail Kombakoğlu, *H Zoi Mu*, Tobacco Müzesi-Kavala Belediyesi Yayınları, 2010.

[292] Bkz. Mehmet Esat Serezli, Memleket Hatıraları, 2 Cilt (ed.)İbrahim Şirin-Faruk Yavuz-Aynur Koçak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012.

[293] Bkz. Georgia Bakali, *Το Θάρρος και το προσφυγικό ζήτημα στη Δράμα και την περιοχή της (1923-1926)[Tharros ile Drama ve çevresindki Göçmen sorunu],* Yüksek Lisans Tezi, Aristoteles Üniversitesi, Selanik, 2007. Evangelia Balta &Aytek Soner Alpan, "Küçük Asya Felaketinden sonra Serez'de Mülteci İskanı", *Toplumsal Tarih 239*, Kasım 2013, s. 20-34; Evangeliya Balta, *Nüfus*…, s. 30.

Bazılarına göre de "Milli felaketlerin arasına dahil edilebilir ve sadece 1946-1949 iç savaşıyla kıyaslanabilir".[294] Küçük Asya Felaketi ve 1922 sonrası yaşanan göçün Yunanistan için ne kadar büyük bir felaket olduğunu Venizelos'un Pire'de göçmenlere hitaben yaptığı bir konuşma açık bir şekilde anlatmaktadır: "*Küçük Asya Felaketi'nin İstanbul'un alınmasından daha büyük bir felaket olup olmadığı incelenmeye değerdir. İstanbul alındığında millet yerinde kalmaya devam etmişti. (…) Bugün uğradığı felakete uğramamıştı."*[295] Yunan milliyetçi anlayışına göre "Küçük Asya Felaketi" olarak adlandırılan Anadolu'daki yenilgi aslında Anadolu Helenizm'inin son bulmasıydı. Bu nedenle de Yunan ulusal tarihinde bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Venizelos, mübadele sözleşmesi imzalanmadan önce dönemin Dışişleri Bakanı Kanellopoulos'a yazdığı 15 Ekim 1922 tarihli telgrafta şunları söylemektedir: "*Doğu Trakya, Helenizm için sonsuza dek kaybolmuştur. Türkler payithta giden yolda yoğun bir yabancı nüfusun varlığına tahammül etmeyeceklerdir…*"[296]

"Küçük Asya Felaketi" ve yaşanan trajedinin hakim olduğu bu anlatıda, Yunan *Megali İdea*'sının bir sonucu olarak 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgal edilmesi pek az tarihçi tarafından eleştirilirken, 9 Eylül 1922'de İzmir'in düşmesiyle yaşanan yenilginin nedenleri ve o dönemin iç politikasındaki çekişmeler önemli yer tutmaktadır. Tarihçi Lina Louvi, yenilginin sebepleriyle ilgili olarak: "*İç çatışmalar, dış baskılar, dostlara ve özellikle düşmanlara dair yanlış değerlendirmeler, Büyük Ülkü'ye trajik bir son vererek 'çölün' geçilmez olduğunu gösterdi.*" değerlendirmesini yapmaktadır.[297] Pek çok Yunanlı tarihçiye göre, "Küçük Asya'da" yaşanılanların sebebi, Türklerin yeni devlet kurma yolunda homojen bir devlet istemesi ve Hristiyan azınlıkları istememesidir. İzmir'in Yunanlılardan alınması ve neticesinde yaşananlar Yunan tarihçiler tarafından Yunan İrredantizminin bir sonucu olarak görülmemişti.[298] Üstelik yenilgiden sonra Yunanlı siyasetçiler tarafından Yunanistan'ın savaşa girmesine Büyük Güçler'in neden olduğu savunulmuştu. 1922 sonrasında tüm siyasi çevreler, "Küçük Asya Savaşıyla" ilgili her türlü sorumluluğu üstünden atmaya çalışmış, Türk

---

[294] Onur Yıldırım, "Η ανταλλαγή πληθυσμών…, s. 68. Bkz. John Koliopulos –Thanos Veremis, Greece, the Modern Sequel, from 1831 to the Present, New York University Press, New York, 2002.
[295] Damla Demirözü, *Savaştan Barışa…,* s. 28.
[296] Ayhan Aktar, Damla Demirözü, "Yunan Tarih Yazımında…, s. 92.
[297] Lina Louvi, "Το Τέλος της Μεγαλής Ιδέας", *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922,* Alter -Ego MME A.E., Atina, 2010, s. 24.
[298] Ayhan Aktar, Damla Demirözü, *Yunan Tarih Yazımında...*, s. 86.

yetkililerine, Yunanistan'ın emperyalist bir savaşa çekildiğini kanıtlamaya çalışmışlardı. 1957 yılında, o zaman ki Dış İşleri Bakanı Evangelos Averof, "Küçük Asya Savaşı'nın" Yunan Savaşı olmadığını ve "Küçük Asya'nın" işgal edilmesinin büyük güçlerin duruşundan kaynaklandığını söylemişti.[299]

Bazı Yunanlı araştırmacılara ve tarihçilere göre "Küçük Asya Felaketi'nin" sebebi, 1919'daki büyük mücadelenin kötü yönetilmesiydi. Yunan yenilgisi ve Türk milliyetçiliğinin zaferi, Yunanistan'ın siyasi güçlerinin davranışlarından kaynaklanmıştı[300] ve sonrasında bu onları, olayların unutulmasını isteyen bir tutuma götürmüştü.[301] Agtzidis, *Mikra Asia* (Küçük Asya) adlı kitabında, "Küçük Asya" olaylarının Yunanlılarda her zaman duygu karmaşasına yol açtığını, taşıdığı değerin küçümsendiğini, mağdurların sayısının gizlendiğini, Türk milliyetçiliğinin aklandığını, dahası Hristiyan nüfusun katliamının gerekçelendirildiğini ifade ederken yaşananların bir başarı öyküsü içinde anlatılmasını, mübadeleden sonra uzun yıllar boyunca Yunan devletinin, dönemin çıkarları doğrultusunda hareket etmesini, o dönem hakim olan uzlaşmacı dış politikayı eleştirmektedir. 1922'den sonra mevcut iktidardan ve soldan şekillenen yeni Yunan ideolojisinin, Helenizm'in Anadolu'daki tarihi tecrübesini içermediğini, tarihin bilinçli reddinin ve tercih edilen suskunluğun, tarih biliminin ve de sanatın önceliklerini oluşturduğunu, pek az tarihçi, yönetmen ve sanatçının bu olayları incelemeyi tercih ettiğini belirtmektedir. Bu yönde girişimler, mültecilerin kendileri, örgütleri ve özellikle Merlie çifti gibi duyarlı kişiler tarafından yapılmıştı. Anadolu Helenizm'i ve felaketi Çağdaş Yunan bilimlerinin öncelikleri arasında bulunmamıştı. Mülteciler onlarca yıl deneyimlerini hafızalarında muhafaza ederlerken tarihi deneyimleriyle ilgili siyasi yorumlardan uzak durmuşlardı. Çünkü bu devletin çıkarlarına ters düşmüştü. Yaşanan olayların psikolojik travmadan toplumsal boyuta dönüşmesi, yaşanan felaketin farkındalığı ve somut yorumların ortaya çıkışı iki savaş arası dönemde gerçekleşmişti. O dönemde mülteci kökenli araştırmacılar ve edebiyatçılar çok uluslu imparatorluktan ulus devletler dönemine geçişi ve

[299]Vlasis Agtzidis, "Το 22 και η Νεοελληνική Ιδεολογία" [22 ve Yeni Yunan İdeolojisi], Kathimerini Gazetesi, 16 Kasım 2003, www.kathimerini.gr.
[300] Antonios Pavlidis, *Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)*,(İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,1997, s. 11; Vlasis Agtzidis, "Το 22 και η Νεοελληνική Ιδεολογία" [22 ve Yeni Yunan İdeolojisi], Kathimerini Gazetesi, 16 Kasım 2003, www.kathimerini.gr.
[301] Aynı yer.

Anadolu'daki Yunan toplulukları için sonuçlarını ayrıntılarıyla ifade etmişlerdi."[302] İlias Venezis, Emmanouil Emmanouilidis, Dido Sotiriyu, Stratis Doukas, Antonios Gavriilidis, Chrisanthos Trapezountos, Dimitrios Koutsoyannopoulos, Christoforos Tsertik gibi yazarlar bunlar arasında bulunmaktaydı. Olayların resmedilmesi savaş sonrası dönemde de devam etmişti. Travmanın psikolojik boyuttan kültürel boyuta dönüşmesi bir kısım aydınları bu olayları, Nazi dehşetinin sonucu olarak uluslararası toplumda şekillenen yeni düşüncelerle ilişkilendirmeye yöneltmişti. Böylece Polihronis Enepekidis (1959), Charalambos Lissaridis (1964), Yorgos Lampsidis (1969) ilk kez 1914-1923 arası dönemde yaşananları hukuksal bir terimle, "soykırımla", ifade etmişlerdi. Ancak egemen sistemde mülteci hafızası, başlangıçta iç ve dış siyasette bir yük olarak karşılanmıştı. İki savaş arası dönemin siyasi yaşamının bazı önderleri, Elefterios Venizelos, Ioannis Metaksas, Nikos Zaharidis gibi isimler, soykırımı reddeden bir davranış sergilemişlerdi.[303]

Agtzidis, mübadele sonrası yıllarda Yunan devletinin dış politikadaki tutumuyla ilgili olarak Türk-Yunan yakınlaşması ve karşılıklı saygının yeni dış politikanın temellerini oluşturduğunu belirtmektedir. Geçmişte yaşanan acı olayların hatırlanması ve gündemde tutulmasının yenidünya düzeni için doğrudan tehdit oluşturduğunu, devletin uygulaması gereken politikayla tercihlerinin artık uyumlu olmadığını ifade etmektedir.[304] Yunan devletinin politikasının 1922 mültecilerinin tamamen ideolojik asimilasyonunu ve onların tarih deneyimlerinden ödün vermelerini amaçladığını, bu duruşun, çağdaş Yunan ideolojisinde olduğu kadar resmi ve resmi olmayan tarih yazımında da gözetildiğini iddia etmektedir. Ayrıca aynı kaderi, "Küçük Asya Felaketinden" sonra Sovyet sahillerinde hayatta kalan "Pontus'un" büyük Rum toplulukları da yaşamışlar, 80'li yılların sonuna kadar, tarih yazımında çok az çalışılmış bir grup olarak kalmışlardı. Yunan diasporasının belli alanıyla ilgili anlatımlar o zamana kadar çok sınırlı olmuştu. Mültecilerin Rusya'nın siyasi olaylarına dahil olmaları hakkında ve Sovyet döneminde Yunan topluluklarıyla ilgili çalışmalar, araştırmalarda yer almazken iki dünya savaşı arası dönem, Stalin kovuşturmaları ve Stalin sonrası dönem "keşfedilmemiş topraklar" olarak kalmıştı. Bu durum Yunan tarih

[302] Vlasis Agtzidis, *Μικρά Ασία*...,s. 13-14; Vlasis Agtzidis, "Το 22 και η Νεοελληνική Ιδεολογία" [22 ve Yeni Yunan İdeolojisi], 16 Kasım 2003. www.kathimerini.gr.
[303] Vlasis Agtzidis, *Μικρά Ασία*…, s. 266.
[304] A.g.e., s. 14.

yazımında Yunan tarihinin "beyaz sayfaları" olarak nitelendirilen büyük boşluklar yaratmıştı.[305]

Mübadele olayının ve mübadillerin Yunan tarih yazımında yer almasıyla ilgili olarak ise Mübadele deneyiminin reddinin Yunan bilinçaltında yerini aldığını ve 1980'lerin sonunda saldırgan bir biçimde ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu dönemde mübadil örgütleri 1922'den sonra ilk kez milli anlatıma tarihi olayların ve kendi tecrübelerinin katılmasını talep etmişlerdi. Ortaya çıkan "karşı hafıza", 80'lerden sonra temel anlatımlara meydan okumaya başlamış, egemen ideolojilere ve tercih edilen unutmaya karşı durmuşlardı.[306]

80'li yıllardan sonra Yunan toplumunda bir takım değişiklikler gözlenmekteydi. Siyasi örgütlenmenin diktatörlük tarafından yasaklandığı 60'lı yılların üzerinden 20 sene sonra 80'li yıllara gelindiğinde, solun girişimiyle yeni fikirler kamusal alanda ortaya çıkmaya başlamış, başlangıçta o zaman ki sağın şiddetli tepkileriyle karşılaşmıştı. "Pontuslu" Yunanlıların ikinci ve üçüncü kuşaklarına ait bu düşünceler art arda gelen iki travma üzerine yoğunlaşıyordu: 1- "Küçük Asya Felaketi'nin" ve "Soykırımın" Travması, 2- Solun ve demokratik beklentilerin yenilgisinin travması. Bu çerçevede, siyasi değişim (metapolitefsi) sonrası beliren siyasi hareketlerle uyumlu, isyancı davranışlar ortaya çıktı. Sembolik anma törenleri ve anıtlarla canlandırmalar düzenlenirken kurumsal bazı hareketler görüldü: "Soykırımın" Tanınması, Anma Günü, "Pontus" dilinin öğretilmesi hakkı gibi. Tüm bu olaylar, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra gelen özellikle "Pontuslular" ve Rumlardan oluşan mülteci dalgası tarafından kararlı ve açık bir şekilde desteklendi.[307]

80'li yılların sonuna kadar, "Küçük Asyalılar" (Kapadokyalılarla birlikte) çok daha iyi örgütlenmiş durumdaydılar. Daha zengin dernekleri ve siyasi platformları vardı. Ancak 80'li yıllardan sonra "Pontuslular" düşüncelerini kamuoyunun bilgisine sunarak, siyasi yorumlarını ortaya koyarak, o zamana kadar var olan egemen ideolojiyi çürüten düşüncelerini dile getirerek ve güçlü bir siyasi harekette örgütlenerek 22'nin bütün mülteci gruplarından öne geçtiler. Agtzidis, "Küçük Asya" mülteciliğinin Pontus alt grubunun politik söylemde öne çıkmasında dört önemli nedenden bahsetmektedir: Birincisi, "Pontuslular", Sovyetler Birliğinden devamlı

[305] A.g.e., s. 267.
[306] A.g.e., s. 267-268.
[307] Aynı yer.

gelen mülteci gruplardan dolayı toplumsal düzeyde sürekli "yeni kan" ve daha genç birinci kuşak ortaya koyan tek gruptu. 39'un, 56'nın, 65'in, 75'in mültecileri ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) döneminde başlayan ve 89'dan sonra insan seline dönüşen son büyük mülteci dalgaları, eski "Pontus" bölgesini etkinleştirme etkisine sahipti. Bu, mülteci hareketinde "Pontus'a" dair yorumların radikalleşmesi için gerçek bir itici güçtü. İkincisi, Siyasi değişim dönemi ile sivil toplumun ortaya çıkması bağlantılıydı. Yani, alt sınıflar ulusal düzeyde hak ettiklerini talep etmeye başlamışlardı. Üçüncüsü, Sağın Türk milliyetçiliğine olan eleştirisi artmıştı. Özellikle Lozan Antlaşmasından sonra galip Türk milliyetçi elitiyle gelişen iyi ilişkiler, 74'den sonra ve Ege'de egemenlik taleplerinin başlamasından sonra bozulmuştu. Dördüncüsü, Pontus solunun farklı bir toplumsal eğilimi vardı. Bu eğilim üçüncü kuşak mülteciye aitti ve iki temel siyasi eğilimden; PASOK'un Maoist ve "İtalyan" eğiliminden geliyordu.[308]

Yunanistan'da, "Küçük Asya Felaketi'nin" neden olduğu mülteci sorununun üzerinden onlarca yıl geçmesine rağmen hafızalarda canlı kalmasına neden olan olaylar yaşanmıştı. Stalin döneminde 1937-1938 yıllarında on binlerce Yunan Anadolu göçmeni SSCB'den kovulmuş, Perestroyka dönemi (1985-1991) ve SSCB'nin yıkılmasından sonra da 250.000 yeni mülteci Yunanistan'a gelmişti. Bu mülteciler, "Küçük Asya Felaketi'nden" sonra Sovyetler Birliğinde kalan, 1923 Lozan nüfus değişimine dahil olan mültecilerdi. Hem Stalinizmin mülteci karşıtı siyasetini yaşamışlar hem de öncesinde "Küçük Asya Felaketini" yaşamışlardı.[309] 90'lı yıllara kadar 1923'den kaynaklı mülteci sorunun devam etmesi, hem 1923 Nüfus mübadelesini hem de "Pontus" meselesini gündemde tutmuştu.

1990'lı yıllara gelindiğinde Yunanistan'da, 1922 tarihinde Anadolu'da yaşananların milli anlatıma dahil edilmesiyle ilgili bir takım gelişmeler görülmektedir. Bunlardan ilki 1992'de Yunanistan kilisesinin kutsal Sinodotu tarafından 1922 İzmir mitropoliti Hrisostomos'un aziz ilan edilmesidir. 1993'de Dış İşleri Bakanı yardımcısı "Pontus'ta" ölen Rumların anısı için resmi bir açıklamada bulundu. Sonrasında Parlemento, "Küçük Asya"da Yunanlıların soykırıma uğradığını onayladı. İki günü resmi ulusal gün olarak belirledi. 1994'te alınan kararla "Pontus'ta" soykırım tanındı ve 19 Mayıs anma günü olarak belirlendi. 1998'de Meclis, tüm "Küçük Asya"

[308] A.g.e., s. 269-270.
[309] A.g.e., s. 261.

topraklarındaki soykırımı tanıdı. 14 Eylül anma günü olarak ilan edildi.[310] Bu gelişmeler Yunanistan'da devlet ile mülteciler arasındaki çatlağın kapatılmasına yönelik önemli bir adım olarak görüldü. Ancak aşırı milliyetçi tarihçi kesim için bu yeterli değildi. Bu kesime göre Anadolu'da Türk milliyetçiliğinin politikası, Hristiyan halkın soykırımı ayrıca Stalinci kovuşturmalar egemen Yunan tarih yazımın yönelimlerinde daha fazla yer almalıydı.

Günümüzde, Yunan tarih yazımında 1908-1923 arası yıllar hakkında Yunan tarihçilerinin yaklaşımlarında ve yorumlarında farklar olması, somut tarihi bir olay ve toplumsal konular hakkındaki görüş farklılıkları, pek çok araştırmacı için araştırılması gereken bir "boşluk" hissettirmekte, araştırmacıların bu konuya eğilmesinde önemli bir etken olmaktadır. Bugün, Yunanistan'da araştırmacıların hem toplumsal hem tarihsel alanda özellikle üzerinde durduğu konular, 1908'den (Jön Türklerin hareketi), 1923'e kadar (Lozan Antlaşması) olan dönemde Yakın Doğu'da gerçekleşen sosyo-ekonomik ve büyük jeopolitik dönüşüme ve özellikle Stalin dönemi olmak üzere Sovyet deneyimi üzerine yoğunlaşmaktadır.

3.1.1.1. Yunan Tarih Yazımını Etkileyen İki Önemli İsim: Ladas Ve Pentzopoulos

Yunanistan'da Türk Yunan Nüfus mübadelesiyle ilgili uzun yıllar boyunca hakim olan ve bugün de geniş çevrelerce kabul gören görüş, mübadelenin iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları çözdüğü, Yunan halklarının kavuşmasını, etnik ve dini türdeşliği sağladığı, ulus devleti pekiştiren bir olay olduğu yönündedir. Yunan tarih yazımının mübadeleye dair genel yönelimini ifade eden bu görüş, Anadolu'da yaşanan büyük yenilgiden sonra, Yunan ulusal kimliğinin oluştuğu 1920'lerin ikinci yarısında Venizelos döneminde hızla yaygınlaşmış ve kemikleşmişti. Bu dönemde kaleme alınan metinlerin merkezinde Yunan devletinin zorlu bir işin altından kalktığı yer almış, göçmenlerin yaşadıkları sorunlar geri plana atılmıştı. Sonuç olarak da mübadele Yunan ulus devletinin nezdinde başarı öyküsüne dönüştürülmüştü.

[310] A.g.e., s. 16.

Yunan ulusal tarihçiliğinin bu yaklaşımını destekleyen, Yunan tarih yazımında geniş çapta yayılmasında ve uluslararası düzeyde kabul gören bir üst anlatıya dönüşmesinde önemli yeri olan eserlerden ilki Yunan kökenli, Amerikalı uluslararası hukuk uzmanı Stephan Ladas tarafından yazıldı. Uzmanlık alanı sınai mülkiyetinin korunması olan ve uluslararası hukukla ilgili çeşitli makaleler ve kitap incelemeleri yayımlayan Ladas'ın, sınai mülkiyeti ve ticari markaların korunması üzerine çalışmalarından sonra[311] mübadele konusuyla ilgili ilk çalışması, 1932'de yayımlanan "The Exchange of Minorities :Bulgaria, Greece and Turkey", adlı kitabı oldu. Ladas'ın bu eseri, Osmanlı sonrası etnik çatışmaların sebepleri, nüfus nakilleriyle bunların çözümü ve bu nakillerin söz konusu ülkelerdeki sonuçları hakkında detaylı bilgiler sunan, Yunan-Türk Mübadelesi üzerine İngilizce olarak yazılmış ilk kapsamlı kitaptır.[312] Ladas, Balkan Savaşları sürecinden başlayarak Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye arasındaki bütün nüfus mübadelelerini tek bir çalışma içinde ele almaya teşebbüs eden ilk araştırmacıdır. Rakamsal ve istatiksel bilgilerde daha çok bu konuda uzman olarak belirttiği Alexander Pallis'in "*Statistical Study of the Racial Migrations in Macedonia in Macedonia and Thrace (1912-1914),* Athens,1925." adlı kitabından ve istatiki bulgularından faydalandığı görülmektedir.[313] Faydalandığı diğer bir kitap da Mülteci Yerleştirme Komisyonu'nun son başkanı Charles Eddy'nin o dönemde yayımlanan "Yunanistan ve Yunan Mülteciler" (1931) adlı kitabıdır.[314]

Ladas, kitabında konuyu üç bölüm halinde ele almaktadır. İlk iki bölüm Yunan-Bulgar Mübadelesini ve Yunan-Türk Mübadelesini ayrı ayrı incelerken son bölümde göçmenlerin ve mültecilerin sözü edilen üç ülkedeki iskanları incelenmiştir. Çalışmanın amacının; "Meselenin kökenini tespit etmek ve bu iki sözleşmenin içeriklerini yorumlayarak uygulanma biçimleri hakkında bilgi vermek; ayrıca, Yunanistan ile Bulgaristan ve Yunanistan ile Türkiye arasında gerçekleşen göç ve mübadele süreçlerinin ardındaki mekanizmayı tanımlamak" olduğunu giriş

[311] Onur Yıldırım, "Stephen Pericles Ladas and Making of the Master Narrative of the 1923 Greco-Turkish Exchange of Populations [Stephen Pericles Ladas ve 1923 Yunan-Türk Nüfus Mübadelesi'nin Ana Anlatısının Ortaya Çıkışı]", Uluslararası Mübadele Sempozyumu ve Mübadelenin 94.Yılı Anma Etkinlikleri, Editör: Kemal Arı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 2017, s. 2-3.
[312] Stephen Ladas, Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey The MacMillan Co., New York, 1932.
[313] Stephan Ladas, Exchange of…, s. 17, 15.dipnot.
[314] Onur Yıldırım, "Stephen Pericles Ladas and Making of..., s. 3.

bölümünde belirtmiştir.[315] Ladas, bu çalışmasında her iki mübadelenin de sadece diplomatik yönlerini değil, mübadelenin ilgili toplumlarda yarattığı sorunların çözümü için hükümetlerin kurduğu mekanizmaları etkileyen yerel dinamikleri de ele almış, mübadelenin üç ülkede yarattığı sonuçlara dair ayrıntılı bilgiler sunmaya çalışmıştır.[316]

Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu devletlerin parçalanmasının kaçınılmaz olduğunu savunan Ladas, etnik türdeşliğin devletlerarasındaki sürtüşmenin temel sebeplerinden birini ortadan kaldıracağını ve mübadelenin ülkelere güçlenmeleri ve istikrar sağlamaları yolunda yararlı olacağını aynı zamanda uluslararası siyasal sisteme de katkı sağladığını düşünmektedir.[317] Onun mübadele üzerine tüm bulgu ve iddiaları bu konuyla ilgilenen pek çok kişi tarafından benimsenmiş ve tekrar edilmiştir. Eseri, bugün dahi konuyla ilgili en temel başvuru kitabı olma özelliğini korumaktadır. Mübadele anlatımının seyrini bu derece etkileyen Ladas'ın eleştirildiği noktalar da olmuştur. Bunlardan biri, Ladas kitabını tamamladığında 1930 yılının son aylarıydı oysa Mübadele sözleşmesinin uygulama süreci 1933'ün sonlarına kadar devam etmişti. Öyleyse Ladas, aslında iki ülke arasında yeni anlaşmazlıklara gebe, tamamlanmamış bir sürecin aktarımını yapmıştı. Diğeri, içerik olarak zengin belgelere dayanan önemli bir çalışma olmasına rağmen bariz bir şekilde Yunan yanlısı olmasıydı.[318] Örneğin, Ladas'a göre Lozan Sözleşmesi'nin sorumluluğu, büyük ölçüde daha müzakerelerin başında 1912-1922 yılları arasında Türkiye'den giden Rumların ülkeye dönmelerine izin vermeyeceklerini ilan eden Türklere aitti.[319] Ladas'ın yanlı olmasında tek etken Yunan kökenli olması ve mülteci geçmişi değildi. 1920'lerde Yunanistan'da Yunanlı bürokratlar ve aydınlar tarafından kaleme alınan yazılara dayanması da önemli bir etkendi.[320]

Ladas'tan sonra Yunanistan'da mübadele üzenine tarih yazımını etkileyen eserlerden ikincisi Dimitris Pentzopoulos'un "The Balkan Exchange of Minorities and its impact upon Greece," adlı doktor tezidir.[321] Dimitris Pentzopoulos, 1961 yılında

---

[315] Stephan Ladas, Exchange of…, s. 3; Onur Yıldırım, "Stephen Pericles Ladas and Making of..., s. 4.
[316] Onur Yıldırım, "Ladas, Pentzopoulos ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi. Bir üst-anlatının anlatısı", *Toplum ve Bilim*, No.119,2010, s. 186.
[317] Stephan Ladas, Exchange of…, s. 726; Onur Yıldırım, *Ladas, Pentzopoulos…,* s. 197.
[318] Onur Yıldırım, "Stephen Pericles Ladas and Making of..., s. 2-3.
[319] Onur Yıldırım, *Ladas, Pentzopoulos…,* s. 196-198; Onur Yıldırım, "Stephen Pericles Ladas and Making of..., s. 6.
[320] A.g.m., s. 2-3.
[321] Dimitris Pentzopoulos "The Balkan Exchange of Minorities and its impact upon Greece, Publications of the Social Sciences Center Athens, Paris, 1962.

Princeton Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümüne sunduğu doktora tezi ile mübadele konusunu Ladas'tan sonra ayrıntılarıyla tekrar ele alan kişi oldu. Yaklaşımını Ladas'ın görüşleri üzerine inşa eden Pentzopoulos'un kitabı Ladas'ın otuz yıl önceki çalışmasından daha büyük ilgi gördü.[322] Ladas'ın mübadelenin hem uluslararası hem de yerel boyutlarıyla ilgili kurguladığı çerçeveyi devam ettiren Pentzopoulos, zorunlu nüfus mübadelesi konusunda Türklerin Lozan'a tereddütlü geldiklerini savunan Ladas'ın tersine, Türkler'in Lozan'a son derece kararlı geldiklerini belirtmekteydi. Pentzopoulos'a göre mübadele gönüllü de olsaydı, Türk milliyetçi yaklaşımı ve Mustafa Kemal'in toplumsal devrimiyle Rum nüfusu er ya da geç Yunanistan'a göç edecekti.[323]

Her iki yazarın da mübadele konusunda hemfikir oldukları noktalar ve savundukları tezler şöyle özetlenebilir; Mübadele, Türkiye ve Yunanistan arasında Balkan Savaşlarından beri devam eden düşmanlıkların sonlanması ve Balkanlar'daki gerilimin azalması için mümkün olan en iyi çözümdü, zaten böylesi bir adımın er ya da geç atılması gerekti.[324] Anadolu ve Batı Trakya'da bulunan Rum nüfusunun çoğu sözleşme imzalanmadan önce çoktan mülteci durumuna düşmüştü. Türkler Mübadele öncesi Türkiye'yi terk etmiş Rumları zaten kabul etmezdi. Mübadele sözleşmesi aslında fiili olarak yaşanan bir durumu onaylamaktaydı. Yunan tarafı yoğun göç dalgası karşısında içine düştüğü ekonomik, sosyal, politik kaostan dolayı mübadelenin olmasını, bir an önce bu anarşi haline son verip kendi iç sorunlarıyla ilgilenmek istiyordu.[325] Dolayısıyla mübadele mevcut seçenekler arasından en akılcı seçimdi. Her iki ülke de mübadele sonucunda azınlık sorununun çözülmesiyle bağımsız dış politika oluşturma konusunda oldukça rahatlamış, dikkatlerini ülkelerinin milli yeniden inşasıyla ilgili yerel meselelere çevirmişlerdi.[326] Sonuçta mübadele, modern Yunan devletinin coğrafi, siyasi, ekonomik yönlerden kendi içinde bütünleşmesini ve etnik yapısının tamamlanmasını sağlayan bir olay olmuştu.

İki yazara ait bu değerlendirmeler bugüne değin hem tarih yazımında hem de siyasi söylemde Mübadelenin başarılı bir uygulama olarak gösterilmesinde büyük rol

---

[322] Onur Yıldırım, *Ladas, Pentzopoulos…,* s. 198.
[323]Dimitris Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its impact upon Greece,*c.Hurst&co.Ltd.,London, 2002, s. 71.
[324] Onur Yıldırım, "Stephen Pericles Ladas and Making of..., s. 5.
[325]Dimitris Pentzopoulos, *The Balkan Exchange*…, s. 59-60; Onur Yıldırım, *Ladas, Pentzopoulos…,* s. 202.
[326] Onur Yıldırım, "Stephen Pericles Ladas and Making of..., s. 5.

oynadı. Yunan-Türk Nüfus Mübadelesiyle ilgili üst anlatının kapsamı, esasları ve varsayımları bu iki yazar tarafından belirlendi. Fakat aynı zamanda insan odaklı bütüncül bir tarih bakış açısından uzak oldukları gerekçesiyle büyük bir kesim tarafından eleştirildi.

3.1.1.2. Küçük Asya Araştırmaları Merkezinin (KAAM) Mübadele Tarih Yazımına Katkıları

İlk olarak 1930 yılında, Anadolu ve Trakya'dan gelen mültecilerin şarkı ve müziklerini kayıt altına alma ve derleme amacıyla, Etnolojik Müzik Arşivleri adıyla kurulan KAAM, daha sonra göçmenlere ait şarkı ve türküleri, bestelendikleri ve yorumlandıkları mekan ve koşullarla ve onları yorumlayanlara dair bilgilerle beraber bir bütün içinde ele alma yönünde genişleyerek etnoloji alanına doğru kaydı. 1933 yılında Küçük Asya Etnoloji Arşivleri adıyla Müzikal Etnoloji Arşivlerinin bir bölümü halini alan ve 1949 yılında Küçük Asya Araştırmaları Merkezi olarak adlandırılan bu merkezin yeni görevi, mültecilerin "sözlü geleneklerinin"[327] korunma altına alınması oldu.[328]

19. yüzyılda Kapadokya'nın Yunan karakterini kanıtlamaya çalışan yerel aydınların, halk kültürüne ait unsurları (örf ve adetler, şarkı, türkü ve gelenekler vb.) toplayarak yürüttüğü çalışma metodunu takip eden KAAM, kırk yıl boyunca sürdürdüğü çalışmalarında kaybedilen topraklardaki Yunan kültürünü hafızalarda muhafaza etmeye çalıştı. Bu amaçla, müzikten lehçelere, halkbilimine, cemaat tarihine, coğrafyaya, etnografyaya, dine, ekonomik hayata, kültürel çevreye kadar mülteci nüfusun Yunanistan'a getirdiği tüm kültür mirasıyla ilgilendi.[329] Yunanistan'a yerleşen mültecilerin anıları aracılığıyla, Anadolu Rumlarının geldikleri bölgelerdeki yaşamlarını araştırmak, ellerindeki belge ve malzemeleri kayıt altına almak, kurtarmak ve arşiv oluşturmak öncelikli amacını oluşturdu.

KAAM'ın kurucuları Merlier çifti ve çalışma arkadaşları, gönüllüler ve konuya ilgi duyanların yardımıyla kırk yıl boyunca sözlü geleneğe özgü malzemelerin ilk elden

---

[327] 1980'li yıllardan sonra, Yunanistan'da antropoloji çalışmalarının gündeme gelmesinden sonra, "sözlü gelenek" ifadesi yerine "sözlü tarih" ifadesi kullanılmaya başlandı. Bkz.Evangelia Balta, *Nüfus Mübadelesi*, s. 59.

[328] Evangelia Balta, *Nüfus…,* s. 58-59.

[329] Paschalis M.Kitromilides, "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ve Küçük Asya'da Yunan Kültürel Geleneği", *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Tük –Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2005, s. 31.

toplanmasına çalıştılar. Özellikle 1950'li yıllarda yoğunlaşan bu çalışmalar iki bölümden oluştu. Birincisi, merkezin araştırmacılarının mübadillerle yaptıkları söyleşiler. İkincisi de, merkezin isteği üzerine papaz, öğretmen, tüccar gibi "eli kalem tutan" mübadillerin kaleme aldıkları anılar. Bu çalışmalar sonucunda mübadillerin Anadolu ve Trakya'daki yaşamları, hatıraları, Türklerle ilişkileri ve Yunanistan'a yolculukları hakkında önemli malzemeler toplandı. Anadolu'da Ortodoks Rumların yaşadığı 2163 yerleşim yeri tespit edilirken bu yerleşim yerlerinden 1375'i sistematik bir şekilde incelendi.[330] Söyleşiler sonucunda Karadeniz'in 795 bölgesinden 1747 göçmen, 58521; Kapadokya'nın 79 bölgesinden 1707 göçmen 42454 sayfa anlatmış, diğer bölgelerden gelen göçmenlerin anlattıklarıyla ve 369 kişinin 32752 sayfa yazdığı metinle toplamda yaklaşık 145.000 sayfadan oluşan bir arşiv elde edilmiştir. Daha sonra bunlar disketlere kaydedilerek ve seçilerek "İ Eksodos"[331] ("Çıkış", yani mübadele kastedilerek) adıyla yayınlanmıştır.[332]

1928 yılında Pontus Çalışmaları Komitesi (Epitropi Pontiakon Meleton) adıyla bilinen ve akademisyenler tarafından yayınlanan Arhion Pontou (Pontus Arşivi) dergisi ve 1938 yılında, merkezin kurulmasından sekiz yıl sonra, Atina İzmirliler Birliği (Enosis Smirnion) himayesindeki bir grup akademisyenin çıkardığı Mikrasiatika Hronika (Küçük Asya Yıllıkları) adlı dergiler Yunan akademik çevrelerinin canlanmasını ve uzmanlık gerektiren önemli araştırmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır.[333] Ayrıca 1977'den beri Deltio (Bülten) adlı, bir ya da iki yıl aralıklarla çıkardığı yayınıyla 11 sayı yayınlamış, Avrupa dillerinde bilimsel makaleleri araştırmacılara sunmuştur.[334]

KAAM'ın sözlü tarih arşivi şimdiye kadar Yunanistan'ın en kapsamlı arşivi olmasının yanında mübadillere ait kimlik bilgileri, diplomalar, vaftiz belgeleri, nikah

---

[330] A.g.e., s. 34.

[331] Bu terim ilk kez 1924 yılında Cenevre'de "Mültecilerin Yunanistan'a Yerleştirilmesi" başlığıyla gerçekleştirilen sergide kullanılmıştı. Pashalis Kitromilidis 3.cilt önsözde, Melpo Merlie tarafından basım için seçilen bu sözcüğün önemini tarif etmektedir. Ona göre "çıkış" sözcüğü, Tevrat'ta sadeleştirilen, batı dünyasının uzun bir geleneğinin tüm çağrışımlarını bünyesinde bulundurmaktadır. Yahudilerin Mısır firavunlarından bağlarının kurtulması umuduyla ilişkilidir. Bu terim, sadece Avrupa'da değil, üçüncü dünya ülkelerinde ve Latin Amerika'da da, 20. yüzyılda baskı altındaki halkların Tiran'dan kurtarılması beklentisini ifade etmektedir. Bkz. Angelos Palikidis, "*Τα Παιδία Της Ιφιγενειας* …, s. 323.

[332] Elçin Macar, "Anadolu Rumlarının Belleği, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi", *Toplumsal Tarih*, Nisan 1999, s. 59.

[333] Paschalis M.Kitromilides, "Küçük Asya Araştırmaları…, s. 35-36.

[334] Elçin Macar, "Anadolu Rumlarının…, s. 60.

cüzdanları, fotoğraflar ile son derece değerli ve özgün niteliğe sahiptir. Merkez'de İzmir ve İstanbul'dan gelen Yunanlıların basmış olduğu kitaplardan oluşan önemli koleksiyonların ve Karamanlı kitaplarından oluşan 500 kitaplık koleksiyonun da bulunduğu bir kütüphane bulunmaktadır. Kütüphane, orijinal haritalara ve çoğu Anadolu'daki hayata ve insan portlerine dair yaklaşık beş bin fotoğraflık arşive de sahiptir. Diğer önemli bir arşiv de göçmenlerin müziğine ve Yunan halk müziğine ait kayıtların bulunduğu müzik arşividir.[335]

Günümüzde, Türk-Yunan ilişkileri, nüfus mübadelesi ve mültecilerin ata topraklarına dair akademik çalışmalar yapanlar için KAAM önemli bir merkez olmaya devam etmektedir.

3.1.2. Türk Tarih Yazımında Mübadele

1922 tarihi, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk tarih yazımı için bağımsızlık mücadelesinin verildiği, yeni Türk devletinin kuruluş arifesini ifade eden bir tarih olması nedeniyle, bu sürecin bir parçası olan nüfus mübadelesi yakın geçmişe kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş anlatısı içinde yer alan olaylardan biri olmuştur. Başka bir deyişle, Bağımsızlık Savaşı'nın başarısı ve yeni Türk devletinin kuruluşu çerçevesinde Türk-Yunan Savaşı, Türk milletinin bağımsızlığını ve birleştirilmesini işaret eden bir olay olurken Mübadele tarihsel sürecin getirdiği ve yapılması gereken bir uygulama olarak değerlendirilmiş, uzunca bir süre bilim adamları tarafından üzerinde durulan bir konu olmamıştır.

Türk tarihçiler araştırmalarını, yeni devletin coğrafi sınırları içinde Türk milletinin kültürel devamlılığının ortaya çıkarılmasına ve belgelere dayandırılmasına yöneltirken Cumhuriyetin erken döneminde tarihte ve edebiyatta mübadele konusu yüzeysel; kısa notlarla ve genellemelerle değinilen bir konu oldu. Mübadelenin ekonomik değerlendirmesi, mübadeleden çok faydalandığımız, Yunanlıların da çok faydalandığı sonuçta her iki taraf için de yararlı olduğu yönündeydi.[336] Zamanla, konuyla ilgili araştırmalar, Türkiye'ye siyasi göçün ve göçmenlerin yerleştirilmesinin

[335] Paschalis M.Kitromilides, "Küçük Asya Araştırmaları…, s. 33.
[336] Bkz.Yusuf Kemal Tengirşek, *Türk İnkilabı Dersleri, Ekonomik Değişmeler*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1935; Onur Yıldırım, *"Η ανταλλαγή πληθυσμών…,* s. 84.

ayrıntılarına çevrilirken, Türk Yunan Nüfus Mübadelesine eleştirel bir yaklaşım uzunca bir süre gösterilmedi.

Türkiye'de Marksist Türk aydınların, bu dönemin daha geniş ekonomik ve toplumsal boyutlarını incelemeleri Yunan meslektaşlarından yaklaşık 50 yıl sonra oldu.[337] Ancak, kapitalizmin gelişmesinin ve üretim şekillerinin daha genel sorunlarından dolayı (örn.feodalizm ve Asya üretim şekli) Marksist bilim adamları, dikkatlerini daha uzak geçmişe yönelttiler. En fazla, bu bilim adamları Türk bağımsızlık savaşını, yerli burjuva sınıfının önderliğinde batı emperyalizmine karşı bir halk ayaklanması olarak gördüler ve böylece olayın toplumsal gücünü sahneye çıkardılar. Ancak, bu bilim adamlarından hiçbiri, yeni devletin toplumsal şekillenmesini incelemeye girişmedi ne de yeni Cumhuriyetin toplumsal yapısındaki demografik gelişmelerin etkilerini incelemedi. Benzer şekilde, liberal görüşleriyle bilinen bazı tarihçiler konuya ya kısa değindiler ya da hiç bahsetmediler. Sonuç olarak, Cumhuriyetin ilk dönem tarihiyle ilgilenenler bu konuyla ilgili sessiz kaldılar. Mübadele bilimsel ilginin nesnesi olarak, sadece Türk resmi tarih yazımının gündeminde değil ayrıca bilimsel bir gelenek içinde de kenarda kaldı. Böylece bilimsel ilginin eksikliğinden dolayı, en azından çok yakın zamana kadar, milli tarihin anlatımlarında bu dönemin çalışılması kısıtlandı.[338]

Kimi tarihçilere göre bu kritik döneme dair Türk tarih yazımındaki genel ilgisizliğin nedenlerinden biri Türk devletinin tarih yazımına baştan beri karışmasıydı. 1920'li yılların sonlarından itibaren, iç ve dış problemlerin bazıları çözüldükten sonra, yeni Türk devleti milli kimlik konusuna yoğunlaşmıştı. Milli kimliğin yeniden biçimlendirilmesi amacıyla tarihi ve etnografik araştırmaları desteklemeye başladı. 1927'nin başlarında Osmanlı Kurumu Tarih-i Osmani Encümeni, Fuad Köprülü önderliğinde devlet talimatlarıyla Türk Tarih Encümeni olarak yeniden düzenlendi. Türk tarihinin araştırılması amacıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla 1930'da önemli bir adım atıldı ve Türk Tarihi Tedkik Heyeti oluşturuldu.[339] 1935 yılında "Türk Tarihi Araştırma Kurumu", daha sonra ise "Türk Tarih Kurumu" adını aldı. Türk tarihinin araştırılması, incelenmesi, arşivlenmesi ve Türklerle ilgili doğru tarihi

[337] Bkz. Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sosyal Sınıflar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1* (1908-1925), Belgeler-2, BDS Yayınları, İstanbul, 1991; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929),* Yurt Yayınevi, Ankara, 1982.
[338] Onur Yıldırım, *"Η ανταλλαγή πληθυσμών…,* s. 84-85.
[339] A.g.m., s. 86.

kaynaklara ulaşılmasını sağlamak amacıyla kurulan kurum bu yönde önemli hizmetler sundu. Kurumun özellikle Türklerin Osmanlı geçmişi ve Osmanlı öncesi ile ilgili bilimsel tarih araştırmasının yayılmasında, önemli derecede yer aldığı geniş çevrelerce kabul görmektedir.[340] Diğer taraftan Türk devletinin tarih yazımında baştan beri etkili olduğunu düşünen tarihçilere göre, devlet bu kurumla sadece olaylar hakkında resmi anlatımı değil, ayrıca bilimsel bir dal olarak tarih alanında üstünlüğünü ve denetimini de kurumsallaştırmıştı. Bu durum da, Cumhuriyet'in ilk dönem tarihiyle ilgilenenlerin mübadele konusunda ilgisiz kalmalarına neden olmuştu.

Türkiye'de Müslüman mülteciler de yaşadıkları bu tarihsel deneyimle ilgili uzunca bir süre sessiz kaldılar. Mültecilerin bu suskunluklarıyla ilgili tarihçilerin çeşitli değerlendirmeleri oldu. Yunanistan'dan gelen mübadillerin çoğunun köylü kesim olması nedeniyle okur yazarlık oranının düşük olması[341], Türk milletinin göç olgusuna alışık olması[342], katıldıkları toplumda farklı topraklardan geldikleri ve aynı dili konuşmadıkları için sosyal yaşamda zaten dışlandıklarından girdikleri yeni düzene kendilerini kabul ettirme isteğiyle suskun kaldıkları[343] ve Türk mültecilerin örgütlenmesinin daha başından devlet tarafından alınan tedbirlerle engellendiği[344] gibi nedenler belirtilmiştir. Diğer taraftan, bilim adamları tarafından da ulusun tarih anlatımına mültecilerin tecrübelerini dahil etme çabası olmamıştı. Bilim adamlarının bu yönde bir çabaya girmemesiyle ilgili olarak Kemal Arı, toplumu oluşturan nüfus katmanlarından herhangi birisine yoğunlaşan, özellikle de sosyolojik içerikli yaklaşım yapan kişilere devletin kuşkuyla baktığını, genelde bu kişileri solcu olarak değerlendirdiğini ve sonuçta devletin oluşturduğu bu baskının göç araştırmalarını sınırlı kıldığını belirtmiştir. Aynı zamanda bu, göçmenlerin bir araya gelerek yakın zamana kadar bir sivil toplum örgütü olarak ortaya çıkmalarını engellemiş, ortak göçmen kültürü ve bilinci yaratmada gecikmelere neden olmuştu.[345] Sonuç olarak bazı tarihçilere göre, egemen siyasi hava ve milli tarih yazımının katı konu çerçevesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra uzun yıllar boyunca mübadele

[340]Bkz.İlber Ortaylı, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Tarihçilik Üzerine Bazı Gözlemler", *Gelenekten Geleceğe*, Hil Yayınları, İstanbul, 1982, s. 77-79.
[341]Kemal Arı, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik…, s. 128; Herkül Milas, "Türk Yunan Edebiyatında…, s. 133.
[342] Fahriye Emgilli, "Türk Yunan Nüfus…, s. 33.
[343] Elçin Macar, "90.Yılında Türk-Yunan…, s. 265.
[344] Onur Yıldırım, *Diplomasi*…, s. 257-258.
[345] Kemal Arı, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik…, s. 125.

konusunun bilimsel programa dahil olmasına izin vermemişti.[346] Türk tarih yazımının bu suskunluğu, Mübadele olayının anlatımında hakimiyetin Yunan tarafına geçmesine neden olurken bu anlatımlarda kararların alınması, sözleşmenin uygulanması ve gelen mültecilerin yerleştirilmesi sürecinde Türk rolü, genellemelerle ve desteksiz varsayımlarla sunulmuştur.

1990'lı yıllara gelindiğinde, mübadele konusunda özellikle sosyal bilimlerde milli devletin rolü ile ilgili eleştirel bir eğilim yükselmeye başladı. Bu eğilimde, Balkan coğrafyasında yer alan siyasi gelişmelerin, Türkiye ve yurtdışında demokratikleşme, azınlık hakları, insan hakları konuları ile ilgili eleştirel seslerin yükselmesi etkili olmuştur.[347] Bu çerçevede, pek çok bilim adamı ve gazeteci, erken dönem Türk Cumhuriyeti'nin politikaları ve kurumları ile ilgili konularda pek çok çalışmada bulunmuşlar, mübadele, tarih araştırmasının ayrı bir konusu olarak ele alınmaya başlamıştır. Konuyla ilgili iki eğilim Türk tarih yazımında etkili olmuştur.

Birinci eğilimde genel olarak; mübadelenin uzun dönemde devletin çıkarına olduğu, devletin ülkede milli homojenliğin sağlanması açısından Mübadele'den büyük ölçüde faydalandığı, mültecilerin ülkenin ekonomik ve kültürel gelişimine katkıda bulunduğu savunuldu. Bu görüş, mübadelenin olumlu sonuçlarına değinmekle beraber aynı zamanda mübadelenin çeşitli nedenlerle o dönemde olması gereken bir uygulama olduğunu da savunmaktadır. Bu eğilime göre mübadelenin getirdiği olumlu sonuçlara değinmeden önce neden gerçekleştirilmesi gereken bir uygulama olarak görüldüğüne bakmak gereklidir. Bu noktada mübadele kararına götüren tarihsel süreç ve Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında yaşayan azınlıklardan biri olan Rumların 1821 isyanı, bağımsızlık mücadelesi ve *Megali İdea*'yı içeren tarihsel süreç içindeki tutumu önem taşımaktadır.

19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklardan biri olan Rumlar, Yunanistan'ın kurulmasından önce de Osmanlı topraklarında huzur ve güven içinde yaşayan bir topluluktu.[348] İstanbul'un fethi esnasında Fatih Sultan Mehmet'in Fermanı ile kiliseleri ve inançları teminat altına alınmış, sosyal ve iktisadi hayatlarını devam ettirmişlerdi. Osmanlı Devleti içinde kazandıkları imtiyazlar ve muafiyetler ile ticari anlamda bölgede güç edinmeye başlamışlar, devlette yaşayan en rahat ve zengin

[346] Onur Yıldırım, *"Η ανταλλαγή πληθυσμών…,* s. 90.
[347] A.g.e., s. 91.
[348] Gülnihal Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin*…, s.10.

azınlık sınıfı olmuşlardı.[349] Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başladığı bir dönemde, batıyla geliştirdikleri ilişkiler neticesinde özellikle ticarette gelişmişler, batıdaki milliyetçilik akımlarından etkilenerek Osmanlı egemenliğine karşı isyan etmişlerdi.

Diğer taraftan, bu gelişmelere kadar Anadolu Rumları Türk halkıyla belli bir uyum içinde yaşamaktaydı. Anadolu Rumlarının anlatılarından ve gözlemlerinden çıkardığı sonuçları aktaran Renee Hirschon, "Küçük Asyalıların" anlatılarının Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türklerle Hristiyanlar arasında bir uzlaşma, hürmet ve uyumun olduğunu kanıtladığını, bu anlatıların ezelden beri Türklerle Yunanlılar arasında bir çekişme olduğu düşüncesini yalanlar nitelikte olduğunu belirtmektedir.[350]

Dolayısıyla, huzur ortamı içinde sosyal ve iktisadi hayatlarını devam ettiren, ibadetlerini özgürce yerine getiren, Türk halkıyla iyi ilişkiler içinde olan ve ticarette ilerleyerek iyi bir refah seviyesine ulaşan Rumlar, Balkanlarda ve Kafkaslarda topraklarını yitiren ve hızlı bir çöküş dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu'nun bu durumundan İngiltere ve Rusya'nın da desteğini alarak yararlanmak istemiş, diğer taraftan da yüzyıllardır taşıdığı Bizans İmparatorluğunun mirasçısı rolünü Anadolu'yu geri alarak gerçekleştirmek için Osmanlıya karşı genişleme politikası izlemişti. Bunun son noktası da İzmir ve Anadolu'nun işgali olmuştu. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için çıktıkları yolda en önemli gerekçeleri Batı Anadolu'da yaşayan Rumların, Hristiyan olmaları nedeniyle Türklerden zulüm gördükleri iddiaları idi. Bu en büyük propagandaları olmuştu.

Venizelos, Anadolu Rumlarına karşı zulüm yapıldığı iddiasını İngiltere Başbakanı Lloyd George'a yazdığı mektupta şu sözlerle ifade ediyordu: *"…. Ermeniler kadar çok olan Rumlar, Ermeniler kadar zulüm gördüler ve onlar kadar imha olundular*"[351] Venizelos'un Rumların Anadolu'da zulüm gördüklerine dair propagandası o kadar güçlüydü ki Yunanlıların İzmir'i işgalinin sebebi bile bölgedeki Rumların katledilmelerini engellemek olarak görüldü. Diğer taraftan, Batı Anadolu'daki

[349] İbrahim Erdal, *Mübadele…,* s. 31.
[350] Renee Hirschon, "Neler Yitirdik, Neler Öğrenebiliriz? Lozan Antlaşması'nın Geriye Doğru İncelenmesi", *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2015, İstanbul, s. 11.
[351] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 24; Bkz. Asaf Gökbel, *Milli Mücadelede Aydın*, Coşkun Matbaası, Aydın, 1964, s. 10.

Rumlar, gerek nüfus açısından gerekse ekonomik açıdan kendilerini üstün görmekteydi.

Yunan orduları İzmir'i bu gerekçelerle işgal ettikten sonra Anadolu'da ilerledikleri üç yıllık zaman diliminde Batı Anadolu'daki Türkleri Anadolu'nun iç kısımlarına sürme ve onlardan boşalan yerlere Rumları yerleştirme politikası sürdü. Bunu yaparken de Müslüman halka büyük eziyetler yaptılar. Aydın ve çevresindeki kasabalar yakılmış, halkın bütün mal varlığı yağma edilmişti. Aydın vilayeti dahilinde bulunan Menemen, Manisa, Salihli, Turgutlu ve Alaşehir'de yaşanan olayları tetkik için Avrupa ve Türk basının temsilcilerinden oluşan bir heyetin sunduğu rapor yaşanılan zulmün, katliamın ve şehirlere verilen hasarın büyüklüğünü ortaya koymaktaydı.[352] Orta Anadolu'da Bursa ve Balıkesir'de de Batı Anadolu'da yaşananlara benzer vahşet yaşanmıştı.

Ancak, Batı Anadolu'yla yetinmeyip Ankara'ya kadar ilerlemeyi düşleyen Yunan ordusu Afyon'da beklemedikleri bir bozguna uğradı. Bu yenilgi sonucunda Yunan orduları, Yunanistan'a gitmek üzere İzmir limanlarına doğru kaçmaya başladı. Bu esnada geçtikleri şehirlerde, köylerde taş üstünde taş bırakmadılar. Kadın çocuk, yaşlı demeden katliamlarda bulundular. Anadolu'ya gelirken yapılan zulümleri, katliamları geri dönerken tekrar yaşattılar. İzmir'e ulaştıklarında yerli Rum halkından önce gemilere binip kaçtılar. Geldiklerinde onları sevinçle karşılayan Rum halkı ise, kendilerine gemilerde yer bulmak için İzmir'de limanda büyük bir kaosun ortasında kaldı. İzmir yangınına tanık oldular.

Bu değerlendirmeler neticesinde, Yunan ordularının gelişi esnasında onları sevinçle karşılayan Anadolu Rumlarının ihanet içinde olmaları, diğer taraftan yenilgiyle beraber Anadolu'dan kaçan yaklaşık 900.000 Rum'un geri dönüşünün kabulünün mümkün olmaması Türk tarafınca mübadelenin haklı sebebini oluşturmaktadır. Anadolu'da yaşananlardan sonra Türk ve Yunanlıların güven ve huzur ortamı içinde yaşaması mümkün değildi. Bu nedenle Türk topraklarındaki Rumlarla, Yunanistan'daki Türklerin yer değiştirmesi, yani bir nüfus mübadelesine gidilmesi en mantıklı çözümdü. Diğer taraftan Yunanistan da kendi gerekçeleriyle nüfus mübadelesinin olması gerektiğini düşünüyordu. Bu çözüm yolu, Lozan'da her iki tarafın da isteği neticesinde karara bağlandı.

[352] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s.49.

Mübadelenin olumlu sonuçları üzerinde duran birinci grup eğilime göre, mübadelenin gerçekleşmesi; binlerce insanın taşınması, yerleştirilmesi, yeni topluma uyumları ve üretici konuma geçmeleri elbette zor ve zaman isteyen bir süreç olmuştu. Ancak bu süreç içinde yaşanan tüm zorluklara rağmen yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için Hristiyan azınlıkların ülkeden ayrılması ve yarım milyona yakın Türk soydaşın ülkeye getirilmesi uzun vadede uluslararası, siyasi ve toplumsal açıdan faydalı bir gelişmeydi. Her şeyden önce Türk devletinin nüfusunun türdeşleşmesi açısından önemli bir adımdı. Rumların gitmesinden sonra Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısında ortaya çıkan boşluk gelen Türk mübadillerle dolmuştu. Yunanistan'dan gelen yaklaşık yarım milyon Türk nüfus, ekonomide ulusal denetimin kurulmasını kolaylaştırmış, ulusalcı niteliği güçlendirmişti.[353] Sanayi kolları ve ticaret Türklerin elinde tekrar işlerliğini kazanmıştı. Mübadele, Türkiye Devleti'nin dış politikasında, önemli bir değişikliğe gitmesine olanak tanırken, azınlıklar sorunu, eski etkisini yitirmişti. Bu süreçte, ulusal nitelikli soyut ve somut ögeler öne çıkmış, bu ögeler, devletin yeni niteliğinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştı.[354] Rumlar tarafından büyük zarara uğratılan Anadolu'nun tekrar imarı için projeler uygulanmaya başlanmış, iktisadi planlamalar yapılmıştı.1927 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti, yaralarını sarmış büyük ölçüde ekonomik durgunluğun önüne geçmişti.[355]

Yunanistan'dan gelen Türkler bir yandan yeni tarım tekniklerini, diğer taraftan yeni soyut ve somut kültürel değerleri Türkiye'ye aktarmışlardı. Üretime ilişkin konularda teknik bilgi, birikim ve deneyimi olan çok sayıda Türk göçmenin getirilmesi Türkiye'nin ekonomik kalkınması açısından son derece önemliydi. Anadolu köylüsüne oranla teknik konularda ve tarım ürünlerinin türleri ve nitelikleri konusunda daha bilgili ve bilinç düzeylerinin yüksek oluşu, yeni Türkiye için önemli bir kazançtı. Örneğin, Trakya'ya yerleştirilen Makedonya'dan gelmiş tütüncü mübadiller bir milyon olan üretimi, 2-2.5 milyon kiloya çıkarmışlardı.[356] Diğer taraftan soyut ve somut kültürel değerler ve folklorik unsurlar Türkiye'ye taşınmış, bu etkenler, Türkiye'de ulusal kültürün dinamik bir yapıya kavuşmasında, çeşitlenmesinde ve zenginleşmesinde etkili olmuştu. Zamanla, gelen mülteciler yerli halkla ve kültürle kaynaşmış, pek çok

[353] İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", *Toplum ve Bilim 50*,1990, s. 62.
[354] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 1-2.
[355] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 25.
[356] A.g.e., s. 274.

konudaki karşılıklı alışveriş ve etkileşimi sonunda, yoğun bir kültürel değişim yaşanmıştı.[357] Mübadillerin giyim şekilleri, konuşmaları, yemek kültürleri ve dayanışma içinde olmaları yerli Türklerin de bu anlamda değişiminde etkili olmuştu. Ayrıca mübadiller Cumhuriyetin ilk yıllarında devrimlerin kabulünde de önemli rol oynamışlardı.[358] Özellikle Makedonya'dan gelen mübadillerde "Selanikli" olma aidiyeti, Türk kimliği üzerine kurulu ulus devlete daha hızlı uyum göstermelerini sağlamış, Cumhuriyetin kazanımlarını daha bilinçli savunmuşlardı.[359]

1990'lı yıllardan sonra ortaya çıkan ikinci eğilimin ise, son dönemlerde Yunanistan'da ve yurtdışında gelişen sosyal bilimlerin metotlarını ve bilimsel akımların konuyla ilgili yaklaşımlarını benimsediği söylenebilir.[360] Bu eğilim, Nüfus Mübadelesinin sebep olduğu bireysel, toplumsal, iktisadi ve sosyal sorunlara yoğunlaşırken mülteci hafızasını ve mübadele süresince mültecilerin yaşadığı acı deneyimleri ön plana çıkarmakta, 1923 Türk-Yunan Nüfus mübadelesine eleştirel bir yaklaşım göstermektedir. Bu eğilimdeki tarihçiler, devletler nezdinde mübadelenin bazı sorunlara çözüm getiriyor gibi gözükse de, insani açıdan ele alındığında bireysel haklar ve kimlikler, psikolojiler ve uyumlar açısından yeni sorunlara ve kapanmayan yaralara neden olduğunu, anlaşma metninin içeriğine ve uygulamalara bakıldığında bireysel hakların önemli oranda darbe yediğini savunmaktadır.[361] Diğer taraftan birinci eğilimdeki milliyetçi yaklaşımın en çok üzerinde durduğu; mübadele ile milli homojenliğin sağlandığı ve azınlık probleminin çözüldüğü görüşüne, mübadelenin toplumları birbirinden ayrıştırdığı ve farklı boyutta sorunlara neden olduğu görüşüyle karşı durmakta, bu nüfus ayrışımının ulus devletlere tam bir huzur ortamı getirmediğini savunmaktadır. Birlikte yaşayan halkların ayrılması toplumsal temasın azalmasını, ortak deneyimlerin yok olmasını, "diğer taraf" hakkındaki bilgi isteksizliğinden kaynaklanan ön yargıları, farklı olanı anlamak ve ona saygı duymak yerine şüphe ve tedirginlikle yaklaşmayı genel anlamda halkların birbirine yabancılaşmasını getirmişti. Dolayısıyla mübadele yapan komşu devletlerarasında iyi ilişkilerin sürekliliğini beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktı. Türkiye ve Yunanistan arasında yakın

---

[357] Kemal Arı, *Büyük Mübadele…,* s. 2.
[358] İbrahim Erdal, *Mübadele*…, s. 274.
[359] İbrahim Erdal, "Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyo-Ekonomik Değişimdeki Rolleri", *International Congress of Asian and North African Studies, (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, 10-15 Eylül 2007, Ankara, s. 1273.
[360] Onur Yıldırım, *"Η ανταλλαγή πληθυσμών*…, s. 93.
[361] Kemal Arı, *Mübadele Araştırmalarına*…, s. 121,122.

tarihte yaşanan anlaşmazlıklar ve devam eden sorunlar da bunu kanıtlar nitelikte değerlendirilmişti.[362]

Renee Hirchons da benzer düşüncelerle mübadeleyle birbirinden koparılan halkların, zamanla yabancılaştığını, bu yabancılaşmanın da ön yargıları ve ötekileştirmeyi getirdiğini belirtmektedir. 1922 yılında ulusal kimlik yaratma sürecine girilmesiyle beraber devlet propagandasının etkisinde basmakalıp görüşlerin ve milliyetçi ön yargıların ön plana çıktığını, basmakalıp düşünce tarzının bilgi noksanlığından kaynaklandığını, bunun da ayrılıktan, uzak durmaktan ve tecritten doğduğunu ileri sürmektedir. İnsanların birbiriyle temas halinde olmadan, uyumu anlayışı ve karşılıklı hürmeti yakalamalarının zor olduğunu, ulusal kimlik yaratma sürecine giren her iki ülkede de 1922'den sonra gerçek bilgi ya da yaşanmış deneyimlere dayanan görüşlerin olmadığını ifade etmektedir. Ulus devlet modeline götüren anlayış, farklı insanların yan yana yaşamalarının uyuşmazlık getireceğiydi. Bu nedenle en iyi çözüm, bu farklı toplumları ayırmak olarak görülmüştü. Bu noktada Hirschon, çok sayıda bilimsel çalışmanın belli şartlar altında sosyal ilişkinin farklı gruplar arasındaki olumsuz ön yargıları azalttığını gösterdiğini, işbirliği içinde ortak hedeflerin saptanmasının düşmanlığı azaltmakta önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Bu düşüncesini Küçük Asyalı Rumlarda ortak bir geçmişten, paylaşımlardan dolayı ön yargıların daha az olduğu, bu deneyimlerden uzak Rumlarda ise ön yargıların ve basma kalıp düşüncelerin yaygın olduğu saptamasıyla desteklemektedir.[363]

Mübadele olgusuna daha çok insan temelli bir yaklaşım sergileyen bu ikinci eğilim, insanların doğup büyüdükleri ve vatanı bildikleri toprakları zorunlu ve geri dönüşü olmayan bir şekilde terk etmelerinin açtığı travmanın büyüklüğüne işaret ederken bu travmanın etkilerinin ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerde dahi devam ettiğini belirtmektedir. Bu yaklaşımın etkileri edebiyat alanına da yansımış, 90'lı yıllardan sonra üretilen edebi ürünler daha çok mültecilerin dramlarına, yurdundan koparılmaya, yeni yaşama uyum zorluklarına ve eski yaşama duyulan özlemlere değinmiştir. Benzer şekilde sinema ve belgesellerde de daha çok mübadelenin insan yaşamları üzerindeki etkilerine değinilmiş, mülteci hafızaları ve yaşanılan travmatik deneyimler ön plana çıkmıştır. Geçmişe olan nostaljik yaklaşım, Türklerle Yunanlıların

[362] Ayhan Aktar, *Türk-Yunan Nüfus…,* s. 70-71.
[363] Renee Hirschon, "Neler Yitirdik…, s. 8-9.

Osmanlı İmparatorluğunda iyi ilişkiler ve kardeşçe yaşadığı gibi olumlu duyguları ön plana çıkarmıştır. Bu yaklaşım mübadele olgusunun daha çok insan psikolojileri ve yaşamları üzerindeki etkilerine yoğunlaşırken, mübadele olgusunun tarihsel süreci ve gerçekliği duygusal yaklaşımların gerisinde kalmıştır.

3.2. Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele

Türkiye ve Yunanistan'ın yakın tarihinin en önemli olaylarından biri olan nüfus mübadelesinin taraf ülkelerin edebiyat yazınlarına yansıması, bu ülkeler için taşıdığı anlamlara bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. 1923 tarihi, Türk edebiyatında ve genel olarak Türk tarih yazıcılığında İstiklal Savaşı'nın sonu ve yeni bir başlangıcın işaretidir. Yeni bir milli devletin kuruluşuyla ve bağımsızlığının uluslararası olarak tanınmasıyla ilişkilidir.[364] Türkler için bu siyasi değişiklik yeni, umutlu bir geleceği ifade ederken Yunanlılar için 'felaket'in yaşandığı acılı, belirsizliklerle dolu, kaygılı bir dönemi ifade ediyordu. Yunanistan'da 1922 ve göçmenlik, ortak hafızanın bir ürünü olurken Türkiye'de toplumsal bellek kendini bu dönemleri unutmaya kurgulamış, konuyla ilgili araştırmalar oldukça geç bir dönemde başlamıştır. Erken dönemde Mihri Belli ve Safiye Bilge Turan'ın konuyla ilgili yurtdışında sundukları yüksek lisans tezleri ise uzun yıllar sonra keşfedilmişti.[365] Araştırmaların ve bilimsel bilgilerin eksikliği edebiyatla uğraşanları, konuyla ilgili faydalanacakları metinlerden yoksun bırakmıştı. Oysa mübadele süreci, kendine özgü yönleri, tarihsel anlamı, insanlar üzerindeki derin etkileri nedeniyle edebiyatçılar için edebi metinler yaratmada büyük bir zenginliğe sahipti. Ancak bu zenginliğe rağmen 1980'li yıllara kadar Türkiye'de mübadele ne öykü ve romanlarda ne de sinema ve tiyatroda hak ettiği ilgiyi görmedi. 1980'den sonra ise sadece keşfedilen bir konu olmadı aynı zamanda resmi milli anlatıma karşı karşıtlığın bir ifade aracı oldu.[366]

Mübadele'nin Türkiye karşısındaki ortağı Yunanistan'da durum farklıydı. Çağdaş Yunan tarihinin en önemli konularından birini oluşturan 1922 tarihi ve mübadele, sadece tarihi çalışmalarda sınırlı kalmadı, edebiyatta da önemli bir yer

[364]Herkül Milas, "Türk Yunan Edebiyatında…, s. 128, Damla Demirözü, "Το 1922 και η Προσφυγία Στην Ελληνική και Την Τουρκική Αφηγηση" [Türk ve Yunan Anlatısında 1922 ve Göçmenlik], s. 131.

[365] Mihri Belli'nin "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi/Ekonomik Açıdan Bir Bakış" (1940) ve Safiye Bilge Temel'in "Türk Yunan Nüfus Mübadelesi: Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi"(1949) isimli yüksek lisans tezleri konuyla ilgili Türk araştırmacılar tarafından hazırlanan ilk yüksek lisans tezleridir.

[366] Damla Demirözü, "Το 1922 και η Προσφυγία…, s. 125.

edindi. Tarihsel içeriği olan yapıtlarda olduğu gibi edebiyat alanında da mübadele konusu çok erken dönemde üzerinde durulan bir konu oldu. İlk kayıtlar, Anadolu'da yaşayan Yunanlıların yenilgiden sonra yaşadıkları dramla ilgiliydi. Mülteciler, neredeyse Yunanistan'a varır varmaz yaşadıklarını, yurdundan koparılmayı, mülteciliği, savaşı, amele taburlarını anlatmaya başladılar. Bu nedenle eserleri aynı zamanda bir anı, görgü tanıklığı ve sözlü tarih değeri de taşımaktadır. Yunanlı yazar, şair ve edebiyat eleştirmeni olan Ioannis Mihail Panagiotopoulos mültecilerin Yunan edebiyatına olan olumlu etkisini 'felaketten' yirmi yıl sonra şu sözlerle ifade etmekteydi: "*(…) Gerçek şu ki, yeni Yunan düz yazımı Yunanistan'ın yazarlarının ellerinden, Küçük Asyalıların, İstanbulluların, Adalıların ellerine geçti. İstanbul, İyonya'nın kıyıları, Ege Adaları ve Girit, edebiyatımızın damarlarına yeni kan vermeye geldi. Büyük göç, yurdundan koparılma, Yunanlı bu nüfusun anavatanlarına katılımı, sadece toplumsal sentezi değiştirmedi, sadece günlük yaşama zengin, gösterişli canlı bir renk vermedi, söz sanatında ifadesini bulan ruhsal ve manevi bir dönüşüm oluşturdu*."[367] Sonuçta bu tarihi süreci sadece Anadolu'nun, Batı Trakya'nın ve Karadeniz'in Rumları yaşamamıştı. 1912-1922 yılları arasında bu bölgede askerlik yapan Rumlar ve büyük mülteci akınını karşılayan, ekonomik ve siyasi zor bir süreç geçiren Yunanistan'da yaşayan Rumlar da yaşamışlardı. Eserlerin yazarları ve kahramanları bu insanlar arasından gelmişti.[368] Bu yazarların başında İlias Venezis, Stratis Dukas ve Stratis Mirivilis gelmektedir. Ayvalık doğumlu İlias Venezis'in *31328 Numara* adlı eseri ve Stratis Dukas'ın *Bir Esirin Anıları* yaşanmış gerçek olayları yansıtmaktadır.[369] Her iki kitapta da esir düşen Anadolu Rumlarının yaşadıkları serüvenleri, toplu katliamdan ve infazlardan nasıl kurtuldukları anlatılır. Bu anlatılarda dikkat çeken özellik, olayın politik yorumundan kaçınılması, milliyetçi ve Türk karşıtı duygulara yer verilmemesidir. Yunanlı edebiyatçı ve Ta Nea gazetesinde edebiyat eleştirmenliği yapmış Dimosthenes Kourtovik bu iki tutumun nedeninin bütün Yunanlıların bilincinde yer etmiş henüz çok taze bir anı olan 1922 felaketinden sonraki

---

[367]Eri Stavropoulou, "Η παρουσία της Μικρασιατικής Καταστροφης στη Νεοελληνική Πεζογραφία" [Yeni Yunan Düzyazısında Küçük Asya Felaketinin Sunumu], www.eens.org/EENS_congresses/2014/stavropoulou_eri.pdf; Bkz. İoannis Mihail Panagiotopulos, *Τα Πρόσωπα Και Τα Κείμενα. Β'Ανήσυχα Χρονιά*.[Kişiler ve Metinler 2.Kaygılı Yıllar] Atina, 1990, s. 23.

[368] Eri Stavropoulou, "Η παρουσία της…, s. 1.

[369] İlias Venezis, *Numero 31328, Amele Taburu,* Belge Yayınları, İstanbul, 2015; Stratis Dukas, *Bir Esirin Anıları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.

uyuşuklukla açıklanabileceğini yorumlamaktadır.[370] Bu eserlerde dikkat çeken diğer bir noktada felakete kadar Türklerle Yunanlıların barış içinde yaşadıkları vurgusudur. Hatta Stratis Dukas, kitabını 'halkların ortak acılarına' ithaf etmiştir.[371] Sonraki yazarların, olaylara birebir tanık olmadıkları için daha soyut, dolaylı, zaman zaman sembolik, masalımsı ve nostaljik anlatım sergilediklerini söyleyebiliriz. İkinci ve üçüncü kuşak yazarlarda bu özellikler daha belirgindir. Bu tür anlatımlarda genellikle mübadele öncesi Türkiye'de ve daha az oranda da mübadele sonrası Yunanistan'daki yaşam anlatılmaktadır.[372] Bu belki de hafızanın kaybolan güzellikleri kaydetmesiyle ilgilidir.

1922 sonrası Yunan toplumu ve edebiyatında yaşanan çalkantıyı elen alan ilk kitap, dönemine yönelttiği eleştirel bakış nedeniyle daha sonraları manifesto olarak adlandırılan, bugün Yunanistan'ın en önemli yazarlarından biri olarak kabul edilen Yorgos Theotokas'ın *'Özgür Düşünce'* (Elefthero Pneuvma) (1929) adlı kitabıdır. Theotokas'ın kitabında 1922 sonrası Yunan toplumu için söyledikleri, bu tarihin neden Yunan tarafı için bir felaketi simgelediğini açık şekilde ifade etmektedir:

> *"…. Yenilginin moral değerlerimiz üzerindeki etkisi çok ağır olmuştur. Toplumun önde gelen kişileri, İzmir Limanında yalnızca güçlerini değil aynı zamanda ideallerini ve kendilerine olan öz güvenlerini de yitirmiştir. Yunanistan'a duyulan güven 1922 yılında yok oldu. 1922'den sonra toplumumuz güçlü duygulardan, kendini aşma emelinden ve heyecan hissinden yoksun olarak yaşadı. Felaket, idealizme dair her şeyi boğdu. Gerçek şu ki, savaş sonrasında bütün Avrupa değerlerini yeniden gözden geçirirken biz hiçbir şey yapmadık. Çünkü felaket, bütün gücümüzü boğmuştu.*"[373]

1922 sonrası Yunanistan'a hakim olan bu havanın Yunan düz yazınına yansıması ile ilgili olarak ise "*(…) Bu düzyazını tek bir cümle ile tanımlamam gerekirse kansızlıktan muzdarip derdim*" ifadesini kullanmaktadır. Devamında, felaketi tecrübe

---

[370] Domesthenes Kourtovik, "Anadolu'nun Sonelere İlham Kaynağı Olmak Çıktığı Zamanlar: Küçük Asya Felaketinin Yunan Edebiyatındaki Yankıları" *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı İstanbul, Ekim 2005, s. 205.

[371] A.g.m., s. 206.

[372] Herkül Milas, "Türk Yunan Edebiyatında…, s. 127; Kemal Arı, "Türk Roman ve Öyküsünde…, s. 12; Domesthenes Kourtovik, "Anadolu'nun Sonelere…, s. 208.

[373] Damla Demirözü, "Yunan Düzyazınında 1922 ve Zorunlu Göç" *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı İstanbul, Ekim 2005, s. 160; Damla Demirözü, *Το 1922 και η Προσφυγία*…, s. 127.

etmiş yeni bir kuşağın geldiğini de haber verir. Bu kuşak kendisinin de içinde bulunduğu 30 Kuşağı'dır.[374] *Çağdaş Yunan Edebiyatının Tarihi (Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*) adlı eserin yazarı Ligos Politis de, 'Küçük Asya Felaketi', sonrasındaki nüfus mübadelesini ve 1930 Kuşağını şöyle değerlendirmektedir:

> "*Bir olay, bu kuşağın edebiyatında büyük bir etki gösterdi. Bu olay, bütün edebi üretime, bütün manevi ve toplumsal düzene ağır gölgesini koydu: Küçük Asya Felaketi ve sonrasında nüfusların mübadelesi. Bizans Devleti'nin önceki sınırlarında Helenizmin yeniden inşasına dair önceki kuşakları besleyen idealler ve düşler, 1922 Eylülünde birden bire yıkıldı. Trajiklik ve ciddiyet önceki ütopik romantizmin yerini aldı. 30 Kuşağı, edebiyatta bu yeni olgunluğu ifade etmektedir*."[375]

Yazarın da belirttiği gibi, 1922 yılının Yunan edebiyatına nasıl yansıdığını, 1922 'Felaketi'nden en çok etkilenen ve bu dönem hakkında yazan ilk kuşak olan 30 kuşağı yazarlarının roman ve hikayelerinde incelemek mümkündür. On bir yazar bu kuşağın yazarları arasında kabul edilmektedir. Bu yazarlar : Ambot, Venezis, Theotokas, Karagatsis, Kastanakis, Mirivilis, Naku, Petsalis, Politis, Prevelakis, Terzakis'dir. Eserleri 1910-1980 yılları arasında yayınlanmıştır. Bu kuşak, Yunan edebiyatına toplam yüz dört roman ve elli yedi hikaye kitabı kazandırmıştır. Bu yazarlar arasından dördü, Venezis, Theotokas, Mirivilis ve Politis, 1922 sürecini yaşayan yazarlardır.[376]

1930 kuşağı yazarlarını iki grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta bulunan Ambot, Karagatsis, Kastanakis, Petsalis, Prevelakis, Terzakis ve Naku 1922 "Felaketini" birebir yaşamamış yazarlardır. Göç, birinci grup yazarlar için dışarıdan gözlemledikleri bir duygudur. Bu gruba dahil olan yazarların romanlarında 1922'ye pek fazla değinilmez. Olaylar, Yunan halkının '*Turkokratia'* yönetimi altında yaşadığı zor ve acı dolu yıllardan başlar, bu kötü düzene ayaklanmayla devam eder ve son aşamada 'Turkokratia' sonrasında Yunan halkının nasıl hızla kalkındığından ve mutlu olduğundan bahseder. Bu romanlarda geçen 'öteki' bir karakterden çok genel olarak 'Turkokratia'nın kötü üst düzey yönetici karakterleridir. Bu gruptaki yazarlar 1922'nin

---

[374] Damla Demirözü, "Yunan Düzyazınında…, s. 161.
[375] Eri Stavropoulou, "Η παρουσία της…, s. 2; Bkz.Linos Politis, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* [Çağdaş Yunan Edebiyat Tarihi], M.İ.E.T, Atina, 1978.
[376] Damla Demirözü, *Yunan Düzyazınında*…, s. 164; Ayrıca bkz. 30 Kuşağı yazarları ve eserleri için Herkül Milas, *Türk Romanı ve "Öteki", Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2000, s. 304-317.

göçmenleri nasıl etkilediğinden çok Yunanlılığı ve Yunan toplumunu nasıl etkilediği konusuna yoğunlaşmışlardır.[377]

İkinci grup, Venezis, Mirivilis, Theotokas ve Politis gibi mübadeleyi birebir yaşayan yazarlardan oluşmaktadır. Mirivilis, 1919-1922 arasında Anadolu'da çarpışmış, Venezis ise bu süreç içinde esir alınmış, Çalışma Kamplarında tutulmuştur.[378] Bu gruptaki yazarların temel ilham konusu 1922 yılıdır. Kaybettikleri geçmişlerini, memleketlerini kaydetmek ve ölümsüzleştirmek istemişler, roman ve hikayelerinde tanık oldukları tarihi olayları, göçü ve savaşı anlatmışlardır. Diğer bir özellikleri de yaşananların nedenlerini keşfetme ve trajedinin suçlularını bulma istekleridir.[379] 1922'nin Yunan toplumu üzerindeki etkilerinden çok 1922'yi yaşayan karakterlerin bu olaylardan sonra hayatının nasıl değiştiğini anlatmışlardır. Theotokas ve Venezis'in eserlerinde de 1922 sonrası Yunan toplumunun içine düştüğü mutsuzluk ve umutsuzluk işlenmiştir. Dinginlik adlı romanında Venezis şöyle söylemektedir: "*Hristiyanların Anadolu'dan kovulmaları, daha sonra ise felaket onlara yalnızca maddi zarar vermemişti. Onları daha derinden etkilemişti. İçlerinde bir boşluk yaratmış, onları çıplak ve zavallı insanlar yapmıştı*."[380]

Bu gruptaki yazarlar, Yunan edebiyatında büyük bir 'felaket' sonucu kaybedilen çocukluk yılları ile memleketin özdeşleştiği romanları kurgulayan ilk yazarlardır.[381] Yorgos Theotokas'ın "*Leonis*" (1940), Kosmas Politis'in "*Hacıfrangou*" (1963), İlias Venezis'in "*Eoliki Gi*" (1943) isimli romanları Yunan edebiyatında bu türün ilk örnekleridir.[382] Eserlerinde, Anadolu'da sürülen mutlu bir yaşamın savaşın gelmesiyle nasıl sona erdiğini anlatırlar. Sırasıyla savaşın getirdiği ölüm, acı, ayrılıklar ve en son göç anlatılır. Bu gruptaki yazarların diğer bir özelliği de, 'öteki' den nefretle bahsetmemeleridir. Oradaki yaşama duyulan bir özlem vardır ancak Anadolu gidilmemesi gereken tehlikeli bir yerdir. Bir başka özellikleri de karşı taraf ile 'emphaty' kurabilmeleridir. Kendileri göçü yaşamış bu yazarlar, Türklerin de göçten duyduğu acıyı anlamaktadır. Anlatılarında mutlak 'iyi' ile 'kötüler' yoktur. Olaylar öncesi ve sonrasıyla anlatılmaktadır. Yazarlar tanıklık ettikleri yakın geçmişi anlattıkları için olaylar daha inandırıcı, karakterler daha gerçekçi bir duruş sergilemektedir. Türk

---

[377] Damla Demirözü, *Yunan Düzyazınında*…, s. 164-168.
[378] A.g.m., s. 164.
[379] Eri Stavropoulou, "Η παρουσία της…, s. 3.
[380] Damla Demirözü, *Yunan Düzyazınında…,* s. 176.
[381] A.g.m., s. 170.
[382] Damla Demirözü, "*Το 1922 και η Προσφυγία*…, s. 129.

motifi Yunan tarih tezinin yaratmış olduğu 'Öteki' den farklıdır. Gerçekte de olduğu gibi mutlak iyi ya da kötü yoktur. 'Öteki' sadece kötü olarak resmedilmez. Her iki grubun içinde de hem iyiler hem kötüler vardır. Davranışlarını belirleyen faktör ırksal özelliklerine bağlanmaz, asıl faktör kendilerini çevreleyen koşullar ve içinde bulundukları psikolojik durumdur.[383]

1922'yi yaşamış ve Anadolu'dan göçe birebir tanık olmuş yazarlardan Politis'in *Yitik Kentin Kırk Yılı* adlı romanında Yunanlıların İzmir'i işgaline duyulan öfkeye tanık olunmaktadır. Romanda, 1922 sonrasında Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmiş ve kendini Yunanistan'da yabancı gibi hisseden roman kahramanı, felaketten kırk yıl sonra "İzmir Felaketi" ile ilgili şunları söylemektedir: "*Ruhum bizi oradan kovanlara karşı duyduğum düşmanlıktan temizlendi. Yalnız kovanlara karşı duyduğum düşmanlıktan değil gelenlere karşı duyduğum düşmanlıktan da*".[384] Politis, Yunanlılar'ın Küçük Asya'nın Yunanlı sakinlerine saygı göstermediklerini, acımadıklarını ve sonunda onları kaderleriyle baş başa bırakıp kaçtıklarını belirtir.[385] *Hacı Frangua* adlı romanının başında "*kendimi memleketimde kul hissetmemi sağladılar*" atfında bulunur. Kendisinden bu atfın açıklanması istediğinde şunları söylemektedir:

> "*Öncelikle İzmir'de yaşarken hissettiğimiz özgürlük hakkında bir şeyler söyleyeyim. En azından 1914 yılına kadar Türkler bize hiçbir rahatsızlık vermedi. Kapitülasyonlar vardı ve bolluk içinde iyi bir yaşam sürüyorduk. Küçük Asya'nın içinde de Yunanlılar ile Türkler arasında bir tür anlaşma, barış vardı. Söz konusu İzmir olduğunda ise Türk unsurunu hissetmeden yaşadığımızı söyleyebilirim. Ama Yunan yönetimi İzmir'e yerleştikten sonra biz yerliler bazı zamanlar kendimizi yabancı-düşman demiyorum- bir yönetim altında hissettik. Memleketimde hissettiğim kul hissi olgusunu ise ne kadar göçmenin paylaştığını bilmiyorum ama bildiğim pek çok yerlinin bunu böyle olduğu, hissettiği*".[386]

Politis'in bu cümleleri aslında bizlere bazı ipuçları vermektedir. Şöyle ki, 1922 öncesi Anadolu'da yaşayan Rumlar arasında, yaşadığı hayattan memnun olan ve bu düzenin bozulmasını istemeyen Rumlar da vardı. Yunan işgali, savaş, göç onların tüm hayatını alt üst eden beklemedikleri ve aslında hiç istemedikleri bir durumdu.

---

[383] Damla Demirözü, *Yunan Düzyazınında…,* s. 171.
[384] Kosmas Politis, *Yitik Kentin Kırk Yılı*, çev.Osman Bleda, Belge Yayınları, İstanbul, 1994, s. 180.
[385] Domesthenes Kourtovik, "Anadolu'nun Sonelere…, s. 207.
[386] Damla Demirözü, *Yunan Düzyazınında…,* s. 172-173.

Hayatlarını alt üst eden ve onca acının yaşanmasına neden olan olaylardan dolayı Yunana kızgın olan bir kesim de vardı. Üstelik bu insanlar Yunanistan'a gittiklerinde Anadolu'da yaşadıkları hayatı bulamadılar ve uzun yıllar mutsuzluk ve umutsuzluk içinde yaşadılar. Dolayısıyla aslında Anadolu'daki tüm Rumların Türk egemenliğinden kurtulmayı bekleyen Rumlar olduğunu ve dolayısıyla işgali ve *Megali İdea*'yı savunduklarını söylemek ya da işgal sırasında Yunana ve yabancı güçlere destek verdiklerini söylemek doğru bir yaklaşım değildir.

Genel olarak Yunan Edebiyatında, Anadolu'da yaşadıkları ev, mahalle, komşuluk ilişkileri, sosyal yaşamları gibi motifler sıkça ele alınmaktadır. Doğup büyüdükleri memleketlerinin, mal varlıklarının, sevilen insanların yokluğu ve Yunanistan'a yerleştikten sonraki yıllarda karşı karşıya kaldıkları dayanılmaz yaşam koşulları, edebiyatta önceki yaşamlarına daha çok yer verilmesini, eski yerlerin idealize bir anlatımla sunulmasını getirmiştir. Yaşanan 'felaket' neticesinde bu yerlerden ve ilişkilerden kopuş da daha çok bireylerin yaşadıkları acılarla, dramlarla anlatılırken ulusal çerçevede, işin siyasi ve askeri boyutuyla anlatımına pek yer verilmemiştir. Yunan romanlarında öyküler kişilerin öyküleridir; özellikle görgü şahidi yazarların yapıtlarında daha çok görülmektedir. Türk romanlarında olduğu üzere olaylar genel bir ulusal çerçeve içinde yer almaz. Genel bir çerçeve varsa da bu, Venezis, Doukas, Mirivilis, ve Sotiriou'nun eserlerinde olduğu gibi dolaylı olarak görülür. Kazantzakis'in yaklaşımı, temel öge olarak biz-onlar çatışmasını aldığından Türk romanlarındaki yaklaşıma daha çok benzemektedir.[387]

Mübadeleyle ilgili Yunan romanının bir özelliği de Yunanistan'ı terk eden Müslümanlara fazla yer vermemesidir. Bunu yapan az sayıda roman vardır: Loudemis'in ve Nenedakis'in birer romanı ve Venezis'in bir iki öyküsü gibi.[388] En çarpıcı örnek ise Pandelis Prevelakis'in *Girit'te Bir Şehrin Hikayesi* (1938) adlı eseridir. Yazar bu kitapta, Giritli Türklerin adadan ayrılışını, Hristiyan ve Müslüman halkın anlaşmaya tepkisini dokunaklı bir şekilde tasvir eder.[389] Çok daha sonraları Yorgos İoannu, *Yegane Miras* adlı öykü kitabında *Kemal'in Evinde* isimli öyküsünde ailesi Yunanistan'dan göç etmiş Türk bir kadından bahsetmektedir. Yine, 1994 yılında eski Dış İşleri Bakanı Mihalis Papakonstandinu'nun *Rusa Ninem* adlı anı kitabında Rum bir kadının mübadele zamanında göç etmek zorunda kalan Türklere acıdığını, bunun

[387] Herkül Milas, "Türk Yunan Edebiyatında…, s. 128.
[388] A.g.m., s. 132.
[389] Pandelis Prevelakis, *Girit'te Bir Şehrin Hikayesi*, Belge Yayıncılık, İstanbul, 1997.

haksızlık olduğunu düşündüğünü ve göçmenlere ihtiyaçları konusunda yardım ettiğini anlatmaktadır.[390]Yakın zamanda ise, Rea Galanaki'nin *Labirentlerin Yüzyılı (2002)* adlı kitabı örnek verilebilir.[391]

Mübadele romanlarının yazıldığı ilk dönem, milliyetçi ideolojinin yanında Marksizm'den de etkilenmiştir. Yunanlı yazarların çoğu sınıfsal ya da 'enternasyonal' bir yaklaşım da dile getirmişlerdir. Bu yaklaşımı sunan yazarlara Mirivilis, Kazantzakis ve Dido Sotiriu örnek gösterilebilir. 'Emperyalist' güçler sık sık öteki olarak gösterilirken kimi zaman Batılı güçler de 'felaketin' sorumlusu olarak sergilenirler.[392] Türkiye'de yankı uyandırmış 'Benden Selam Söyle Anadolu'ya[393]' adlı eserin sahibi Dido Sotiriyu'ya göre felaketin sebebi Türkiye'yi Birinci Dünya Savaşı'na yanlarında sokan Almanlar ve Venizelos'u askeri harekata iten İngilizler ve Fransızlardır. Bu açıklama tarzı Yunan solunun yaşanan felakete dair yabancı güçlerin etkisiyle ilgili geleneksel görüşünü oluşturmaktadır.[394]

Yunan romanlarında çok fazla üzerinde durulan bir konu olmasa da yer verilen diğer bir konu da Küçük Asya'dan göç ettirilen Anadolu Rumlarının kendi vatanlarında dostça karşılanmamasıdır. Göçmenlerin bazılarının Yunancayı hiç bilmemesi ya da az biliyor oluşu, onların daha az Yunanlı sayılmasının, onlara karşı geliştirilen tepkilerin ya da dışlanmalarının önemli bir nedenini oluşturmuştu. Venezis'in Dinginlik" (1939) adlı romanı bu konuya yer veren romanlar arasındadır.[395] Bu romanında, mültecilerin kaderle, konuk sever olmayan yeni yerleriyle, onlara düşmanca davranan ve onları kovmaya çalışan yerlilerle ve yeni vatana uyumda kendi psikolojik, toplumsal, ekonomik problemleriyle olan mücadelelerini anlatır.[396] Tatiana Stavros'un "*Oı Protes Rikses*" (İlk Kökler) (1936) adlı romanı diğerlerinden farklı bir yere sahiptir. Çünkü mültecilerin özellikle kadınların yeni vatanlarına kök salmalarıyla ilgili yazan ilk kadın yazardır.[397]

Bugün, 1922 ve mübadele konusu Yunan toplumu ve Yunan anlatısı için önemli bir konu olmaya ve ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler tarafından yazılmaya

---

[390] Domesthenes Kourtovik, "Anadolu'nun Sonelere…, s. 209.
[391] Eri Stavropoulou, "Η παρουσία της…, s. 8.
[392] Herkül Milas, "Türk Yunan Edebiyatında …, s. 129.
[393] Dido Sotiriu, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, çev.Atilla Tokatlı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1997.
[394] Domesthenes Kourtovik, "Anadolu'nun Sonelere…, s. 207.
[395] A.g.m., s. 208.
[396] Eri Stavropoulou, "Η παρουσία της…, s. 9.
[397] A.g.m., s. 12.

devam etmektedir. Katerinas Zarokostas'ın *Ενα Κομματάκι Ουρανος (2000)* [Bir Parça Gökyüzü], Kostas Akrivos'un *Καιρός για Θαύματα* (2005)(Mucizeler İçin Zaman) adlı kitapları etnik ve dini farklara yer vermeyen, barışçıl duygularla yazılmış kitaplardır. Evangelos Mavridis'in *Επιστροφή στη Σμύρνη* (2010, 2011)(İzmir'e dönüş) adlı kitabı Anadolu'da yaşananlara sadece Yunan tarafının açısından değil Türklerin açısından da yaklaşan bir anlatıma sahiptir. Nikos Themelis'in *Η Αναζήτηση* (Araştırma) (1998), *Η Αναλαμπή* (Parıltı) (2003), *Οι Αλήθειες των άλλων* (Diğerlerinin Gerçekleri)(2008) ve Thanasis Valtinos'un *Στο Συναξάρι του Αντρεα Κορδοπάτη. Βιβλίο Δεύτερο Βαλκανικοί-22* (Andrea Kordopatis'in Yaşam Öyküsü. İkinci Kitap, Balkanlar-22) (2000) kitapları olayların daha tarihsel çerçeve içinde anlatıldığı yakın zamanda Yunanistan'da yayınlanan kitaplardan bir kaçıdır.[398]

Türk edebiyatında mübadele konusuna gelince, edebiyat ve özellikle romanlar alanında büyük atılım 1990'lardan sonra görüldü. 1980'lere kadar mübadele ve göç doğrudan konu olarak alınmadı. Bunda, 1922'nin ve mübadelenin Türkiye için taşıdığı anlam, dönemin siyasi ideolojileri, siyasi iklimin yazarlar ve araştırmacılar üzerindeki etkisi, yazarlar tarafından toplumsal yapının irdelenmesinin geç dönemde başlaması, mültecilerin kendilerini ifade edebilecekleri ve örgütlenebilecekleri mülteci derneklerinin çok geç dönemde oluşması, mültecilerin çoğunluğunun eğitim seviyelerinin düşük olmasından dolayı kendilerini yazılı olarak ifade etmede yetersizlikleri gibi nedenler etkili olmuştu. Ayrıca, mültecilerin Türkiye'ye varışı ve Türkiye nüfusuna etkisi Yunanistan'da olandan farklıydı. Mültecilerin Türkiye'ye varışı savaşın hemen ertesinde olmadı. Göç etmeye başlamaları 1924 yılında başladı ve kısmen Anadolu'yu terk eden Rum göçmenlerininkine göre daha organize bir şekildeydi. Öte yandan, Balkanlardaki milliyetçi gelişmelerden dolayı Müslüman nüfusun mülteci olarak karşılanması daha önce tecrübe edilmiş bir olaydı. Yaklaşık 450 bin mübadilin 10 milyon gibi bir nüfusa sahip ülkede karşılanması, Yunanistan'da olduğu gibi dengeleri alt üst edecek bir etkiye sahip değildi.[399] Ancak bu Türk mübadillerin daha az acı çektiği ve yeni geldikleri vatanda yerleştirilme ve uyum süreçlerinin kolay olduğu, ekonomik, sosyolojik, bireysel problemler yaşamadıkları anlamına gelmez. Dolayısıyla, Türk anlatısında 1990'lara kadar bu konunun özel bir ilgi alanı oluşturmamasını açıklamak için yeterli sebep değildir.

---

[398] Aynı yer.
[399] Damla Demirözü, "*Το 1922 και η Προσφυγία*…, s. 131.

Türk romanına baktığımızda 1923'ten 1960'lara kadar mübadele konusuna çok az durumda ve belli belirsiz karekterler üzerinden değinilmiştir. Örneğin, 1927 yılında Aka Gündüz, "*Dikmen Yıldızı*" adlı romanında Rumların gidişinden mutlu olurken, Reşat Nuri Güntekin, "*Ateş Gecesi*" (1942) adlı romanında giden Rumlara karşı duyduğu özlemi dile getirmektedir.[400] Bu romanlardan farklı olarak mübadeleye daha eleştirel ve toplumsal bir bakış, ilk kez Sabahattin Ali'nin "*Çirkince*" (1947) adlı öyküsünde yer almaktadır. Bu anlamda, öyküyle ilgili olarak konusu doğrudan mübadele olan ilk özgün denemedir demek mümkündür.[401] Yerleşik kanılardan ve resmi bakış açısından ayrılan toplumcu çizgisiyle Sabahattin Ali bu öyküsünde, devlete ve düzene eleştiri yöneltirken, yöneticilerin Türkiye'ye yerleştirilen mübadillerin sorunlarına gerçekçi bir yaklaşımla eğilmediklerini, bu insanların zor durum da kaldıklarını ifade etmektedir. Mübadelenin onca şatafatlı söyleminin gerisinde kalan toplumsal gerçekliğine ve göçün yarattığı derin etkilere dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Anadolu'yu terk eden Rumların mallarının adil bir biçimde dağıtılmadığından; parası olan palazlanmış eşrafın bu mallardan daha çok faydalandığından, fakir gariban göçmenin ise hak ettiğini bile alamadığından, Anadolu'ya gelen Türk mübadillerin bilinçsizce yerleştirildiğinden; tütüncülere zeytinliklerin verilmesi gibi önceki hayatlarında tecrübeli olmadıkları tarım alanlarının kendilerine verilmesi neticesinde bu arazilerde verimli üretim yapamadıklarından bahsetmektedir. Ancak, 1947 yılında mübadeleye değinen bu öyküden sonra, mübadelenin ve göçün yazarların ilgi alanını oluşturacağını düşünmek iyimserlik olacaktır. Aksine, bu öyküden sonra uzun yıllar daha edebiyat dünyasında mübadele işlenmeyen bir konu olarak kaldı.

1960'lı yıllarda Marksizmin Türk düşün ve siyasetini etkilemeye başladığı yıllarda doğrudan romanın ana konusunu oluşturmasa da mübadele ve Rumların bıraktıkları mallara ilişkin uygulamalara değinildiğini görmekteyiz. Hasan İzzettin Dinamo'nun "Ateş Yılları" (1968) ve "Açlık" (1982), Kemal Tahir'in "Kurt Kanunu" (1969)[402] adlı romanlarında haksız toprak dağıtımından, Anadolu'dan gidenlerin geride bıraktıkları toprakların nasıl yağmalandığından bahsedilmektedir.[403] "Açlık" adlı romanda Türkiye'den giden Ermeni ve Rumların mallarını yağmalayarak savaş

[400] Kemal Arı, "Türk Roman ve Öyküsünde…, s. 14.
[401] A.g.m., s. 14-15.
[402] Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.
[403]Kemal Arı, "Türk Roman ve Öyküsünde…, s. 18-19; Herkül Milas, "Türk Yunan Edebiyatında …, s. 131.

zengini olan sivil-asker ve bürokrat kimi seçkinler olduğu, yoksulların ise bu yağmadan payını alamadıkları anlatılmaktadır.[404]

Türkiye'de birinci kuşak göçmen, ne Yunanistan'dan ayrılışlarıyla ilgili ne de yeni bir başlangıcın zorluklarıyla ilgili yazmadı. Bu konuda, Necati Cumali "Yağmurlar ve Topraklar" adlı romanıyla bir istisna oluşturmaktadır. Yazar, bu romanında küçük yaşta nüfus mübadelesinden önce Makedonya'dan ayrılışını anlatmaktadır.[405] Benzer şekilde, Türk edebiyatında 'Terk edilen vatanlar' konusu çok az işlenmiştir. Mübadeleyi takip eden yıllarda devletin yerleştirmeye çalıştığı 'yeni vatan' bilinci bunda etkili olmuştur. Reşat Nuri Güntekin'in 1926'da yazdığı ve Rodos'u anlattığı "Akşam Güneşi", Necati Cumali'nin 1976 ve 1995 yıllarında yayınladığı "Makedonya 1900" ve "Viran Dağlar" terk edilen vatanlardan bahseden kitaplardır.

1980'li yıllara gelindiğinde önceki sessizlik bozulmaya başladı. Nüfus Mübadelesi, mültecilik, "kaybedilen topraklar" ile ilgili çeşitli romanlar, öyküler yazılmaya başlandı. Fikret Oytam'ın "*Pavli Kardeş*" (1985), Salim Şengül'ün "*Savrulup Gidenler*" (1987), Ahmet Yorulmaz'ın "*Ayvalık'ta İz Bırakanlar*" (1988), adlı romanları örnek gösterilebilir. Bunlar arasında Kemal Yalçın'ın "*Emanet Çeyiz*" adlı romanı büyük ses getirdi. Kemal Yalçın kitabında yaşlı bir adamın sözlerine yer vermektedir: "*Bir bahçenin güzelliği onu oluşturan çeşitli bitkilerden ve ağaçlardan gelir*". Kendisi de bu cümleyi çeşitli röportajlarında kullanmıştır.[406] Bu cümleyle dönemin milli ve kültürel birlik düşüncesine karşıt olarak çeşitli milletlerin ve kültürlerin bir arada yaşayabileceğini savunduğunu dile getirmektedir. 1998 yılında Abdi İpekçi Dostluk ve Barış Ödülünü, 1999'da Yunanistan İletişim Ödülünü ve Denizli Sanat Severler Derneği 2000 yılı Şeref Ödülü'nü aldı. Yunanca çevirisi Yunanistan'da büyük ilgi gören kitap Almancaya da çevrildi.[407]

1990'lı yıllarda edebiyatta mübadele ve göçmenlikle ilgili romanlarda büyük bir artış görülmektedir. Bunlar arasında: Mario Levi'nin "Madam Floridis Dönmeyebilir" (1990), Feride Çiçekoğlu'nun "Suyun Öte Yanı" (1992), Mario Levi'nin "En Güzel Aşk Hikayemiz"(1992), Ertuğrul Aladağ'ın "Andonia, Küçük Asya'dan Göç" (1995), Yaşar Kemal'in "Fırat Suyu Kan Ağlıyor Baksana (1998)", Kemal Yalçın'ın "*Emanet Çeyiz*"

---

[404] Kemal Arı, "Türk Roman ve Öyküsünde…, s. 19.
[405] Damla Demirözü, "*Το 1922 και η Προσφυγία*…, s. 133.
[406] A.g.m., s. 139.
[407] http://www.radikal.com.tr/kultur/ceyiz-bohcasi-dunya-dillerinde-606586/, (18.08.2001)

(1998)[408] Ahmet Yorulmaz'ın "Savaşın Çocukları" (1997), Ertuğrul Aladağ'ın "Maria, Göç Acısı" (1999) kitapları bulunmaktadır.[409] Feride Çiçekoğlu'nun "Suyun Öte Yanı" adlı kitabı 1991 yılında Tomris Giritoğlu tarafından sinemaya uyarlandı. Kitabın konusu 1982 yılında Ayvalık'ın Cunda adasında geçmektedir. Adada mübadele ile Yunanistan'dan göç etmiş mübadiller bulunmaktadır. Pansiyon sahibi Sıdıka Hanım, taksici, kilisedeki yaşlı kadın, Nihal ve Arap Mustafa üzerinden mübadillerin yaşadıkları acılar, özlemler anlatılmaktadır. Cunda adasının yeni adıyla Alibey adasının, mübadeleden ve eski yaşamlardan taşıdığı izler anlatılmaktadır. Öteki hakkında olumsuz bir anlatıma hiç yer verilmemekle beraber, Nihal'in hikayesinde İstanbul Yeşilköy'de Rumlarla Türklerin iyi komşuluk ve arkadaşlık hikayeleri anlatılmaktadır. Geçmişe, doğup büyülen topraklara özlem sıkça işlenen bir motiftir. Ayrıca romanın Türk kahramanı siyasi hükümlü Ertan ve adaya sığınmış siyasi hükümlü Yunanlı avukatın üzerinden dönemin siyasi havasına, sürgüne, vatan hasretlerine değinilmektedir.[410]

Ahmet Yorulmaz'ın romanlarının doğal mekanı Ayvalık'tır. Kendisi de Ayvalık'ta yaşamış olan yazar uzun yılların gözlemlerini, her iki halktan edindiği izlenimleri romanlarında ustaca aktarmaktadır. Ayvalık'tan göç etmiş Rumlar, Girit'ten göç ederek Ayvalık'a gelmiş Giritli Türk göçmenler üzerinden mübadelenin her iki halka yaşattığı deneyimler, yaşama tutunma mücadelesi, izler, özlemler ve anılar anlatılmaktadır. "Savaş'ın Çocukları"nda Yunanistan'dan göç ederek Türkiye kıyılarına yerleşmiş insanların trajedileri anlatılmaktadır. Anlatımında ötekine karşı öfke yoktur; düşmanlık duygularını besleyecek milliyetçi bir söyleme yer vermez. Kullandığı dil barış ve sevgi dilidir.[411]

2000'li yıllarda, İskender Özsoy'un "İki Vatan Yorgunları"(2001), Ahmet Yorulmaz'ın "Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı"(2002), Yaşar Kemal'in "Karınca'nın su İçtiği"(2002) ve "Tanyeri Horozları" (2003), Kemal Anadol'un "Büyük Ayrılık"(2003), Ali Ezger Özyürek'in "Muhacirler: Bitmeyen Göç" (2003), Mehmet Coral'ın 13 Eylül 1922 İzmir (2003)[412], Mehmet Ali Gökaçtı, "Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın

---

[408] Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, Belge Yayınevi, İstanbul, 1998.
[409]Damla Demirözü, "*Το 1922 και η Προσφυγία*…, s. 137, Kemal Arı, "Türk Roman ve Öyküsünde…, s. 20-21.
[410] Feride Çiçekoğlu, *Suyun Öte Yanı*, Can Sanat Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2017.
[411] Kemal Arı, "Türk Roman ve Öyküsünde…, s. 20-21.
[412]Mehmet Coral, *İzmir:13 Eylül 1922*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic.A.Ş, İstanbul, 2003.

Hikayesi" (2003), Yılmaz Karakoyun'lunun "Mor Kaftanlı Selanik" (2012) ve Canan Tan'ın "Hasret" (2015)[413] isimli kitapları mübadeleyle ilgili yazılan kitaplar içindedir. Kemal Anadol'un *Büyük Ayrılık* kitabı belgesel bir roman özelliği taşımaktadır ve Yunanistan'da Thanasis Valtinos'un *Andreas Kordopati'nin Öyküler Derlemesi-2* (2000) kitabı ile benzer yaklaşımlar sunmaktadır. Her ikisi de 'ötekini' eleştirmeyi bırakıp mübadeleyi hazırlayan olaylara ışık tutmaya çalışmışlardır. Olayların sorumluluğunu başkasına; emperyalistlere, kötü yöneticilere, yabancılara yüklemek istememişlerdir. Suç, zamanın ideolojisi milliyetçilikte ve bu milliyetçiliği eyleme döken insanlardadır. [414]

Mübadele ve göçmenlikle ilgili Yunanca'dan Türkçe'ye çevrilmiş pek çok kitap bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sander yayınları tarafından 1970 yılında yayınlanan Dido Sotiriyu'nun *Ματωμενα Χώματα* "Kanlı Topraklar" adlı kitabıdır. Türkçe'ye "Benden Selam Söyle Anadolu'ya" şeklinde çevrildi. Yunanca başlık Anadolu'da olan trajik olaylara işaret ederken, Türkçe başlık Anadolulu bir Rum'un Anadolu'ya selamını ifade etmektedir. 1982 yılında Alan Yayınları tarafından ikinci kez yayınlandı. Ancak 12 yıl boyunca raflarda olan kitabın çevirmeni ve yayıncı 1980 askeri rejim döneminde yargılandı. Diğer taraftan 1982 yılında, Dido Sotiriyu Abdi İpekçi ödülünü aldı. Daha sonra kitap aklandı ve o zamandan bu zamana kitabın on beşten fazla basımı yapıldı.[415] Yunanca'dan Türkçe'ye çevrilen diğer kitaplardan bazıları şunlardır: Yorgos Andreas'ın "Γιατί Αδερφέ Χουσνί" (Neden Kardeşim Hüsnü) (1992), George Andreadis'in "Ταμαμα. Η Αγνοούμενη του Πόντου" (Pontus'un Yitik Kızı) (1996), Stratis Dukas'ın "Ιστορία ενος αίμαλωτου" (Bir Esirin Hikayesi)(2003), Kosmas Politis'in "Στου Χατζηφραγκου" (Yitik Kentin Kırk Yılı, İzmir'in Hacı Frangu Semtinden)(1994), Pantelis Prevelakis'in "Το χρονικό μιας πολιτείας" (Girit'te Bir Şehrin Hikayesi) (1997), Maria Iordanidus'un "Λωξάντρα" (Loksandra)(1990), Yorgos Ioannou'nun "Η μόνη κληρονομιά" (Yegane Miras) (2002), Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin "Η Έξοδος" (Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı) (2001).[416]

Herkül Milas, mübadele konusunun 1995 yılına kadar Türk romanına içerik olarak üç şekilde yansıdığını değerlendirmektedir: 1) Gidenler için duyulan memnuniyet, gitmelerinin iyi olduğunu düşünme. Bu homojenliği sağlamak için önemli

[413] Canan Tan, *Hasret*, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2013.
[414] Herkül Milas, "Türk Yunan Edebiyatında …, s. 148.
[415] Damla Demirözü, "*Το 1922 και η Προσφυγία*…, s. 142.
[416] A.g.m., s. 143-144.

bir adımdı, milli devlet güçlendi anlayışı. (Aka Gündüz, Yakup Kadri, Fikret Oytam) 2) Mübadele olayına karşı olmayan ancak uygulanışını ve toplumsal sonuçlarını eleştiren yaklaşımlar. (Sabahattin Ali, Hasan İzzettin Dinamo, Kemal Tahir) 3)Rumların evlerinden ve topraklarından zorla kovulan masum insanlar olduğu, onların da bizim yurttaşımız oldukları yaklaşımı (Reşat Nuri Gültekin, Yusuf Atılgan, Mehmet Eroğlu)[417]

Türk edebiyatında mübadeleyle ilgili genel olarak yaklaşım, aslında Türk söylemindeki "öteki" den çok da farklı olmamıştır. Farklı algıların izlenmesi sonucunda farklı yorumlar ve değerlendirmeler göstermiştir. Konuyla ilgili yaklaşımlar "ulusçu" anlayış etkisinde yazanlar ve ulusçu anlayışı yadsıyarak yazanlar olarak iki kategoride sınıflandırılabilir. Ulusçu anlayışın yansıdığı romanlarda, ulusal egemenlik ve ulusal kimlik temel bir motiftir. Olaylar insan ya da cemaat dramından çok uluslar çerçevesinde alınmaktadır. Kahramanlar da bir ulusun üyesi olarak, ulusların geçmişten bugüne tarih boyunca kendilerine yüklediği kimliği taşıyan, ulusların birer temsilcileridir. Bunun sonucunda kaçınılmaz olarak biz/onlar karşıtlığı ön plana çıkmaktadır. Ulusçu anlayışla yazılan romanlarda 'ötekine' yaklaşım her zaman sert bir dille ve saldırgan bir şekilde olmasa da ulusçu yaklaşım kendini belli etmektedir.[418]

1990'lı yıllarda ve özellikle 2000'li yıllardan sonra yayınlanan romanlarda, geçen zamanın ve düzelen ilişkilerin de etkisiyle, politik ve siyasi sürecin değil de insanın özne olarak alındığı eserler verilmeye başlanmış, yazarlar görgü şahidi olmadıklarından anlatımları daha soyut, genellemelere daha fazla dayalı ve daha duygusal olmaya başlamıştır. Olayların üzerinden geçen onca yıl, olaylara belli bir mesafeden ve daha soğukkanlı bakmayı sağlarken diğer taraftan da olayları ulusal çerçevenin dışında insanların yaşadığı acılara odaklanarak anlama çabasına yöneltmiştir. Bu yapıtlarda, 'empati', yani olayları ötekinin gözünden görebilme ve yaşadıklarını anlama isteği ön plana çıkarken, dönemin ulusçu ideolojisi ve Balkanlar'daki etkisi sonucunda yaşananlar sertçe eleştirilmektedir.

Mübadele romanları hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da belli aşamalardan geçmiştir. Son yıllarda mübadeleyle ilgili metinlerde dikkat çeken bazı ortak yaklaşımlar vardır. Bunlardan bir tanesi Anadolu'da Rumlarla Türklerin iyi geçindikleri

---

[417] Herkül Milas, "Türk Yunan Edebiyatında…, s. 133-134; Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Herkül Milas, *Türk Romanı ve "Öteki"…,* s. 125-208.
[418] Herkül Milas, "Türk Yunan Edebiyatında…, s. 134-140.

ve hiçbir problem yaşamadıkları yönündeki kanıdır. Herkesin kardeşçe, birbirlerinin inançlarına ve yaşam tarzlarına saygılı yaşadıkları, komşuluk ilişkilerinin iyi olduğu bir dönemden sıkça bahsedilmektedir. Hal böyleyken yaşanan acılara neden olan bir dış neden gösterme çabası da sıkça görülen diğer bir ögedir. Bu dış öge çoğu zaman kapitalizm ve emperyalizmdir. İngilizler ve diğer Avrupalılar kışkırtıcı güçlerdir. Diğer taraftan Türk ve Rum milliyetçiliği de yaşananlara en büyük nedendir. Diğer bir özellik de vahşet sahnelerinin ayrıntılı bir şekilde anlatılarak yaşanan acıların büyüklüğünü kanıtlama çabasıdır. Hem Rumların hem de Türklerin 'ötekine' yaptıkları zulüm ayrıntılarıyla resmedilmektedir. Belki de amaç vahşeti tüm çıplaklığıyla gösterip bir daha yaşanmasını istememekten kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan da 'öteki' içindeki iyilere de; iyi bir Rum'un ya da Türk'ün, diğerine nasıl yardım ettiğine mutlaka yer verilmektedir. Doğulan topraklara bir gün geri dönme umudu ve terk edilen vatandan alınan bir hatıranın, bu bazen bir toprak parçası, bazen bir pencerenin tahta çerçevesi, bazen bir sandık, saklanması ve ona yüklenen değer bu metinlerde sıkça geçen diğer ögeler arasındadır. Diğer bir öge de dil konusudur. Yunanistan'dan özellikle de adalardan gelen Müslüman göçmenlerin Türkçe bilmediği ve bu nedenle de dışlandıkları, hor görüldükleri, hakarete uğradıkları hatta Müslümanlıklarına bile şüpheyle bakıldığı pek çok metinde geçmektedir. Rumların da Yunanistan da benzer olayları yaşadıklarına da değinilmektedir. Din konusunda ise Anadolu'da Rumların ve Türklerin birbirlerinin dinine saygı duydukları anlatılır. Birbirlerinin dini bayramlarını kutlarlar, dini günlerde birbirlerine tatlılar, çörekler ikram ederler. Elbette bu resim barış günlerine aittir. Savaş sırasında ve sonrasında insanları birbirinden ayıran bu din konusu olmuştur. İnsanlar Hristiyanlar ve Müslümanlar olarak ikiye ayrılmıştı. Yapılan bu ayrıştırmanın sonuçlarından kurtulmak için din değiştiren insanlar olduğu da bu metinlerde geçen diğer bir ortak temadır. Her iki taraftan da din değiştirmiş bu insanların toplum tarafından pek kabul görmedikleri anlatılmaktadır. [419]

3.3. Türk ve Yunan Sinemasında Mübadele

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi toplumsal, siyasi ve tarihsel açıdan sinema için oldukça zengin bir malzemeye sahip olmasına rağmen sinema alanında konuyla ilgili çok fazla film bulunmamaktadır. Oysa sinema, kurgu veya belgesel, kullandığı özel

[419] Ayşe Lahur Kırtunç, "Mübadeleyle İlgili Metinler: İkisi de İki Kere Yabancı", *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı İstanbul, Ekim 2005, s. 192-197.

dille ve görselliğiyle geniş kitleleri yazılı eserlerden daha fazla etkileyebilecek bir güce sahiptir.

Sinema filmleri de tıpkı edebiyat ve tarih yazımı gibi içinde bulunduğu dönemin ideolojik, sosyolojik ve siyasi koşullarından etkilenebilir. Nitekim Yunan sinemasında örnekleri görülmüştür. Bunlardan biri, İlias Venezis'in ünlü eseri Number 31328'i (1931) konu alan Nikos Koundouros'un "1922" isimli filmidir. 1978 yapımı film, 1982 yılına kadar Yunanistan'da politik ve diplomatik sebeplerle gösterime girmemiştir.[420] Filmde, 1922 tarihinde Yunanlıların Anadolu'da savaşı kaybetmesinden sonra İzmir'i henüz terk etmemiş olan Rumlara ve Ermenilere Türk çetelerinin uyguladığı şiddet ve zulüm çarpıcı görüntülerle anlatılmaktadır. Evlerinin önünde kurşuna dizilen çocuklu aile, ırza geçme ve işkence olayları, esir alınan bir grup erkek ve birkaç kadının günlerce yaz sıcağında aç susuz yürütülmesi, bu yürüyüş esnasında kiminin su içmek istediği için kiminin nedensiz yere öldürülmesi, esir kadınların ırzına geçilmesi gibi sahneler Anadolu'da yaşanan trajedinin tek taraflı boyutunu sunmaktadır. Şehirdeki büyük güçlerin Rumlara yapılanlar karşısında tepkisiz kalması ise filmde vurgulanan diğer bir noktadır. Oysa filmin başında geçen bir diyalogda şehirde müttefik güçlerin olduğu, Türklerin kendilerine zarar veremeyeceği geçmektedir. Diğer taraftan Rum bir kadının bunu yaşamak için "biz ne yaptık, bizim ne kötülüğümüz oldu?" sorusu masum Rum halkın uğradığı mağduriyeti yansıtmayı amaçlarken diğer Rum bir esirin "Türkler tembeldir, çalışmayı sevmezler, yemeyi içmeyi severler" ifadesi Rum halkındaki Türk imajını yansıtmayı amaçlamıştır. Yunan izleyicide öteki hakkında öfke, kin ve düşmanlık duygularını uyandıracak etkiye sahip, Anadolu'da yaşananların sadece Yunan açısından anlatıldığı bir filmdir.

Diğeri, 2016 gibi yakın bir zamanda mübadele ile ilgili Yunanistan'da çekilen son film olan Yorgos Kordelas'ın *Ρόζα της Σμύρνης* (İzmirli Roza) isimli filmidir. 2004 yılında Yannis Yanellis Teodosiadis'in yazdığı *İsmail ve Roza* adlı kitabın sinemaya uyarlanmasıdır. 1922 yılında doğduğu toprakları terk etmek zorunda kalan Roza ve İzmirli İsmail'in sır olarak kalan hikayeleri, yıllar sonra Roza'nın torunu Marianna ve Mübadele ile ilgili sergi açma hazırlığında olan Dimitris'in araştırmaları esnasında ortaya çıkmaktadır. 1955'te İstanbul'u terk etmek zorunda kalan bir aileden gelen ve Türk düşmanlığı besleyen Dimitris'in öfkesi ve düşünceleri, İzmir'deki araştırmaları

[420] Evangelia Ballta, *Nüfus*…, s. 45.

sırasında kendisine rehberlik eden Girit göçmeni Ömer'i ve 1922'nin acısını hayatı boyunca en az Roza kadar yaşayan İsmail'i tanıdıktan sonra değişir. İsmail ve Roza'nın hikayesi üzerinden, 1922 ve mübadelenin her iki tarafın da insanlarına benzer acıları yaşattığı, hayatlarını etkilediği, bunu anlayabilmek için karşı tarafın da hikayelerini bilmek ve onlara önyargılardan uzak yaklaşmak gerektiği anlatılmaktadır.

Yunan sinemasında 38 yıl arayla çekilen iki film, iki farklı yaklaşımı sunmaktadır: Birisi, 1922 yılında Rumların Anadolu'da yaşadığı vahşeti ön plana çıkarırken diğeri 1922 yılının her iki halkın hayatları üzerindeki etkisine değinmektedir. Bu yaklaşımlarda elbette siyasi ilişkilerin, dönemin ve ideolojilerin etkisi büyüktür. Filmin konusunu aldığı İlias Venezis'in 1931 yılında yazdığı *Number 31328* adlı eserinde milliyetçi ve Türk karşıtı duygulara yer verilmezken bu filmde Türkler adeta canavar olarak gösterilmektedir. Filmin, Türklerin Kıbrıs çıkarmasından 4 yıl sonra çekildiği göz önüne alındığında, artan milliyetçilik duygularının etkisi altında çekildiği söylenebilir. Diğer taraftan film, 1974'de yedi yıllık Albaylar Cuntasının bitmesiyle Yunanistan'da başlayan yeni rejim döneminde çekilmişti. Cunta yıllarında göçmenlik olgusuna yaklaşırken tarihi geçmişi yumuşatan mübadeleyle ilgili filmlerden farklı bir bakış açısına sahipti. Cunta yıllarında çekilen *Ξεριζωμένη Γενια* (Köksüz Nesil) (1968), *Οδυσσεια ενός ξεριζωμένου* (Bir köksüzün Odysseiası) (1969), *Ο Πρόσφυγας* (Göçmen) (1969) gibi büyük ilgiyle izlenen filmler, 1922 mübadillerinin Yunanistan'a gittikten sonra yaşadıkları zorlu hayatları, gündelik yaşamları anlatırken tarihin sert sahnelerine yer vermemişti. Örneğin, yönetmen Apostolos Tegopoulos'un *Ξεριζωμένη Γενια* (Köksüz Nesil) isimli filminde, 1922'de İzmir'deki büyük yangın esnasında yaşanan kargaşada ailesini kaybederek Yunanistan'a göç eden Vasilis'in hikayesi anlatılmaktadır. Vasilis, on bir yaşındayken Gümülcine'de beraber kaldığı ve kendisine kötü davranan kişilerden kaçarak Atina'ya gider. Orada, tesadüfen tanıştığı yaşlı adam onu evine alır ve ona oğlu gibi bakmaya başlar. O da Vasilis gibi göçmendir. Vasilis, bu yaşlı adamın çalıp söylediği rembetiko şarkılardan çok etkilenir ve ondan buziki çalmayı öğrenir. Yıllar sonra ünlü bir halk şarkıcısı olur. Vasilis yıllar boyunca kız kardeşini ve annesini arar. Anadolu'da kaybettikleri yakınlarını arayan pek çok insanın yaptığı gibi radyoda kayıp ilanı vererek 20 yıl sonra, önce kız kardeşini sonra da annesini bulmayı başarır. Onları ararken kendisiyle aynı durumda olan, mübadele esnasında kaybolan yakınlarını yıllardır arayan insanlarla tanışır. Anadolu'da yaşananların, yurdundan koparılmanın, sefaletin izlerini taşıyan

insanlardır. Ancak filmde Anadolu'dan ayrılış ve sonrasındaki zor yıllar anlatılırken Türklere karşı öfke ve düşmanlık ifadelerine yer verilmez.

Yunanistan ve Türkiye'de son dönemde çekilen *Πολίτικη Κουζίνα (Bir Tutam Baharat) (2003), Ροζα της Σμύρνης* (İzmirli Roza) (2016), *Dedemin İnsanları (2011)* gibi sinema filmlerinde, edebiyatta ve tarih yazımında 1990'lardan itibaren başlayan ve 2000'li yıllarda artarak devam eden insan merkezli yaklaşımları görmekteyiz. Mübadelenin her iki halka yaşattığı acılara değinerek, ön yargılardan uzak ve iletişimde olunarak diğerini anlamanın mümkün olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır.

2000'li yılların başında çekilen, *Bir Tutam Baharat* (Politiki Kouzina) ve *Dedemin İnsanları* isimli iki sinema filmi de, mübadeleyle hayatları değişen insan hikayelerini anlatmaktadır. Zorunlu nüfus mübadelesinin ve sürgünün acı tecrübelerini yaşayanların soyundan gelen biri Türk, diğeri Yunanlı iki yönetmen tarafından çekilen iki otobiyografik sinema filmi, zorunlu nüfus mübadelesini ve sürgünü, birbirini izleyen iki farklı dönemde ele almaktadır. *Dedemin İnsanları* filmi Lozan Mübadelesinden sonra yaşanan muhacirlik serüvenine, *Bir Tutam Baharat* filmi ise 1964'teki sınır dışı edilme pratiği sonucu Türkiye'den Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan İstanbullu Rumların tecrübelerine dayanmaktadır. [421]

2003 yılında yönetmen Tassos Boultemis tarafından çekilen Politiki Kuzina, Türkçe'ye *Bir Tutam Baharat* olarak çevrildi. Filmin ismi Yunancada yazılışına göre iki anlama karşılık gelmektedir. *Πολίτικη Κουζίνα* (Politiki Kouzina) Yunancada küçük harflerle yazıldığında "Kent'in Mutfağı" anlamına gelirken, film afişinde olduğu gibi büyük harflerle yazıldığında, Yunancada büyük harflere vurgu işareti konmadığından "Siyasi Mutfak" (Πολιτική Κουζίνα) biçiminde alternatif bir anlamı da mümkün kılmaktadır. İstanbul'un yemek kültürüne ve baharatlarına değindiği için "Kent'in Mutfağı", ana karakterlerin yaşamlarında siyasetin oynadığı önemli role işaret ettiği için "Siyasi Mutfak" anlamları filmin içeriğiyle uyumludur.[422]

Filmde, Ankara Hükümeti'nin 1930 yılındaki Türk-Yunan Antlaşması'nın İstanbul'da doğan ve burada yaşayan, ancak Yunan vatandaşı olan Rumların Türkiye'de yaşama ve çalışma hakkını güvence altına alan hükmünü geçersiz

[421] Fotini Tsibiridou, "Nostaljinin Siyasallaşması ve Vatandaşlığın Duygusallaştırılması: Yunan-Türk Nüfus Mübadelesi ve Diğer Sürgün Deneyimlerinin Ardından Bir Alan Çalışması ve Sinema", *90.Yılında Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular, Sempozyum Bildiri Metinleri*, İstanbul, 2016, s. 76.
[422] A.g.m., s. 79.

sayması üzerine, İstanbul'da yaşayan çoğu Yunan vatandaşıyla birlikte 1964 yılında İstanbul'u terk etmek zorunda kalan Fanis ve ailesinin hikayeleri anlatılmaktadır. Yedi yaşındaki Fanis anne ve babasıyla İstanbul'u terk ederken çok sevdiği dedesi Vassilis İstanbul'da kalır. Fanis'in dedesinin İstanbul'da baharat dükkanı vardır. Dede aynı zamanda yemekler konusunda da uzmandır. Fanis, Yunanistan'a gittikten sonra bir taraftan uyum zorluğu yaşarken bir taraftan da dedesine ve Türk arkadaşı Saime'ye karşı büyük özlem duymaktadır. Zamanının büyük bölümünü mutfakta, onu yurduyla ilişkilendiren tek bağ olan yemek pişirmekle geçirir. Dede Vasilis, torununu Atina'da ziyaret etmek için pek çok kez söz verse de bu sözlerini sağlık problemleri nedeniyle gerçekleştiremez. Fanis, ölmek üzere olan dedesini görmek üzere 30 yıl sonra İstanbul'a geri döner. Bu arada artık evli olan eski aşkı Saime ile karşılaşır. Siyasetin insan hayatlarını nasıl değiştirdiğinin muhasebesini yaparlar.

Fotini Tsibiridou, filmin ana karakterlerinin aynı zamanda bir metaforlar dizisine de karşılık geldiğini belirtmektedir: "*Güzel bir Türk kızı ve çok dilli bir tur rehberi olan Fanis'in eski aşkı Saime İstanbul'u, Fanis İstanbul'a hala içten içe aşık ve geçmişe nostalji duyan modern Yunanistan'ı, Türk ordusunda doktor olan Saime'nin kocası ise modern ve pragmatik Türkiye'yi temsil etmektedir"*.[423]

"Dedemin İnsanları" (2011) filminden önce Türkiye'de konusunu doğrudan mübadele ve göçmenlikten alan iki film bulunmaktadır: Cunta adasında geçen Tomris Giritoğlu'nun yönetmenliğini yaptığı "*Suyun Öte Yanı*" (1991) isimli film Feride Çiçekoğlu tarafından önce bir film senaryosu olarak yazılmış daha sonra filmin beğenilmesi üzerine öykü olarak tekrar kaleme alınmıştır (1992). Diğeri, Yeşim Ustaoğlu'nun, senaryosunu Heybeliada doğumlu Petros Markaris ile birlikte yazdığı "Bulutları Beklerken" (2004) isimli filmidir. Film, esin kaynağını George Andreadis'in "Tamama" adlı otobiyografik çalışmasından almaktadır.[424]

Türk ve Yunan sinemasında konuyla ilgili belgesel çalışmalarına baktığımızda küçük çaplı, daha çok mübadil kökenli insanlarla yapılan söyleşileri içeren ve terk edilen toprakları ziyaretleri anlatan pek çok çalışma bulabiliriz. Yunanistan'da 2000 yılında çekilen ve 2001 yılında Abdi İpekçi ödülünü alan Maria Mavrikou'nun *Το Ταξίδι* (Yolculuk) adlı belgeseli de bunlardan biridir. Belgeselde iki

[423] A.g.m., s. 80.
[424] http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bulutlari-beklerken-286216.

kardeşin vatanlarına yaptıkları ziyaret anlatılmaktadır.[425] Asimakis Pagidas ve kız kardeşi doğdukları şehir Ayvalık'a giderler. Bir zamanlar, 35.000 Yunanlının yaşadığı şehrin sokaklarında yürürler. Baba evlerinin, anne babasının evlendikleri kilisenin, okullarının olduğu sokaklardan geçerler. Ayrıca birinci kuşak Giritlilerle karşılaşırlar. Giritli Türkler Girit'te yaşadıkları yılları ve Yunanlılarla olan iyi ilişkilerini anlatırlar. İki kardeşin Ayvalık'ı ziyaretinden sonra 11 Giritli Türk, Rethimnos'u ziyaret eder. Bunlardan dördü Rethimnos'ta doğmuştur. Onlara, ikinci ve üçüncü kuşak göçmen olan çocuklukları ve torunları eşlik etmektedir. Atalarının evlerini bulma çabaları, bölgenin sakinleriyle tanışmaları duygulandırıcı bir atmosferle sunulmaktadır.[426]

Tarihsel belgelere ve arşiv çalışmalarına dayanılarak tarihçilerin katılımıyla hazırlanan birkaç belgeselden söz edebiliriz. Bunlardan biri, Yunanistan'da 2012 yılında tarihçi Aleksandros Kitroef ve Yönetmen Maria İliou tarafından hazırlanan, Atina'da Benaki Müzesinde ve sinema salonlarında gösterime giren *Σμύρνη, Η Καταστροφή μιας Κοσμοπολίτικης Πόλης 1900-1922* (İzmir, Kozmopolit bir şehrin yıkımı 1900-1922) adlı belgeseldir. Belgeselde, 20.yüzyılın başlarında kozmopolit, ticaret merkezi, zengin bir şehir olan İzmir'in, 1923 yılına kadar olan hikayesi anlatılmaktadır. Tarihçi Aleksandros Kitroeff'in dışında, yazar Giles Milton, King's College'da öğretim görevlisi Dr. Victoria Solomonidis, Atina Üniversitesi'nde öğretim görevlisi Thanos Veremis, New Mexico Üniversitesi'nde öğretim görevlisi, yazar Eleni Bastea, Sabancı Üniversitesi'nde öğretim görevlisi antropolog Leyla Neyzi ve 1917 İzmir doğumlu Ermeni uyruklu Jasques Nalbantian'ın anlatımlarına yer verilmektedir.

2013 Eylül ayında gösterime giren *Από Τις Δύο Πλευρές Του Αιγαίου* (Ege'nin İki Tarafından) isimli belgeselde ise, yeni bir bakış açısıyla 1922-1924 yılları arasında Türkiye-Yunanistan nüfuslarının mübadelesi, Amerika'dan, Avrupa'dan Yunanistan'dan ve Türkiye'den tarihçilerin katılımıyla anlatılmaktadır. Ayrıca Ege'nin her iki tarafından birinci, ikinci, üçüncü kuşak mültecilerin kendi hikayelerine yer verilmektedir. Dolayısıyla hikayeler, Batı ve Kuzey Anadolu kıyılarında, Kapadokya'da, Girit'te ve Kuzey Yunanistan'da geçmektedir. Kapadokyalı bir Rum hikayesini Türkçe anlatırken, Giritli Müslüman bir mültecinin oğlu hikayesini Rumca anlatmaktadır. Belgeselde Congress Kütüphanesi'nin, Princeton Üniversitesi'nin, Cenevre Kızılhaçı'nın, Amerikan Kızılhaçı'nın, Çocukları Kurtarın Vakfı'nın, Albert

[425] Damla Demirözü "Το 1922 και η Προσφυγία…, s. 127.
[426] http://elmme2010.blogspot.com/2012/04/blog-post_3981.html.

Kahn Kuruluşu'nun, Minessota Üniversitesi'nin, Yunanistan ve yurt dışındaki diğer kurumların arşivlerinden mübadelenin bilinmeyen fotoğrafları ilk kez yayınlanmaktadır.[427]

Yönetmen Maria İliou, ailesi Anadolu'nun kuzey sahillerinden göç ettiği için uzun yıllar boyunca ailesinde Anadolu'da yaşananların acısı olduğunu ifade etmektedir. İtalya'ya sinema üzerine öğretim görmeye giderken mübadeleyle ilgili bir film çekeceğine dair kendine söz verir. Yıllar sonra bir film festivali için İzmir'e gittiğinde bir Türk'ün eşinin ailesinin 1923 Nüfus Mübadelesiyle Selanik'ten nasıl göç etmeye zorlandıklarını gözyaşlarıyla anlattığını gördüğünde, çekmeyi düşündüğü belgeselin her iki tarafın da yaşadıklarına yer vermesine karar verir. Yurt dışında yaptığı araştırmalar esnasında, Cenevre Kızılhaçı'nın arşivi gibi yabancı arşivleri incelerken o güne kadar emin olduğu pek çok şeyin yıkıldığını fark eder: Yunanlıların Anadolu'dan kovulması trajik bir olaydı ancak Ege'nin diğer tarafı da benzer acıları yaşamıştı. Onlar da yurdundan koparılmanın acı hikayesini yaşamışlardı ve bu gerçek bugüne kadar göz ardı edilmişti. Bu nedenle hazırlayacağı belgesin iki tarafın da yaşadıklarına yer vermesine karar verir. Amerika'da, "*İzmir: Kozmopolit bir Şehrin Yıkımı*" belgeseli için çalıştığı yıllarda, nüfus mübadelesi ve sürgün ile ilgili bilinmeyen pek çok fotoğraf ve film malzemesi biriktirir. Sonrasında 4 yıl boyunca Aleksandros Kitroeff ile birlikte çalışmalarını sürdürür ve belgesel 1922'den 90 yıl sonra gösterime girer.[428]

Maria İliou, belgeselin amacını "*Denizin her iki tarafından mültecilerin çocuklarına ve torunlarına ortak bir tarihin anlatılabileceğinin anlamamızın vaktinin geldiğine inanıyorum*" sözleriyle açıklarken belgeselle ilgili şu noktaların altını çizmektedir :

> "*Bu belgesel bir taraftan Avrupa ve Amerika'nın kapalı arşivlerinde unutulmuş fotoğrafları gün ışığına çıkarırken diğer taraftan Mübadelenin ve Kovulmanın tarihine yeni bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bakış açısı milliyetçi anlatıma uzak olduğu kadar, farklılıkları unutarak ortak tecrübeleri vurgulayan yeni yaklaşımlara da belli bir mesafede durmaktadır. Bu çalışma, verilen bir sözü yerine getirirken, acıda ayrıcalığın olmadığı inancıyla yapıldı. Ayrıca bu belgesel, 1922'nin trajik*

[427] http://www.aegeandocumentary.org/#!page/5.
[428] http://www.aegeandocumentary.org/#!page/5.

koşullarıyla Küçük Asya mültecilerinin Yunanistan'a vardığının bilinmesi isteğiyle ve düşüncesiyle yapıldı".[429]

Mübadeleyle ilgili çekilmiş belgesellerden biri de Yunan Devlet Televizyonu ERT'nin, Bruce Clark'ın "İki Kere Yabancı" adlı kitabından (2006) esinlenerek hazırladığı, 2011 yılında gösterime giren, kitapla aynı ismi taşıyan belgeseldir. İki Kere Yabancı adlı belgeselde Bruce Clark, Renee Hirschon, Fikret Adanır, Iakonos Michailidis, Thanos Veremis, Ayhan Aktar, Onur Yıldırım, Victoria Solomonidis, C.Fotiadis, Pashalis Kitromilidis, E.Pelagidis gibi tarihçilerin yanı sıra Yunanistan'ın İngiliz Büyükelçisi Llewellyn-Smith ve mübadillerin anlatımlarına yer verilmektedir. Anlatımlar, Balkan Savaşları'ndan başlayarak Türk –Yunan Nüfus Mübadelesi'nin gerçekleştiği 1923-1924 yılları arasındaki dönemi içermektedir. Türkiye'de ise yönetmenliğini Ömer Asan'ın yaptığı "*Kardeş Nereye:Mübadele*" isimli belgeselin çalışmaları 2011 yılında tamamlandı. Türkiye'de; Ordu'da, Yunanistan'da; Selanik, Drama, Katerini, Kilkis'te çekimleri yapılan belgeselde yaklaşık 30 Türk ve Yunan mübadil, mübadil yakınları, uzman tarihçilerle yapılan görüşmeler yer aldı. Doğrudan söyleşiler ve arşiv görüntülerine dayandırılan film, konuyu politik olmaktan çok, insani bir açıdan ele aldı. Belgeselde, mübadelenin yarattığı büyük dramın sonuçlarının her iki taraftaki üçüncü kuşakta dahi travmatik izler bıraktığı, anayurda özlemin mübadil çocuklarında hala varlığını koruduğu gözlemlenmektedir.

[429] http://www.aegeandocumentary.org/#!page/5.

SONUÇ

1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1919-1922 yılları arasında Anadolu'da yapılan savaşın sonunda Lozan Barış Konferansı'nda alınan bir kararla uygulanmışsa da bu karara götüren tarihsel süreç, 19. yüzyılda Balkanlar'da milliyetçilik akımının yayılmasıyla başlayan göçlere kadar uzanır. Balkanlar'da devletlerin bağımsızlıklarını ilan ederek kendi homojen devletlerini kurmak için yaptığı savaşlar, bölgede nüfusların yer değiştirmesine özellikle artık bu topraklarda istenmeyen Türklerin büyük kitleler halinde göç etmesine neden oldu. 20.yüzyıla gelindiğinde Balkan Savaşları ve sonrasında Birinci Dünya Savaşı yeni büyük göç dalgalarını beraberinde getirdi. Oluşan yeni coğrafi sınırlar içinde kalan azınlıklar için nüfus mübadelesinin yapılması fikri de bu süreçte doğdu. 1913'te Bulgar ve Müslümanlar arasında, 1914'te Makedonya'da kalan Müslümanlarla Aydın Vilayetindeki Rumlar arasında mübadele yapılması karara bağlandı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla iki mübadele kararı da uygulanamadı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu kağıt üzerinde paylaşmaya başladığında Yunanistan, İngiltere ve Fransa'nın da teşviki ve desteğiyle İzmir'i işgal etmek istedi. İzmir'in işgali, Yunanistan'ın kurulduğu tarihten beri büyük ülküsünü (*Megali İdea*) oluşturan eski Bizans İmparatorluğu'nun sahip olduğu toprakları yeniden kazanarak, İstanbul'un başkent olduğu Büyük Helen İmparatorluğu'nu kurmak yolunda atılan bir adımdı. Yunanistan, İzmir'in işgalini haklı göstermek için Batı Anadolu'da Rum nüfusun Türklerden fazla olduğunu ve Türklerin bu nüfusa eziyet ettiğini iddia etti.

Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasıyla başlayan işgal 3 yıl sürdü. Bu süreçte bölgede yaşayan Türkler, Anadolu'nun iç kısımlarına zorla sürülürken onlardan boşalan yerlere Rumlar yerleştirilerek Batı Anadolu'nun Rumlaştırılması politikası izlendi. Bu sürgünler esnasında Türkler büyük eziyetlere maruz kaldı. Batı Anadolu'yla yetinmeyen Yunan orduları Anadolu'nun iç kısımlarına ilerledikleri esnada Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ordusu tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Anadolu topraklarını terk etmek üzere bölgedeki Rum nüfusuyla beraber İzmir'e doğru geri çekilmeye başladı. Bu esnada geçtikleri yerleşim yerlerine ve bölge halkına büyük zararlar verdiler. 1919 yılında Yunan ordularını sevinçle karşılayan Rum halkı üç yıl sonra büyük kitleler halinde Anadolu'yu terk etti. Diğer taraftan Yunanistan'da yaşayan Türk nüfus da bu dönemde gördükleri baskılar neticesinde Anadolu'ya göç ediyordu. Bu karşılıklı göçler ve tarihi süreçte yaşanan olaylar Türklerle Rumların artık bir arada yaşayamayacağını gösterdi. 1922 yılının sonunda Anadolu'dan gelen

yaklaşık 900.000 Rum göçmeni karşılayan Yunanistan için topraklarındaki yaklaşık 350.000 Müslümanın biran önce Türkiye'ye gitmesi, gelen göçmenlerin yerleştirilmesi için önemliydi.

Yaşanan tüm bu gelişmeler iki ülkenin yöneticilerini Nüfus Mübadelesinin en yakın zamanda gerçekleşmesi gerektiği üzerinde ortak bir karara götürdü. Süreci biran önce tamamlamak ve gönüllü olması durumunda gelecekte neden olabilecek yeni sorunları ve anlaşmazlıkları engellemek için mübadelenin zorunlu olmasına karar verildi. Kısaca bahsedilen bu tarihsel süreç Balkan Savaşları sonrasında beliren mübadele fikrinin 30 Ocak 1923'te imzalanan antlaşmayla nihayete erdiğini göstermektedir. Bu tarihten sonra iki ülke için de mübadillerin taşınmasını, iskanını, topluma entegrasyonunu ve üretici konumuna geçmelerini içeren zorlu bir süreç başlamış oldu. Tüm bu süreç yaklaşık on yıllık bir zaman dilimini kapsadı.

Yunanistan'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesi, savaştan çıkmış, arazileri, evleri Yunan orduları tarafından harap edilmiş Türkiye için kolay olmadı. Ancak göçmenlerin iskanı ve üretici durumuna geçmesi sağlandıktan sonra genç Türkiye Cumhuriyeti, bir taraftan yeni milli kimliğin oluşturulmasına diğer taraftan ülkenin iktisadi ve toplumsal kalkınmasına yoğunlaştı. Mübadele, ülkedeki Rum kesimin gitmesiyle ve Yunanistan'dan gelen yaklaşık yarım milyon Türk'le ülke nüfusunu homojenleştiren bir uygulama ve azınlık sorununun çözülmesi olarak değerlendirildi. Türkiye için yeni bir başlangıcı ifade eden bu dönem, Cumhuriyetin sağlam temeller üzerinde yükselmesini amaçlayan bir dizi reformun uygulanmaya başlandığı bir dönemdi. Mübadele konusu artık ülkenin gündeminde olan konular arasında değildi. Bu nedenle Cumhuriyetin erken döneminde tarihte ve edebiyatta mübadele konusu yüzeysel; kısa notlarla ve genellemelerle değinilen bir konu olurken bu suskunluk mübadele olayının anlatımında hakimiyetin Yunan tarafına geçmesine sebep oldu.

Savaşın mağlubu Yunanistan'da ise devletin kurulduğu tarihten itibaren taşıdığı Büyük Ülkü'nün son bulması, bir milyonun üzerinde göçmenin yerleştirilmesinde ve topluma entegrasyonlarında yaşanan zorluklar, mübadele konusunun gündemde kalmasına neden oldu. Devlet, Anadolu'da yaşanan yenilginin duygusal yükünün ve mültecilerin entegrasyonunun yol açtığı gerilimlerin etkisiyle mübadeleyi, iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları çözen etnik ve dini türdeşliği sağlayarak ulus devleti pekiştiren bir gelişme olarak sunmaya başladı. Diğer taraftan Anadolu'dan gelen sanayi ve ticaret alanında uzman mültecilerin ülke ekonomisine

olumlu bir katkı sağladığı söylemler arasındaydı. Mübadillerin anavatanlarına katılımlarıyla ilgili bu söylem, siyasetçilerin, aydınların, özellikle Venizelos taraftarlarının arasında mübadelenin ilk on yılı boyunca etkili bir şekilde savunuldu. Devletin siyasi ve ideolojik bu söylemlerinin etkisi altında Yunan tarihçiliği, 1919-1922 yılları arasında Anadolu'da yaşanan olayları bir yandan bir trajedi ve "Küçük Asya Felaketi" olarak anlatırken, diğer taraftan bir milyonu aşkın Rum göçmenin gelişini ülkenin etnik ve ulusal saflığını pekiştiren bir olay olarak yazdı. Yunan devletinin büyük miktardaki mülteci akınının üstesinden gelmesi bir başarı öyküsüne dönüştürüldü. Bu yaklaşım uzun bir süre Yunan tarih yazımında egemen oldu. Yunanistan'da Türkiye'den farklı olarak edebiyat alanında da mübadeleyle ilgili çalışmalar mübadelenin hemen sonrasında sunulmaya başlandı. Mültecilerin eserleri aynı zamanda bir anı, görgü tanıklığı ve sözlü tarih değeri taşıdı. Yunan tarih yazımındaki "Küçük Asya Felaketi'nin" duygusal boyutu, Yunan edebiyatında erken dönemde çok güçlü bir şekilde işlendi.

Türkiye ve Yunanistan'da mübadele sonrası ilk dönemde başlayan ve uzun yıllar boyunca siyasette, akademik çevrelerde, tarih yazımında egemen olan milli kimlik ve homojen ulus vurgusu, 1980'lerden sonra, özellikle 1990'lı yıllarda ortaya çıkan, ulus devlet paradigmasına ve siyasi tarihin ortaya koyduğu açıklamalara belli bir mesafede duran bir yaklaşımla eleştirilmeye başlandı. Mübadele hakkındaki ilgi diplomatik, siyasi ve askeri olaylardan, mübadelenin insan temelli sonuçlarına yoğunlaştı. Mülteci travması ve hafızası ön plana çıkarken, mübadelenin sebep olduğu toplumsal, iktisadi, sosyal pek çok soruna dikkat çekildi. Bu yeni yaklaşımın ortaya çıkmasında demokratikleşme, insan hakları ve azınlık hakları konularında o dönemde yükselmeye başlayan sesler etkili oldu. 90'lı yıllardan günümüze değin her iki ülkede de Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi konusunda pek çok eser yayımlandı. Akademik alanda konuya giderek artan bir ilgi gözlemlendi.

Mübadelenin hem devletlerarası hem de toplum ve birey temelli bir olgu olması konuya yaklaşımlarda farklı eğilimlerin ortaya çıkmasında etkili oldu. Devletler açısından bakıldığında, tarihsel süreç ve dönemin koşulları değerlendirildiğinde mübadele gerçekleştirilmesi gereken bir uygulamayken, bu uygulama sonucunda hayatları değişen iki milyona yakın insanın yaşadığı travmatik deneyimler, sonraki kuşakları da etkileyen bireysel, toplumsal, sosyal sorunlar uygulamanın eleştirilmesine ve bugün de üzerinde konuşulmasına neden olmaktadır. Siyasi yaklaşımlar da elbette değerlendirmelerde etkilidir. Bir kesim bütün yaşananların

milliyetçi akımlardan kaynaklandığını ve mübadelenin yanlış bir uygulama olduğunu savunurken, bir kesim de mübadelenin dönemin tarihsel koşulları içinde değerlendirilmesi gerektiğini, duygusal ve nostaljik yaklaşımların tarihsel koşulları göz ardı ettiğini savunmaktadır.

Mübadele, her iki ülke için elbette kısa vadede hem olumlu hem olumsuz sonuçlar meydana getirdi. Ancak mübadelenin nedenlerinin dönemin koşulları içinde, sonuçlarının ise uzun vadede değerlendirilmesi daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Mübadelenin her iki ülkenin halkına çok büyük acılar yaşattığı ve kapanmaz yaralar bıraktığı açıktır. Hem Yunan literatüründe, özellikle edebiyatında, hem de Türk literatüründe Rumların Anadolu'yu terk ederken yaşadığı travmatik deneyimlere, sonrasında da Anadolu'ya duydukları özlemlere daha çok yer verilmesi ve Rum mübadillerin sayıca Türk mübadillerden fazla olması Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinden asıl etkilenen nüfusun Rum nüfus olduğu gibi bir algının Yunan literatüründe ve yabancı literatürlerde oluşmasında etkili oldu. Ancak, Balkan Savaşları'ndan itibaren ve son olarak mübadele antlaşması gereği göç ettirilen binlerce Türk'ün yaşadığı acı dolu deneyimleri düşündüğümüzde bu travmatik deneyimde her iki halkın da aynı derecede ortak acıları yaşadığı bir gerçektir. Diğer taraftan Yunan tarih yazımında her ne kadar mübadele, Türkiye tarafından istenen ya da Türklerin bazı yaklaşımlarından dolayı Yunanistan'ın kabul etmek zorunda kaldığı bir uygulama olarak gösterilse de gerçekte 19. yüzyıldan itibaren Balkanlar'da, Makedonya'da ve Anadolu'da yaşanan gelişmelerin, coğrafi ve demografik değişimlerin, son olarak Anadolu'daki Savaş süresince yaşananların her iki ülkeyi bu kararı almaya götürdüğü unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, 1922 tarihinin Türkiye için zaferi ve yeni bir başlangıcı, Yunanistan için yenilgiyi ve bir "felaketi" ifade etmesi, her iki ulusta farklı psikolojik algılamaların, farklı anlatımların ve farklı tarihi yaklaşımların oluşmasında önemli bir etkendir. Diğer taraftan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin iki ülkenin tarih yazımına yansımasında, mübadelenin devletler için taşıdığı anlam, devletlerin izlediği politikalar, siyasi ve toplumsal değişimler, ideolojik yaklaşımlar etkili olmuştur. Konuya objektif ve bilimsel bir yaklaşım gösterebilmek için mübadele meselesini siyasi ve ideolojik yaklaşımlardan arındırmak, tarihsel gerçekliği içinde ele almak gerekmektedir. Akademik ve bilimsel çevrelerde konuyla ilgili artan çalışmalar bu yolda önemli adımların atılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1987.

AGTZİDİS, Vlasis, "Το 22 και η Νεοελληνική Ιδεολογία" [22 ve Yeni Yunan İdeolojisi], *Kathimerini Gazetesi,* 16 Kasım 2003, www.kathimerini.gr.

AGTZİDİS, Vlasis, *Μικρά Ασία, Ένας οδυνηρος μετασχηματισμός (1908-1923)* [Küçük Asya, Acı verici bir dönüşüm (1908-1923], Atina, 2015.

AGTZİDİS, Vlasis, "Το πρωτοκολλο που σφράγισε το μεγάλο ξεριζωμό"[Yurttan koparılışı onaylayan protokol], http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=342565 (10 Şubat 2018).

AKALIN, Hakkı, *Ege'de Bahar Gül mü, Diken mi!..,* Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000.

AKGÜN, Seçil, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", III.Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar) Ankara, 1986, s.241-278.

AKTAR, Ayhan Aktar, "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi'nin İlk Yılı: Eylül 1922-Eylül 1923" *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Tük –Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi,* İstanbul, Ekim 2005, s.41-74.

AKTAR, Ayhan, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Rennee Hirschon, İstanbul, 2005, s.111-163.

AKTAR, Ayhan; Demirözü, Damla, "Yunan Tarihyazımında Mübadele ve Göç", *Kebikeç*, 2006, s.85-98.

AKTÜRK, Şener, *90.Yılında Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular, Sempozyum Bildiri Metinleri*, İstanbul, 2016, s.276-278.

ANAGNOSTOPOULOU, Athanasia, "Göçmen Yerleşiminin Toplumsal ve Kültürel Etkileri", *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin,İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul,Ekim 2005, s.75-81.

ANDRİOTİS,N.-IZBEK Tanju, *… Μηδέ Τούρκοι, μηδέ Έλληνες. Έλληνες υπηκοοι είμαστε":Οι Μουσουλμάνοι της Κρήτης 1898-1939. Από την Κρήτη Στην Τουρκία*, Kandiye, 2004.

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, 1995.

ARI, Kemal, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik Durum Saptaması" *Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi*, Der.Eren Akçiçek, Mustafa Mutluer Cüneyt Kanat, Ege Üniversitesi, İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Edebiyat Fakültesi, İzmir, s.121-129.

ARI, Kemal, “Türk Roman ve Öyküsünde “Mübadele””, *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic I/1,* 2017,s.5-27.

ARI, Kemal “Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları”, Toplumsal Tarih, Ağustos 1999, s.12-17.

_____,*Atatürk'ün Milli Dış Politikası. (Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge), 1919-1923*. C.I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1992.

BAKALİ, Georgia*,Το Θάρρος και το προσφυγικό ζήτημα στη Δράμα και την περιοχή της (1923-1926),* Yüksek Lisans Tezi, Aristoteles Üniversitesi, Selanik, 2007.

BALTA, Evangelia & Alpan, Aytek Soner, “Küçük Asya Felaketinden sonra Serez'de Mülteci İskanı”, *Toplumsal Tarih 239*, Kasım 2013, s.20-24.

BALTA, Evangelia, *Nüfus Mübadelesi*, İstanbul, 2015.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım*, c.5, İstanbul,1967.

BELLİ, Mihri, Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi, Ekonomik Açıdan Bir Bakış, Belge Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2006.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayını, C:1, Ankara, 1987.

BERKTAY, Halil, “Kabahatin Çoğu Senin Kardeşim”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi,* İstanbul, Ekim 2015, s.13-26.

BOZDAĞLI, Yücel, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Sonuçları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 18, Ocak 2014, s.9-31.

BOZKURT, Gülnihal,*Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)* TTK.Yay., Ankara, 1996.

BUDAK, Ömer, “Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 26, Yaz 2010, s.129-142.

CLARK, Bruce *İki Kere Yabancı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Çev.Müfide Pekin, İstanbul, 2008.

CLOGG, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

COLONAS, Vasilis, “1923'ten Önce ve Sonra Küçük Asya Rumlarının Konut Sorunu ve Mimari Tarzı”, *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını*, İstanbul, 2005, s.249-270.

CORAL, Mehmet, *İzmir, 13 Eylül 1922, “Megali İdeanın Sonu*, İstanbul, Nisan 2003.

ÇİÇEKOĞLU, Feride,*Suyun Öte Yanı*, Can Sanat Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2017.

DEMİRÖZÜ, Damla, "İlk Dönem Yunan Romanında (1834-1880)Öteki İmajı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 43, 1*, Ankara, 2003, s.170-194.

DEMİRÖZÜ, Damla, "Yunan Düzyazınında 1922 ve Zorunlu Göç" *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin, 1.Baskı, İstanbul, Ekim 2005, s.155-185.

DEMİRÖZÜ, Damla*, Savaştan Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İstanbul, 2007.

DEMİRÖZÜ, Damla, "Το 1922 και η Προσφυγία στην Ελληνική και την Τουρκική Αφήγηση" [1922 ve Türk ve Yunan Anlatısında Mültecilik], *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών,* s.123-149.

DUKAS, Stratis*, Bir Esirin Anıları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.

EMGİLİ, Fahriye, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış" *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, Journal of Atatürk and history of Turkish Republic I/1*, 2017, s.29-54.

ERDAL, İbrahim, "Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi ve Türk Vapurculari ile Yapılan Nakil Sözleşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S31-32,* Mayıs-Kasım 2003, s.313-332

ERDAL, İbrahim, *Mübadele, Uluslaşma sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, İstanbul, 2006.

ERDAL, İbrahim, "Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyo-Ekonomik Değişimdeki Rolleri", *International Congress of Asian and North African Studies, (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, 10-15 Eylül 2007, Ankara, s.1263-1277.

ERDAL, İbrahim, "Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C:XXV,Sayı 40, Kasım 2016, s.203-214

ERDAL, İbrahim, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde GayriMübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA)/Yıl:18 ÖzelSayısı S:3, Ocak/January 2014, s.123-141

ERKAN, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908),* Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, Trabzon,1996.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul, 1992.

FİFİ, Xristos N., "Η Ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923 μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και οι συνέπειές της [1923 Yunanistan-Türkiye arasında nüfusların mübadelesi ve sonuçları]", 22 Aralık 2009, https://mikrasiatis.gr/

GÖKAÇTI, Mehmet Ali, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İstanbul, 2003.

GÖKBEL, Asaf, *Milli Mücadelede Aydın*, Coşkun Matbaası, Aydın, 1964.

GÜREL, Şükrü Sina, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayıncılık, Ankara,1993.

GOULARAS, Gökçe Bayındır, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerin Yaşatılması", *Alternatif Politika*, Cilt 4,Sayı 2,Temmuz 2012, s.129-146.

GÜVENÇ, Sefer- Rigas,H., *Hasretin İki Yakasından Mübadele Öyküleri/Προσφυγικές ιστορίες συις όχτες της νοσταλγίας [Refugee stories on the shores of nostalgia],* Istos, İstanbul 2015.

HATİPOĞLU, Murat, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954),* Ankara, 1997.

HATİPOĞLU, M.Murat, "Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karekter", *III.Askeri Tarih Semineri*, Ankara,1986, s.456-468.

HİRSCHON, Renee, "Neler Yitirdik, Neler Öğrenebiliriz? Lozan Antlaşması'nın Geriye Doğru İncelenmesi", *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2015, İstanbul, s.1-12.

HİRSCHON, Renee, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 109, İstanbul, Mart 2015.

HÜSNÜ, Şefik*, Türkiye'de Sosyal Sınıflar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

İNALCIK, Halil, "*Tanzimat nedir*?", Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmaları Dergisi, 1940-41, Tarih Araştırmaları Cildi, s.237-263.

İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktora Tezinin 50.Yılı, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd.Şti., İstanbul,1992.

İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri,* TTK, Yay., Ankara, 1999.

İPEK, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, TTK.yay., Ankara, 2000.

KAPLANOĞLU, Raif, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1999.

KARATAŞ, Murat, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (1923-1925)* (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004.

KARAKASİDOU, Anastasia*, Buğday Tarlaları, Kan Tepeleri, Yunan Makedonya'sında Millet olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010.

KELAĞA AHMET, İbrahim, "Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketinin Coğrafyası, Ortaya Çıkış Süreci ve Eğitim Alanındaki Etkileri", *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Aydınlanma*, Ankara Üniversitesi Yayınları No:401, 2014, s.237-266.

KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929),* Yurt Yayınevi, Ankara, 1982.

KILIÇ, Şahin-ULUTAŞ, Onur, *Bir Mübadil Köyü Görükle ve Nilüfer Belediyesi Mübadele Evi*, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, Bursa, 2016.

KİTROEFF, Aleksandros, "Διωγμός και ανταλλαγή πληθυσμών Τουρκία-Ελλάδα, 1922-1924" http://www.aegeandocumentary.org/#!page/5.

KİTROEFF, Aleksandros, "Continuity and Change in Contemporary Greek Historiography", *Modern Greece, Nationalism and Nationality*, Sage-ELIAMEP, London,1990.

KİTROMİLİDES, M., Paschalis, "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ve Küçük Asya'da Yunan Kültürel Geleneği", *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Tük –Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2005, s.27-37.

KİTROMİLİDİS, Pashalis, *Neoellinikos Diafotismos* [Çağdaş Yunan Aydınlanması] Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis, Atina, 2009.

KİTSİKİS, Dimitris, *Türk-Yunan İmparatorluğu [Ελληνοτουρκική Αυτοκρατορία],* çev.V.Aytar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

KOBAKİZADE, İsmail Hakkı, *Bir Mübadilin Hatıraları*, YKY, İstanbul, 2008.

KONTOGİORGİ, Elisabeth, "Makedonya'nın Yunanistan'a Ait olan Kısmına Mülteci Yerleştirmenin Ekonomik Sonuçları 1923-1932", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, s.89-110.

KONTOGİORGİ, Elisabeth, *Population Exchange in Greek Macedonia:The rural Settlement of Refugees, 1923-30*, Oxford: Oxford University Press, 2006.

KOSTİS, Kostas, *Η Ιδεολογία της οικονομικής ανάπτυξης: Οι Πρόσφύγες στον Μεσοπόλεμο* 9, 1992.

KOUFOPOULOU, Sophia, "Türkiye'deki Müslüman Giritliler. Bir Ege Toplumunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Rennee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.313-328.

KOULOURİ, Christina, "Συνθήκη της Λωζάννης: Ξεριζωμός Στο Όνομα της Ειρήνης [Lozan Antlaşması: Barış Adına Yurdundan Koparılma]", *To Vima Gazetesi,* 5 Ocak 2013, *www.tovima.gr/2013/01/05/society/politiki-synthiki-tis-lwzannis-kserizwmos-sto-onoma-tis-eirinis/*

KOURTOVİK, Domesthenes, “Anadolu’nun Sonelere İlham Kaynağı Olmak Çıktığı Zamanlar: Küçük Asya Felaketinin Yunan Edebiyatındaki Yankıları” *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı İstanbul, Ekim 2005, s.205-210.

KÖLEMEZLİ, Murtaza, *Elveda Rumeli*, Ege Üniversitesi Ege Meslek Yüksek Okulu Basımevi, İzmir, 2002.

KURAT, Yuluğ Tekin, “Yunanistan’ın Küçük Asya Macerası”, *III. Askeri Tarih Semineri*, Ankara-1986, s.407-427.

LADAS, Stephan, *Exchange of Minorities:Bulgaria, Greece and Turkey,* The MacMillan Co., New York, 1932.

LİAKOS, Antonis*, Το 1922 Και Οι Προσφυγίες. Μια Νεα Ματιά*. Εκδοσεις Νεφελη, Αθήνα, 2011.

LYTRA, Vally, *When Greeks and Turks Met. Interdisciplinary Perspectives on the Relationship Since 1923*, Routled Publisher, 2014.

LOUVİ, Lina, “Το τέλος της Μεγάλης Ιδεάς [Büyük Ülkünün Sonu]”, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922 [Küçük Asya Felaketi 1922]*, Atina, 2010, s.28-51.

LAHUR KIRTUNÇ, Ayşe, “Mübadeleyle İlgili Metinler: İkisi de İki Kere Yabancı”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin, 1.Baskı İstanbul, Ekim 2005, s.187-203.

MACAR, Elçin, “Anadolu Rumlarının Belleği, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi”, *Toplumsal Tarih*, Nisan 1999, s.58-60.

MACAR, Elçin, *90.Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular*, Sempozyum Bildiri Metinleri, İstanbul, 2016, s.265-268.

MARANTZİDİS, Nikos, “Yunanistan’da Türkçe Konuşan Pontuslular ve Uyum Sorunları”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul, 2005, s.97-109.

MAVROGORDATOS, Georgios, *Stillborn Republic:Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936,* Berkeley: University of Colifornia Press, 1982.

MAVROGORDATOS, Giorgios Th., “Μύθοι και Αλήθειες Για Την Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών Του 1923 [1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile İlgili Mitler ve Gerçekler]”.

MAVROGORDATOS, Giorgios Th., “Το ανεπαναληπτο επίτευγμα” Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Bülteni,1. Cilt, 1992, s.9-12.

MAZOWER, Mark, “The Refugees, the Economic Crisis and the Collapse of Venizelist Hegemony, 1929-1932”, *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 9,1992, s.119-134.

MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, çev.Bilge Umar, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1998.

MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım1, Cilt1, Kitap 1,* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları,1969.

MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım1, Cilt1, Kitap 2,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

MİLAS, Herkül, *Türk Romanı ve "Öteki", Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2000.

MİLAS, Herkül, "Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele. Benzelikler ve Farklar" *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin, 1.Baskı, İstanbul, Ekim 2005, s.125-153.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 1985, s.996-1001.

ORTAYLI, İlber, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Tarihçilik Üzerine Bazı Gözlemler", *Gelenekten Geleceğe*, Hil Yayınları, İstanbul, 1982, s.72-79.

ÖZCAN, Abdükadir, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I, İstanbul, 1994, s.551-557.

ÖZSOY, İskender, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, İstanbul, 2007.

PALİKİDİS, Angelos, "Τα Παιδία Της Ιφιγενειας: Η Σύμβαση της Λοζάνης και Ανταλλαγή Πληθυσμών Στην Ιστοριογραφία, Τη Μνήμη και την Εκπαιδευση [İfigenia'nın Çocukları, Tarih Yazımında, Hafızada ve Eğitimde Lozan Antlaşması ve Nüfus Mübadelesi]", *Διεπιστημονικές Διαδρομές Από το Παρόν στο Παρελθόν [Bugünden Geçmişe Disiplinler Arası Yollar]*, Selanik, 2017, s.307-332.

PALLİS, Alexander Anastasius, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922),* Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1995.

PAVLİDİS, Antonios, *Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)*,(İstanbul Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilimdalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,1997.

PANAGİOTOPULOS, İoannis Mihail, *Τα Πρόσωπα Και Τα Κείμενα. Β'Ανήσυχα Χρονιά*, Atina, 1990.

PENTZOPOULOS, Dimitris, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, *Paris 1919*, Publications of the Social Sciences Center Athens,1962.

PETROPOULOS, John, "The Compulsory Exchange of Populations:Greek-Turkish Peace-making, 1922-1930", Byzantine and Modern Greek Studies, cilt II.1976, s.135-160.

POLİTİS, Kosmas, *Yitik Kentin Kırk Yılı*, çev.Osman Bleda, Belge Yayınları, İstanbul,1994.

PREVELAKİS, Pandelis*, Girit'te Bir Şehrin Hikayesi*, Belge Yayıncılık, İstanbul,1997.

SALVANOU, Emilia, "Muslims in Athens:Narratives andstratigies of belonging", *Journal of Modern Greek Studies 32/2*, Ekim 2014, s.339-366.

SALVANOU, Emilia, Η Συγκροτηση της Προσφυγικής Μνημης, το παρελθον ως ιστορία και πρακτική, [Mülteci Hafızasının Oluşumu, Tarih olarak geçmiş ve pratikte geçmiş], Atina, 2018.

SARISIR, Serdar, Yunanistan'ın Uyguladığı Türk Sürgünleri (1919-1923), (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara, 2005.

SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876),* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1997.

SAYDAM, Abdullah, "Tanzimat Devri Reformları", *Türkler*, Cilt: XII:, Ankara, 2002, s.783-785.

SEREZLİ, Mehmet Esat, Memleket Hatıraları, 2 Cilt (ed.)İbrahim Şirin-Faruk Yavuz-Aynur Koçak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012.

SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.1, Ankara, 1973.

SOTİRİU, Dido, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, çev.Atilla Tokatlı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1997.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, *Başımıza Gelenler* 1918-1922, Kanat Kitabevi, İstanbul 1939.

STAVROPOULOU, Eri, "Η παρουσία της Μικρασιατικής Καταστροφης στη νεοελληνική πεζογραφία" www.eens.org/EENS_congresses/2014/stavropoulou_eri.pdf

ŞİMŞİR, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK, Yay.C:1, Ankara,1968.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Ege Sorunu, Belgeler (1912-1913)*, c.1, Ankara,1976.

ŞİMŞİR, Bilal, *Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, Cilt 1, (Kasım 1922-Şubat 1923), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1990.

TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,* Baha Matbaası, İstanbul, 1970.

TAHİR, Kemal, *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.

TAN, Canan, "Hasret", İstanbul, 2013.

TEKELİ, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", *Toplum ve Bilim* 50,1990, s.49-71.

TEMEL, Safiye Bilge, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi*, İstanbul, 2014.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal,*Türk İnkilabı Dersleri Ekonomik Değişmeler*, Resimli Ay Matbaası, İstabul, 1935.

TEVFİK, İhsan *İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele, 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç,* İnkilap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2014.

TOYNBEE, Arnold Joseph, *Türkiye ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev.Dr.Kadri Mustafa Orağlı, Yedi Tepe Yayınevi, 2008.

TSİBİRİDOY, Fotini, "Nostaljinin Siyasallaşması ve Vatandaşlığın Duygusallaştırılması: Yunan-Türk Nüfus Mübadelesi ve Diğer Sürgün Deneyimlerinin ardından Bir Alan Çalışması ve Sinema" *90.Yılında Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular, Sempozyum Bildiri Metinleri*, İstanbul, 2016, s.76-82.

TSİRİMONAKİ, Maria, *Αυτοί που έφυγαν, αυτοί που ήρθαν από την αυτονομία ως την Ανταλλαγή*, Rethymno, Mitos, 2002.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925), Belgeler-2*,BDS Yayınları, İstanbul,1991.

TURAN, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

TURAN, Şerafettin, "Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu, Boyutlar, Taraflar", *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1986, s.35-53.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987.

TZANAKARİS, Vasilis I., *Στο Ονομα της Προσφυγιάς* [Mülteciliğin Adına], METAIXMIO Yayınları, Atina, 2009.

UÇAROL, Rıfat, "1878 Berlin Antlaşmasına Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)", *III.Askeri Tarih Semineri*, Ankara-1986, s.210-240.

VENEZİS, İlias, *Numero 31328, Amele Taburu,* Belge Yayınları, İstanbul, 2015.

VERGETİ, Maria, *Η Ποντιακή Ταυτότητα της Τρίτης Γενιάς*, Deltio KMS9, 1992.

YALÇIN, Kemal, *Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları,* İstanbul, 2017.

YEROLYMPOS, Aleksandra, "Yunanistan'da İki Savaş Arası Dönemde Şehir Planlama ve Mülteciler Sorunu; Geçici Çözümler ve Uzun Vadeli Zararlar", *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, s.209-224.

YILDIRIM, Onur, *Diplomasi ve Göç*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2006.

YILDIRIM, Onur, "Η ανταλλαγή πληθυσμών του 1923. Προσφύγες και εθνικές ιστοριογραφίες στην Ελλάδα και την Τουρκία [1923 Nüfus Mübadelesi. Türkiye ve Yunanistan Milli Tarih Yazımında mülteciler]", *Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών. Πτυχές Μιας Εθνικής Σύγκρουσης [Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Milli Bir Çatışmanın Boyutları]*, Kritiki, 2006, s.65-97.

YILDIRIM, Onur, "Ladas, Pentzopoulos ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi. Bir üst-anlatının anlatısı", *Toplum ve Bilim*, No.119, 2010, s.184-205.

YILDIRIM, Onur, "Stephen Pericles Ladas and Making of the Master Narrative of the 1923 Greco-Turkish Exchange of Populations [Stephen Pericles Ladas ve 1923 Yunan-Türk Nüfus Mübadelesi'nin Ana Anlatısının Ortaya Çıkışı]", Uluslararası Mübadele Sempozyumu ve Mübadelenin 94.Yılı Anma Etkinlikleri, Editör: Kemal Arı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 2017.

YILDIRIM, Onur, "Mübadele Ana Anlatısının İki Savaş Arası Dönemde Ortaya Çıkışı: Genel Bir Değerlendirme", Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu, APIKAM (Ahmet Pristina İzmir Kent Arşivi ve Müzesi), İzmir, Nisan 27-28, 2017.

YORULMAZ, Ahmet, *Τα παιδιά του πολέμου από την Κρήτη στο Αϊβαλί*, Omega, Atina, 2005.

ZÜRCHER, Erik-Jan, "Greek and Turkish Refugees and Deportees, 1919-1924" (2003). http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf

İNTERNET KAYNAKLARI:

"Η παρουσία της Μικρασιατικής Καταστροφής στη νεοελληνική πεζογραφία (συνέχειες,ασυνέχειες,ρήξεις)" Ερη Σταυροπούλου
www.eens.org/EENS_congresses/2014/stavropoulou_eri.pdf
(Erişim Tarihi: 04.07.2019)

"Çeyiz Bohçası Dünya Dillerinde" http://www.radikal.com.tr/kultur/ceyiz-bohcasi-dunya-dillerinde-606586 (Erişim Tarihi: 04.07.2019)

"Bulutları Beklerken" http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bulutlari-beklerken-286216
(Erişim Tarihi: 04.07.2019)

"Το ταξίδι" Κρητη, Αιβαλι-Μοσχονησια (Μαρια Μαυρικου).
http://elmme2010.blogspot.com/2012/04/blog-post_3981.html
(Erişim Tarihi: 04.07.2019)

"TAINIA" http://www.aegeandocumentary.org/#!page/5. (Erişim Tarihi: 04.07.2019)

BELGESELLER:

Bruce Clark, İki Kere Yabancı", 2006.

Maria Mavrikou, "Το Ταξίδι" (Yolculuk), 2000.

Maria İliou, Aleksandros Kitroef, "Σμύρνη, Η Καταστροφή μιας Κοσμοπολίτικης Πόλης 1900-1922 (İzmir, Kozmopolit bir şehrin yıkımı 1900-1922)", 2012.

Maria İliou, Aleksandros Kitroef, "Από Τις Δύο Πλευρές Του Αιγαίου (Ege'nin İki Tarafından), 2013.

Ömer Asan, "*Kardeş Nereye:Mübadele*", 2011.